

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ
ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

**В. Ч. Купчишина, кандидат педагогічних наук,
Н. А. Голярдик, кандидат психологічних наук
В. В. Демський, кандидат психологічних наук, доцент**

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ: КУРС ЛЕКЦІЙ

Затверджено ректором академії як навчальний посібник

Електронне навчальне видання

ББК 88я73

К92

Рекомендовано до видання вченою радою
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького (протокол № 4 від 24 січня 2019 р.)

Рецензенти:

Т. В. Комар, доктор психологічних наук;

Н. Д. Потапчук, кандидат психологічних наук;

О. В. Боровик, доктор технічних наук, професор

Купчишина В. Ч., Голярдик Н. А., Демський В. В.

К92 Вступ до спеціальності: курс лекцій : навчальний посібник.
Електр. навч. вид. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2020. 232 с.

У навчальному посібнику розглянуто загальне уявлення про професійну діяльність психолога, особливості його професійної діяльності. Подано інформацію про роботу національної психологічної служби, керівні документи роботи психолога-практика, категоріальний апарат навчальної дисципліни. Розкрито значення навчальної дисципліни, роль та місце психологічних знань у пізнанні людини та навколишнього світу через зміст і структуру психологічної готовності до професійної діяльності фахівця, його етичні особливості.

Розраховано на курсантів за спеціальністю “Психологія”, факультету іноземних мов і гуманітарних дисциплін, що вивчають навчальну дисципліну “Вступ до спеціальності”.

ББК 88я73

© Видавництво НАДПСУ, 2020

ПЕРЕДМОВА

Мета вивчення навчальної дисципліни – поглиблення знань курсантів з психології шляхом розкриття головних напрямів та особливостей професійної діяльності психолога-практика, психолога-дослідника.

Завдання навчальної дисципліни закріплені в освітньо-професійній програмі підготовки за спеціальністю “Психологія”, нормативно-правових документах Адміністрації ДПСУ, Концепції національного виховання молоді тощо. Їх зміст передбачає:

орієнтування майбутнього психолога в наукових засадах психологічної практики;

формування загального уявлення про практичну психологію як теоретичну основу психологічної практики;

формування у курсанта загального уявлення про зміст та особливості професійної діяльності психологів;

характеристику змісту і особливостей основних напрямів професійної діяльності психологів у різних сферах життєдіяльності суспільства;

ознайомлення з основними соціальними, психологічними, моральними та духовними проблемами у діяльності психолога і вимогами до особистості психолога;

орієнтування курсанта в індивідуальній програмі та методах професійного й особистісного розвитку і саморозвитку;

підготовку курсанта-психолога до ефективного навчання у вищому навчальному закладі.

Курсант, який успішно завершив вивчення дисципліни, повинен:

знати:

зміст понять “наукова”, “практична”, “побутова” психологія, їх специфіку і взаємозв’язок;

методологічні основи наукової, практичної та побутової психології; структуру та завдання практичної психології;

основні завдання й напрями роботи Національної системи соціально-психологічної служби (НСПС);

етичні засади діяльності психолога-практика та основні риси, якими повинен володіти практичний психолог;

сутність і характерні риси основних напрямів сучасної психології, їх форми та методи щодо професійної підготовки в галузі практичної психології;

специфіку та завдання політичної, клінічної, спортивної, юридичної, екологічної психології, практичної психології економіки та бізнесу, практичної психології освіти;

вміти:

опанувати теоретичні засади практичної психології;

володіти психологічними технологіями, практичними навичками, що формуються у практичній роботі та під час участі у семінарах;

виконувати етичний кодекс психолога та дотримуватись певних моральних вимог;

теоретично застосовувати різні напрями сучасної психології;

ознайомитись:

з природничо-науковими основами психологічної науки;

психікою та психічною діяльністю прикордонника.

Тема 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КУРСУ “ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ” ДЛЯ ПСИХОЛОГІВ

Заняття 1. “Вступ до спеціальності” для психологів як предмет курсу

Навчальні питання

1. Предмет курсу. Структура, функції та завдання курсу.
2. Соціальне замовлення на діяльність психолога.

1. Предмет курсу. Структура, функції та завдання курсу

У практичній діяльності проявляється особистість практичного психолога (життєвий досвід, ідеали, цінності, спрямованість, моральна свідомість і самосвідомість, стан психічного здоров'я тощо). Тому в курсі розглядають вимоги до особистості практичного психолога.

Зміст цього курсу ознайомлює курсантів-психологів з особливостями підготовки психологів і практичних психологів у навчальному закладі. У ньому викладені основні напрями та методи професійного розвитку і саморозвитку практичного психолога.

Отже, предметом вивчення курсу “Вступ до спеціальності” для курсантів-психологів є наукові уявлення про практичну психологію, головні напрями та особливості діяльності психолога-дослідника і психолога-практика, проблеми професійного становлення офіцера-психолога і майбутньої самостійної професійної діяльності, її соціальні, моральні та духовні проблеми, а також вимоги до особистості фахівця-психолога і шляхи його професійного становлення.

Як засвідчують спеціальні дослідження і практика, уявлення більшості курсантів-першокурсників про психологію та майбутню

професійну діяльність переважно мають у своїй основі різноманітні міфи, що ґрунтуються на побутових думках, чутках, відомостях з телепередач і псевдопсихологічних книжок, думок старших товаришів. Звісно, за кожним із цих міфів криється певна реальність, вони мають під собою певну підставу. Зазвичай ця реальність представлена дещо спотворено, перебільшено, увага акцентується на помилкових моментах, від чого вона стає ілюзорно-спокусливою. Які ж ці міфи?

Міф перший. Найпоширенішою в суспільстві є думка, що психологія – наука, яка все знає про людину, її душу, а психолог-фахівець, котрий оволодів цією наукою, “бачить людей наскрізь”.

Дійсно, одне з визначень терміну “психологія” трактується як “наука про душу”, “вчення про душу”. Проте абсолютно повне знання про душу (як і про об’єкти і предмети інших наук) принципово неможливе – можливий лише рух до глибшого знання. Проте, душу, на відміну від об’єктів і явищ природи, неможливо безпосередньо “побачити”, до неї не можна доторкнутися, її не можна виміряти. Вона є особливо складним об’єктом для вивчення. Знання, нагромаджені психологією, багаті й різноманітні, але далеко не вичерпні і часто суперечливі. Існує безліч психологічних теорій, тому не слід очікувати від психології “істини в останній інстанції”. Молодих фахівців неминуче очікують сумніви та пошук, що в принципі зовсім непогано, якщо прагнути не до пасивного засвоєння, а до творчого пошуку і розвитку.

Що стосується всепроникливості психолога, то не варто її перебільшувати. Проте багато чого він справді може бачити у людській душі краще, ніж ті, хто психологією не займається, бо психолог спеціально про це роздумує, досліджує і з цим працює. Він може краще розповісти про психічні явища, адже володіє психологічними термінами, за допомогою яких можна описати ті чи інші феномени, що стосуються душевного світу людини. Психолог, який безапеляційно стверджує, що йому “все зрозуміло” щодо тієї чи іншої людини чи психологічного явища, нефахівець або нерозумний, або “працює на публіку”.

Міф другий. Психолог – людина, що від природи наділена особливими здібностями до спілкування з іншими людьми, добре їх розуміє. Питання, хто чим наділений від природи, а що здобувається упродовж життя (виховується) – досить складне. Справді, ми можемо стверджувати про природні (вроджені) задатки багатьох індивідуальних особливостей людини, наприклад, про властивості нервової системи,

які безпосередньо виявляються у швидкості рухів, стомлюваності тощо. Проте говорити про природні основи здібностей до ефективного спілкування і співпереживання (емпатії) зонайменше не просто, якщо не сказати, що важко. В усякому разі серед практичних психологів, у тому числі видатних, визнаних у світі, – люди найрізноманітніші за своїми природними даними. Інша річ, що практичному психологу справді важливо володіти певними здібностями, про що йтиметься нижче. Здібності до спілкування та розуміння інших (іноді це називають “компетентність у спілкуванні”) можна і слід розвивати, і не тільки психологові (для цього, до речі, використовують відповідні психологічні методи).

Міф третій. Психолог – людина, яка вмє керувати поведінкою, відчуттями, думками інших, спеціально цьому навчена та володіє відповідними психологічними техніками (наприклад, гіпнозом). Справді, практичний психолог володіє способами впливу на поведінку інших. Тут, власне, не йдеться про гіпноз у широкому його розумінні (занурення у глибокий транс з навіюванням певних образів і поведінки) – це прерогатива медиків-психіатрів. У психології були напрацьовані певні способи, що дозволяють створити ситуацію довіри і доброзичливості, запобігання і зм’якшення конфліктів між людьми. Одночасно побоювання з приводу маніпулятивних можливостей психологів, що володіють певними знаннями про закономірності поведінки, також мають свої підстави, наприклад, робота психологів у виборчих кампаніях чи у рекламних агентствах, де вони застосовують психологічні знання для маніпулювання виборцями і покупцями. Але будь-яке знання може бути використане і на благо, і на шкоду. Управління поведінкою іншої людини – не самоціль. Гірший варіант, коли психолог насолоджується владою над іншим. Спокуса владою – ще один варіант спокуси. Неприємно, коли вплив психолога на іншу людину використовують з корисливою і прагматичною метою.

Міф четвертий. Психолог – людина, котра досконало знає саму себе та володіє собою за будь-яких обставин, у складних чи незвичайних ситуаціях. Знати себе “до кінця” неможливо. Людина, котра стверджує, що пізнала себе повністю, помиляється або вдає. Але прагнення до самопізнання, намагання дійти “до суті, до коріння, до серцевини” психологам справді переважно притаманне (але, зауважмо, не для всіх психологів і не тільки для них). Зрештою,

справедливо стверджують, що практичний психолог мусить знати власні прагнення, цінності, можливості тощо, щоб у роботі з іншою людиною не розв'язувати свої неусвідомлені особистісні проблеми, а саме допомагати іншому (клієнтові), тобто він мусить бути гармонійною, цілісною особистістю.

Психолог, котрий не признається сам собі у тих своїх потаємних прагненнях, які вважає негідними (наприклад, у прихованій потребі влади чи егоїстичного ствердження, агресії тощо), сам того не зауважуючи, прагнути як їх задовольняти, а жертвою цього буде клієнт. Що ж до володіння собою у будь-якій ситуації – це вже зі сфери надлюдського. Правда, у психології розробляються методи саморегуляції поведінки, володіючи якими людина (не обов'язково лише психолог) справді у складних ситуаціях поводить себе впевненіше. Крім того, психолог, володіючи професійними знаннями, наприклад, про суть різного роду конфліктів, способи їхнього запобігання і продуктивного подолання, виявляється підготовленим до адекватної (оптимальної) поведінки у таких випадках.

Міф n'ятуй. Психолог – мудрець, котрий знає про життя більше за інших, і його місія – вказувати на істинний шлях порадами і повчаннями людям, які страждають чи збилися на життєвому шляху. Як і серед решти людей, серед психологів бувають розумні і не дуже, але мова не про це. Йдеться про ще одну спокусу “надлюдяності” – спокусу роллю “великого вчителя”, месії, пастиря, гуру. Ця спокуса стає привабливішою, коли клієнти готові визнати цю роль. Зрозуміло, є психологи, які на таку роль претендують, вважаючи, що саме вони знають головні істини життя та мають право вести за собою, “знають, як потрібно жити”. Психолог – не священик і не має права говорити від Божого імені. Він не має права нав'язувати свій шлях і своє світобачення, бо воно може бути помилковим, а може лише допомогти іншому побачити власне “Я” і знайти вихід зі складної життєвої ситуації.

Як показує досвід, молодь, яка приходить на факультети чи відділення психології, ж правило, тією чи іншою мірою орієнтується на один або одночасно на декілька згаданих міфів, що лежать в основі їхнього професійного вибору. Найчастіше звучить таке:

“Хочу краще вивчити себе”. Мотив вельми гідний, але, погодьтеся, вивчати себе – це не професія.

“Хочу допомагати людям”. Звучить дуже вагомо і красиво, якщо це сказано чесно і відверто. Справді, практичний психолог – один з тих (але не єдиний), хто допомагає іншим. Але що за цим стоїть? Чому була вибрана саме психологія? Адже допомагає іншим і священник, і педагог, і соціальний працівник, і благодійник, і поліцейський, і прикордонник, і багато інших фахівців.

Або ще такі мотиви: “Хочу навчитися володіти собою”, “Хочу навчитися краще спілкуватися”, “Цікава наука”. Але ці мотиви, якщо вони єдині, теж не зовсім адекватні.

Отже, в основі практичної діяльності практичного психолога мусять лежати наукові знання, а не міфи.

2. Соціальне замовлення на діяльність психолога

Соціальне замовлення на роботу психолога формується у суспільстві, або точніше у тій його частині, що усвідомила необхідність професійної допомоги для подолання психологічних чи особистісних труднощів. Першими усвідомили важливість і потрібність фактичної діяльності психолога представники професій типу “людина-людина” (за типологією Є. Клімова) насамперед педагоги. Саме тому в нашій країні сьогодні найбільшого розвитку досягла служба практичної психології освіти. Найбільша кількість практичних психологів працює зараз у цій сфері. Проте дедалі гостріше постають завдання про необхідність залучення до роботи з персоналом установ та різного профілю організацій кваліфікованих спеціалістів-психологів. Активно розвивається практична психологія у бізнесі, рекламній справі, в управлінській сфері, військовій діяльності. Виникла потреба у психологах-іміджмейкерах, психологах, які вміють працювати з політиками.

Завдяки змінам у суспільстві психолог набув нового суспільного статусу, що вимагає від нього розуміння звернених до нього очікувань.

Р. С. Абрамова вводить поняття “клієнт”, “замовник” й “користувач” психологічної інформації та допомоги.

Клієнт – людина, яка передає психологові знання про себе та про інших людей, при цьому вважає себе прямо або опосередковано відповідальною за зміст цієї психологічної інформації.

Замовник – людина, яка звертається до психолога за психологічною інформацією (про себе, свою організацію чи інших людей).

Користувач – людина, яка одержує від психолога психологічну інформацію.

У взаємодії клієнта (замовника, користувача) з психологом існують психологічні, соціальні, моральні та духовні проблеми (їх ми розглядаємо в окремому розділі).

Робота практичного психолога полягає в тому, щоб домогтися від клієнтів переформулювання цих проблем у психологічні. Лише тоді практичний психолог здатний реально допомогти клієнтові у розв’язанні його проблеми.

У професійній діяльності психолога виділяють такі стратегії:

- психологічну допомогу;
- психологічне сприяння;
- психологічну підтримку;
- психологічний супровід.

Психологічна допомога реалізується в основних напрямках професійної діяльності практичного психолога: психопрофілактиці, психодіагностиці, психокорекції, психологічному консультуванні і психотерапії. Психологічна допомога людині полягає у сприянні її становленню як продуктивної особистості, яка володіє високим рівнем самосвідомості, здатної реалізовувати власну, самостійно вибрану життєву стратегію, готову нести відповідальність за свою долю.

Психологічна допомога – це надання послуг психолога тим, хто має серйозні труднощі в соціалізації, адаптації (наприклад, у школі тим, хто має проблеми в процесі навчання). Завдання психолога, таким чином, аналогічне завданню лікаря: поставити діагноз, нормалізувати життєдіяльність людини, повернути її в загальне русло. Іншими словами – знову зробити її “такою, як усі”.

Психологічне сприяння – це нова позиція психолога, коли він працює не тільки з тими, в кого вже є проблеми, а зі всіма людьми, спонукаючи їх до розвитку. Для шкільного психолога це означає включення в освітній процес як рівноправного учасника, що сприяє учням, вчителям, батькам.

Майже одночасно з терміном “сприяння” з’явився термін “підтримка”. У науковій літературі почали зустрічатися такі словосполучення: “психологічна підтримка процесу навчання”, “психологічна підтримка освітнього середовища”, “психологічна підтримка розвитку дітей”. Проте не можна сказати, що термін “підтримка” міцно закріпився у професійній психологічній мові фахівців, замовників та користувачів.

Останніми роками широко вживаним став термін “психологічний супровід”. Ідеологія супроводу полягає не в тому, щоб захищати дитину від труднощів, розв’язувати замість неї її проблеми, а в тому, щоб створювати умови для усвідомленого, відповідального і самостійного вибору на її життєвому шляху. Психолог йде поряд з дитиною як друг і помічник. Дитина завжди може звернутися до нього за допомогою, але це не означає, що психолог почне все робити за неї. У супроводі функції психолога чимось нагадують роботу охоронця. Його і не видно, можливо, доки він не буде потрібним. Його завдання – це створення дитині сприятливих умов для самостійного розв’язання своїх проблем. Але бувають моменти, коли він має рішуче втрутитися чи зупинити, або повести за собою, щоб урятувати чи допомогти.

До сьогодні не існує чітких і однозначних критеріїв, за якими можна було б оцінювати ефективність діяльності практичного психолога. Розглядаються критерії ефективності в кожному з видів діяльності практичного психолога окремо.

Перед психологією як конструктивною наукою постає ряд завдань, що стосуються реальних проблем людини, на розв’язання яких вона мусить спрямувати свої зусилля. Ось ці завдання:

1) психологічне знання має допомагати людині, з одного боку, усвідомити її реальний сенс та життєву мету, власні потреби (диференціювати актуальні і штучні, духовні та просто аморальні), а з іншого – усвідомити дійсність (створювати власну адекватну концепцію світу), в якій вона живе;

2) навчати культивувати в собі обґрунтовану самодостатність, бо абсолютна самодостатність є самообманом, адже поведінка людини зумовлена духовним та багатьма об’єктивними чинникам (соціально-економічні умови, соціальна група, соціальний статус тощо);

3) психологія як наука має пропонувати спосіб життя та засоби, що пробуджують Віру, Надію й Любов, а одночасно заспокоюють розум, що допомагає долати страхи, напруженість, злобу й інші моральні норми і приносити одухотворені задоволення і конструктивні практичні результати та творчі здобутки;

4) вона має відкривати перспективи подолання проблем особистісного функціонування і розвитку, творити конкретні проекти життєдіяльності, конкретні плани дій;

5) з'ясувати мету, якій людина хоче себе присвятити, концентрувати сили на її досягненні;

6) показати шлях відновлення духовної, психічної та фізичної енергії людини через трансцендентування, контакт з Богом, повноцінний і конструктивний спосіб життя;

7) психологія має пропонувати особистості, як їй бути чуйною до потреб інших людей та зміцнити себе в альтруїзмі (безкорисливості), у любові, одночасно не втрачаючи себе;

8) схвалювати справжні цінності й готувати людину до прийняття всього, що може реально бути для неї корисним;

9) пропонувати оптимальні шляхи до внутрішньої інтеграції особистості через підпорядкування вищому порядку – духовному;

10) зміцнювати віру, з одного боку, щодо нескінченного, а з іншого – усвідомлення факту скінченності власного вільного буття;

11) навчити орієнтуватися у мінливому, з суперечливими тенденціями світі і допомагати долати згубні (антидуховні) впливи оточення тощо.

Людина здатна з Вірою, Надією, Любов'ю та завдяки розумові розвивати і підтримувати в собі й інших людях найбільшій Божий дар на землі – Життя.

Головною суттю професійної діяльності практичного психолога є взаємодія з іншою людиною (клієнтом, замовником, користувачем) з метою надання психологічної допомоги. Теоретичною основою професійної практичної психології є наукова психологія. Існують принципи відмінності між психологом-професіоналом і психологом-любителем. У суспільстві формується замовлення на діяльність практичного психолога. Психологічну допомогу реалізують у формі психопрофілактики, психодіагностики, психокорекції, психологічного консультування і психотерапії. Конкретними формами психологічної допомоги є психологічне сприяння, психологічна підтримка та супровід.

Психологічна готовність психолога до професійної діяльності включає в себе складну багаторівневу систему психічних особливостей суб'єкта, що виступають як суб'єктивні умови його успішної роботи. Поняття “психологічна готовність до професійної діяльності” більш широке, ніж поняття “професійні здібності”, оскільки включає в себе поряд зі здібностями цілий ряд інших важливих рис, таких як: інтереси, активність, схильності, мотивація, самоусвідомлення і самооцінка, окремі риси темпераменту і характеру та інші якості особистості.

Практичному психологу необхідні такі професійно значущі властивості та якості, як: емоційна стабільність, високий самоконтроль, щирість, доброта, сумлінність, самодостатність, наполегливість, старанність, цілеспрямованість та ін. Ці якості є важливим елементом дослідження готовності. Тому їх можна розглядати як шостий критерій психологічної готовності психологів до професійної діяльності.

Психологічна готовність психолога до професійної діяльності включає в себе такі компоненти як мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний.

Мотиваційний компонент – сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням професійної діяльності.

Когнітивний компонент – сукупність знань, необхідних для професійної діяльності.

Операційний компонент – сукупність умінь та навичок практичного вирішення професійних завдань.

Особистісний компонент – сукупність важливих для психолога особистісних рис.

Отже, психологічна готовність психолога до професійної діяльності – це комплекс мотивів, знань, умінь та навичок, особистісних якостей, які забезпечують успішну взаємодію психолога з учасниками професійної діяльності та ефективність діяльності в цілому. За своєю структурою вона являє собою складне, багатоаспектне особистісне утворення, яке включає функціонально пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти.

Питання для самоконтролю

1. Що таке психологія для вас?
2. Визначте предмет вивчення курсу “Вступ до спеціальності” та обґрунтуйте свою думку.
3. Хто з науковців увів в обіг поняття “клієнт”, “замовник”, “користувач”?
4. Назвіть та охарактеризуйте стратегії професійній діяльності психолога-фахівця.
5. Визначте та розкрийте зміст психологічної готовності психолога-офіцера до професійної діяльності.

Тема 2. ПСИХОЛОГІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Заняття 1. Основні напрями розвитку психологічних знань

Навчальні питання

1. Предмет психології, її завдання.
2. Характеристика основних напрямів діяльності психолога.

1. Предмет психології, її завдання

Предметом психології є психіка (з грец. *psychikos* – душевний) людини і тварини, тобто психічні явища, притаманні людині і тварині. Факти психології – це не предметні речі, а різні за змістом, інтенсивністю, тривалістю, пов'язані між собою процеси, що перебувають у розвитку та належать певній людині.

Психологія вивчає внутрішній психічний світ людини, психічні процеси, стани, властивості, закони виникнення, розвитку й перебігу психічної діяльності, становлення психічних властивостей людини, життєве значення психіки.

Внутрішній психічний світ людини психологія розглядає як живий, неперервний процес, який формується і розвивається, породжує деякі продукти чи результати.

Психологічна наука вивчає такі психічні явища:

психічні процеси, до яких входять відчуття, сприймання, запам'ятовування, мислення, уява, почуття тощо;

психічні стани – уважність, байдужість, спокій, схвильованість, піднесення, зацікавленість тощо;

психічні властивості – спостережливість, чутливість, розумові, емоційні, вольові якості людини, її здібності, риси характеру тощо;

психічні утворення – знання, уміння, навички, переконання, звички, ідеали, цінності тощо.

Продукти психіки здійснюють взаємодію людини з довкіллям, допомагають людині орієнтуватись у середовищі, забезпечують її успіх в усіх видах діяльності (ігровій, навчальній, трудовій та ін.).

Психіка пов'язана з активним відображенням людиною об'єктивного світу, зі створенням у свідомості людини картини світу, її образу, зі знаходженням свого “Я” в об'єктивному світі, з адаптацією до середовища.

Психічне відображення не є дзеркальним, механічним, пасивним копіюванням світу. Це активне відображення, яке завжди належить суб'єкту і залежить від його особливостей. Психіка – це суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Психічному відображенню властиві такі особливості:

дає змогу об'єктивно відображати світ, правильність відображення перевіряється практикою;

це змінне, динамічне явище, яке відображає минуле, теперішнє і майбутнє, може поглиблюватися та вдосконалюватися;

забезпечує доцільність поведінки та діяльності;

виражає індивідуальну своєрідність людини;

має випереджувальний характер.

Психічний образ – це ідеальне явище, тобто таке, що виникає та існує у психіці та свідомості людини, формується в процесі її активної діяльності.

Відображення майбутнього називають випереджувальним відображенням.

Структура психіки має три рівні: свідомий, підсвідомий, несвідомий.

У кожної людини питома вага цих рівнів різна. Психіку розглядають як динамічну систему, яка постійно змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Отже, *психологія* – це наука про закономірності формування і розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності. Вона вивчає психічне життя людини в його суб'єктивних та об'єктивних виразах.

Завдання психологічної науки. Психологічна наука розв'язує три групи завдань: науково-дослідні, діагностичні, корекційні.

Науково-дослідні завдання передбачають вивчення об'єкта науки на різних рівнях. Наприклад, на рівні загальних закономірностей і чинників розвитку, розв'язують такі завдання:

а) дослідження вікової динаміки окремих психофізіологічних функцій, процесів, властивостей;

б) виявлення окремих взаємозв'язків психіки впродовж усього життєвого циклу людини з урахуванням її діяльності.

Діагностичні завдання мають на меті:

1) розпізнати й оцінити рівень психіки особистості, ступеня зрілості індивідуальних і соціальних характеристик людини на різних етапах;

2) оцінити відхилення у психічному розвитку порівняно з віком і досвідом;

3) визначити потенційні можливості психічного розвитку;

4) здобути наукові дані для вдосконалення та прогнозування розвитку окремого індивіда.

Для виконання діагностичних завдань психолог визначає конкретне завдання, підбирає відповідні методи збору даних, аналізує ці дані, інтерпретує, встановлює діагноз, здійснює психологічний прогноз.

Корекційні (психокорекційні) завдання спрямовані: на виправлення дефектів у психічному розвитку; усунення причин, що призводять до таких дефектів; спеціальну організацію навчального експерименту та психологічного тренінгу; розробку рекомендацій щодо способу життя з урахуванням віку та індивідуальності людини. Ці завдання виконують науковці-психологи, які працюють у спеціальних установах, та практичні психологи (які працюють у школі, промисловості, спорті тощо).

Психологи, зокрема, консультують, допомагають людині обрати спеціальність, роботу, яка відповідала б її інтересам та здібностям, надають допомогу, пов'язану з процесами адаптації.

Психокорекцію фахівці розуміють як діяльність, пов'язану з виправленням тих особливостей психічного розвитку, які за узвичаєною системою критеріїв не відповідають установленій нормі. У психології методи корекції надзвичайно різноманітні.

2. Характеристика основних напрямів діяльності психолога

З якої позиції-допомоги, сприяння, підтримки або супроводу не розглядали б діяльність практичного психолога, в будь-якому

випадку можна говорити про п'ять основних напрямів цієї діяльності, це зокрема:

психопрофілактика, що передбачає роботу психолога із запобігання дезадаптації (порушенням процесу пристосування до умов) персоналу організації або дітей в освітній установі, просвітницьку діяльність, створення сприятливого психологічного клімату в установі, здійснення заходів із запобігання і зняття психологічного перевантаження людей тощо;

психодіагностика, найважливішою метою якої є отримання психологічної інформації, конкретних знань про конкретну людину або групу на основі узагальненої наукової теорії;

психологічна корекція як цілеспрямований вплив на ті чи інші сфери психіки й особистості клієнта, зорієнтована на приведення її показників у відповідність з віковими, професійними чи іншими нормами;

психологічне консультування, метою якого є забезпечення людини необхідною психологічною інформацією і в результаті спілкування з психологом створення умов для подолання життєвих труднощів і продуктивного життя у конкретних обставинах;

психотерапія в межах психологічної моделі, спрямована на надання допомоги клієнтові в продуктивній зміні особистості у випадках серйозних психологічних проблем, що не є проявами психічних захворювань.

Виділені напрями практичної психології розміщені за зростанням рівня відповідальності психолога за результати своєї професійної діяльності й ускладнення комплексу засобів, які використовують у процесі роботи. Кожен з напрямів характеризується специфічними завданнями. Найбільш стандартизованою є психодіагностика, найменш стандартизованими є психологічне консультування і психотерапія, бо вони передбачають можливості для творчості психолога і постійний пошук неординарних рішень у кожному конкретному випадку.

Психологічна діагностика як галузь практичної психології. Психологічна діагностика – це галузь психологічної науки, яка розробляє принципи, шляхи і прийоми розпізнання, оцінки та вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості. Сучасна психодіагностика включає: загальну теорію психологічного вимірювання; спеціальні теорії і методики вимірювання властивостей та поведінки особистості; теорії і методики оцінювання.

Витоки психодіагностики сягають у далеке минуле. Перші “тести” для визначення індивідуальних відмінностей були відомі ще 4 000 років тому. Про це свідчить історія стародавніх цивілізацій. У Стародавньому Китаї за 2 200 років до народження Христа була створена система відбору чиновників, яка охоплювала широкий спектр проявів особистості – від уміння писати до поведінки в побуті. Вже Платон добре розумів значення природних задатків, що не тільки відрізняють людей одне від одного, але й впливають на їхні здібності до тієї чи іншої справи.

У кінці XIX ст. у психологію проникає і швидко завойовує популярність ідея вимірювання. Психологічна наука отримує можливість кількісно виражати індивідуальні відмінності. Це посприяло зародженню психодіагностики, оформлення якої як самостійної галузі досліджень завершилось у 20-ті рр. XX ст. Значний внесок у становлення психодіагностики зробили праці Ф. Гальтона, Дж. Кеттела, Г. Еббінгауза, Е. Крепеліна, А. Біне та інших піонерів дослідження індивідуальних відмінностей.

Починаючи зі спроб “охопити числом операції розуму” (Ф. Гальтон), з перших тестів на інтелект психодіагностика пробує свої сили і в інших вимірюваннях індивідуально-психологічних характеристик особистості. Вже в 20-ті рр. з’являються проєктивні методики й опитувань. У 40–50-ті рр. у світовій психодіагностиці сформувались основні діагностичні підходи, а також завершені розробки всіх найвідоміших тестів (інтелектуальна шкала Векслера, ТАТ, опитувальних “Шістнадцять особистісних факторів”).

Розвиток психодіагностики від самого початку тісно пов’язаний з появою і вдосконаленням математико-статистичного апарату, насамперед кореляційного та факторного аналізів. За допомогою психометрії психодіагностика обґрунтовує вимоги до вимірювання індивідуально-психологічних відмінностей людей.

Завдання, які стоять сьогодні перед психодіагностикою, складні й багатогранні. Немає жодної практичної сфери психологічного знання, де психодіагностика була б непотрібна. Отже, психодіагностика – це наука і практика, пов’язана з розробкою різноманітних методів виявлення індивідуально-психологічних особливостей людини і постановкою за їхньою допомогою психологічного діагнозу.

У психодіагностиці тест – це серія однотипних стандартизованих коротких завдань (випробувань), яким піддається досліджуваний –

носії передбачуваної якості. Різні автори пропонують різні способи класифікації психодіагностичних методів. Наприклад, на думку Р. Немова (1995), можна виділити:

1) методи психодіагностики на основі спостереження (стандартизоване і вільне спостереження);

2) опитувальні психодіагностичні методи (анкета; опитувальники, які можуть включати закриті і відкриті, а також прямі або непрямі запитання; інтерв'ю);

3) об'єктивні психодіагностичні методи, включаючи вияв та аналіз поведінки людини і продуктів її праці;

4) експериментальні методи психодіагностики.

А. Шмельов як основні описує такі види психодіагностичних методик (при цьому підставою для класифікації виступає міра "об'єктивності – суб'єктивності"):

1) приладові психофізіологічні методики;

2) апаратурні поведінкові методики;

3) об'єктивні тести з вибором відповіді;

4) тести-опитувальники;

5) методики суб'єктивного оцінювання за шкалами;

6) проективні методики;

7) стандартизоване аналітичне спостереження;

8) контент-аналіз;

9) включене спостереження з подальшим рейтинг-вимірюванням;

10) психологічну бесіду (інтерв'ю);

11) рольову гру;

12) активний (навчальний) експеримент;

13) якісний аналіз діяльності.

Більшість психодіагностичних методів можна розділити на дві групи: експертні (клінічні) і стандартизовані (тестові).

Найважливішою підставою для використання методик психодіагностики є відповідність їх таким вимогам:

1) можливості диференціювання – діапазон вияву відмінностей;

2) надійність – ступінь стійкості, стабільності одержуваних результатів;

3) валідність – властивість методик виміряти саме те, на що вона була заявлена, відповідність психологічних показників особливостям поведінки людини;

4) точність-здатність тонко реагувати на щонайменші зміни оцінюваної властивості, що відбуваються в ході психодіагностичного експерименту.

Важливо, щоб нормативні показники методики були складені на основі роботи з репрезентативною вибіркою, тобто кількістю досліджуваних, достатньою для статистичної обробки.

Психокорекція як напрям практичної психології. Психологічну корекцію визначають як спрямовану психологічну дію на ті чи інші психологічні структури особистості з метою забезпечення її повноцінного розвитку і функціонування. Термін “корекція психічного розвитку” як позначення певної форми психологічної діяльності вперше виник у дефектології в ситуації аномального розвитку дитини. Там він означає виправлення недоліків, відхилень у розвитку дитини. В психології психокорекція – це сукупність заходів психологічної дії, впливу, спрямованих на деформування відсутніх психічних функцій, а також усунення відставання, відхилень, порушень психічного розвитку. З розвитком прикладної вікової психології відбулося розширення сфери застосування поняття “корекція” на сферу нормального психічного розвитку. Психокорекцією сьогодні називають ледь не кожен прояв активності психолога-практика, що виходить за межі діагностики.

Близьким за значенням до терміна “корекція” є термін “компенсація” – врівноваження, вирівнювання, розвиток порушених функцій та перебудова збережених для заміщення порушених, внаслідок чого усуваються нерівномірності психічного розвитку.

Отже, корекція – це зовнішня психологічна дія, цілеспрямована на приведення психічного стану людини у відповідність з наперед відомою “нормою психічного розвитку”. Вона передбачає зовнішнє, стороннє втручання, часом досить жорстке, в ті чи інші пересічні прояви людини. Залежно від змістово-психологічної спрямованості в межах нормального онтогенетичного розвитку виділяють корекцію розумового розвитку, розвитку особистості, корекцію і профілактику невротичних станів і неврозів.

Психокорекційну роботу здійснюють у трьох найважливіших позиціях:

1. “Виконуй, як я!” (психолог бере відповідальність на себе і пропонує досить жорстку схему дій);

2. “Виконаймо разом!” (психолог ділиться відповідальністю з клієнтом);

3. “Вибирай із запропонованих способів сам!” (клієнтові пропонують самому взяти відповідальність на себе).

Не слід віддавати безумовну перевагу одній окремішій з позицій. Конкретні завдання, що виникають у ході психокорекційної роботи, диктують вибір тактики й уподобань професійної діяльності практичного психолога.

Психокорекційну роботу проводять у двох основних формах: груповій та індивідуальній. Програму психокорекції створюють, як правило, на основі результатів психодіагностичного обстеження і ґрунтують на тих методологічних принципах, яких дотримується практичний психолог. Поняття психокорекції тісно пов'язане з поняттям норми психічного розвитку. А що “норму” для того чи іншого віку, тих або інших психічних функцій досить часто дослідники трактують по-різному, то межі “нормального” визначені нечітко. Відносність норми зумовлює різні можливі шляхи здійснення психокоректувальної роботи. Стратегічно можна позначити два основні підходи:

1) реалізація корекції як приведення до статистично визначеної середньої норми на основі виробленої, єдиної для всіх “універсальної психотехнології”;

2) надання психологічної допомоги, зорієнтованої на індивідуальні особливості людини, її специфічні можливості і в цілому на унікальність її психічного та особистісного розвитку.

Різноманітні методи психокорекції розформувалися у межах чинних психологічних напрямів, основними з яких вважають психоаналітичний, біхевіористський і екзистенційно-гуманістичний. У цих напрямках є різні уявлення про “здорову”, “нормальну” людину, і це зумовлює відмінності в засобах і прийомах психокорекції.

Наприклад, у біхевіористському напрямі відхилення від норми, що зумовлює необхідність у психокорекції, розглядають як результат “помилкового навчання”. Тому основний акцент ставлять на зміні тих форм поведінки, які не відповідають обставинам життя клієнта. Корекційну роботу здійснюють насамперед як навчання потрібних форм поведінки.

У вітчизняній психології зміст психокорекційної роботи відображає теоретичні підходи основних наукових шкіл. Наприклад, у межах

культурно-історичного підходу психокорекцію розглядають як розвиток вищих психічних функцій з урахуванням перспективи розвитку.

Методи і прийоми психокорекції можна розглядати не тільки з позицій основних теоретичних напрямів психології, але й з погляду цілей психокорекції. В індивідуальній психокорекції виділяють два напрями:

1. Методи посилення регулювальних функцій психіки, розвитку емоційного самоконтролю та саморегулювання. Завдання поліпшення психічної саморегуляції клієнта розв'язують за допомогою ділових бесід, у ході яких обговорюють конкретні вчинки, дії клієнта, які викликають труднощі; здійснюють корекцію пізнавальних та емоційних компонентів саморегуляції через переконання, розвиток контролюючих емоцій і формування адекватних реакцій на різні зовнішні дії з боку керівника або колеги, члена сім'ї або випадкового ініціатора конфліктної ситуації.

2. Методи нормативно-ціннісної корекції, об'єктами яких виступають нормативні комплекси, що зумовлюють відмову від підпорядкування певним принципам, цілям, завданням, протест проти регламентації. Відчуття необґрунтованого позбавлення свободи часто призводить до шкідливих звичок, хворобливих пристрастей.

Методи групової психокорекції, як правило, спрямовані на вироблення норм особистісної поведінки і міжособистісної взаємодії, розвитку здатності гнучко реагувати на ситуацію, швидко перебудуватися в різних обставинах і різних групах. З цією метою використовуються спеціально розроблені психотехніки, вправи, рольові ігри, групові дискусії та ін.

Психоконсультування як напрям практичної психології. Теоретична основа психологічного консультування – консультативна психологія як розділ практичної психології, завданням якого є вивчення структури і закономірностей процесу психологічного консультування. Виникнення консультативної психології підготовлене всім ходом розвитку психології.

Коли вчені почали досліджувати унікальність, пізнавати її закони, застосовуючи їх у практиці надання допомоги конкретній людині, замість закономірностей психіки предметом наукового аналізу ставали закономірності діалогу, що дозволяють працювати з індивідуальністю. Центр дослідження змістився з індивідуальних відмінностей

на відмінності у способах ведення діалогу, у формах організації стосунків між фахівцем, що надає допомогу, і клієнтом. Учені зацікавилися, які способи організації діалогу сприяють виявленню закономірностей функціонування унікальності конкретної людини, а які перешкоджають цьому процесові, блокують його, роблять деколи зовсім неможливим; які параметри взаємин допомагають надавати психологічну допомогу, спираючись на закономірності унікальності клієнта, а які заважають.

Іншим важливим кроком на шляху розвитку психології, що зумовив появу консультативної психології, було включення у контекст психологічного аналізу соціального середовища, в якому людина живе. Почалося вивчення впливу на психічну активність людини, її включеності у великі та малі групи.

Звісно, досліджувати природу людських стосунків в умовах психологічної консультації не обов'язково. Проте консультативний діалог володіє унікальною властивістю поєднання: професіонала, який 10, а то й 20 років свого життя займається дослідженням психологічних феноменів; украй зацікавленого в неформальному спілкуванні клієнта, чиє життя в певний час стає проблемним.

У консультації виникає поєднання включеності і рефлексії (в сенсі спостереження, роздуму з приводу консультування). Наявність зацікавленого клієнта не дозволяє процесу спілкування стати формальним, сприяючи натомість розкриттю глибинних сторін людського буття у ньому.

Психологічне консультування виникло в середині ХХ ст. саме завдяки успіхам психотерапії, коли накопичені знання дозволили перейти до надання допомоги психічно здоровим людям. Успіхи психотерапії багато в чому зумовили інтерес людей до отримання психологічної допомоги.

На перших етапах розвитку психологічного консультування природним був інтерес до змісту тієї реальності, з якою стикається клієнт у своєму житті, котре породжує проблеми, з якими він і приходиться у психологічну консультацію. Наприклад, психолог, котрий займається психологічним консультуванням в організації, проявлятиме природний інтерес до психології організації, до тих соціально-психологічних закономірностей, які зумовлюють поведінку людей у ній. Психолога, що працює із сімейними проблемами, цікавитиме психологія сім'ї. Такий інтерес, безумовно, виправданий і корисний. Але останнім часом

дедалі виразніше заявляє про себе інший ракурс аналізу – що реально відбувається під час консультування між консультантом і особистістю, котра перебуває в ситуації клієнта.

Багато психологів-консультантів, які надають допомогу на основі доведення до клієнтів психологічної інформації щодо інших проблем, не раз зазначало: в процесі діалогу між ними і клієнтами виникало ще щось (окрім об'єктивного контексту), що допомагало розв'язувати проблеми. Після консультації з проблем клієнта вони аналізували сам діалог.

З розвитком психології знання про будову індивідуальної психіки людини стає дедалі детальнішим. Скажімо, ми знаємо про структуру особистісних властивостей, тож окремо можна характеризувати структуру характеру, темпераменту. А наскільки деталізоване наше знання про консультативну бесіду? Скільки ми знаємо елементів, понять, що допомагають нам рефлексивно сприймати сам консультативний процес?

Наскільки повні наші знання про те, що відбувається і взагалі може відбуватися в різних ситуаціях консультативного діалогу? Ці запитання ставлять перед нами завдання щодо виявлення та опису основних параметрів структури консультативної бесіди. Мета цього – створення нових можливостей для аналізу рефлексії консультативної бесіди в плані підвищення її ефективності.

Психолог і клієнт, і кожен сам собою як цілісна одиниця не існують незалежно від суспільства. Тому актуально як для психолога-консультанта, так і для клієнта дотримуватися етичних норм, етичного кодексу поведінки.

Існують різні форми організації діалогу між психологом-консультантом і клієнтом, наприклад, дистантного консультування, куди входять спілкування “телефоном довіри”, за допомогою листування, електронних засобів комунікації, друкованих видань.

Основне завдання психологічного консультування можна визначити так: створити умови, за яких клієнт буде здатним поглянути на свої життєві труднощі збоку, усвідомити неконструктивні способи поведінки та побудови стосунків і знайти адекватні дії, що дозволяють йому оволодіти новим позитивним емоційним та особистісним досвідом.

Психологічне консультування відрізняється від психотерапії достатньо умовно, бо в процесі консультації нерідко застосовують психотерапевтичні методи і прийоми. Воно загалом має поверхневий характер, ніж власне, психотерапія.

Консультант – прихильник поведінкового підходу працює переважно з поведінкою клієнта. Його завдання – перевести психологічну проблему, виражену незрозумілими, багатозначними словами, в об’єктивно спостережувані поведінкові акти. Продемонструвавши неадекватність стереотипної поведінки клієнта, біхевіорист-консультант разом з ним моделює бажану поведінку і формує необхідні конструктивні навички. Розробляють конкретний план дій з досягнення поставленої мети, який планомірно й наполегливо реалізують під контролем психолога.

Як і інші напрями діяльності практичного психолога, консультування класифікують за різними підставами:

теоретичною орієнтацією (психоаналітичне, поведінкове, гуманістичне, гештальтконсультування тощо);

віком клієнта (дитяче, підліткове, консультування дорослих тощо);

просторовою організацією (контактне або зорове, тобто бесіда сама на сам, і дистанційне або заочне, яке в свою чергу поділяється на телефонне, письмове, електронне – через Інтернет);

кількістю клієнтів (індивідуальне чи групове);

психологічною проблематикою (консультування проблем спілкування, проблем в емоційній сфері, з особистих проблем та ін.);

сферою застосування (шкільне, професійне, сімейне і подружнє, бізнес-консультування тощо).

Основним методом консультування є інтерв’ю. Виділяють такі методи дії в процесі інтерв’ю:

1) інтерпретацію;	7) резюме;
2) директиву;	8) відкриті запитання;
3) інформування;	9) закриті запитання;
4) саморозкриття;	10) заохочення;
5) зворотний зв’язок;	11) переказ;
6) логічну послідовність;	12) віддзеркалення відчуттів.

Особливе значення у консультуванні мають техніки слухання нерелексії (вміння мовчати) і релексії (вміння давати зворотний зв’язок). До прийомів релексивного слухання належать:

- 1) з’ясування;
- 2) перефразування;
- 3) віддзеркалення відчуттів;
- 4) резюмування;

- 5) уточнення;
- 6) переказ;
- 7) подальший розвиток думок співрозмовника;
- 8) повідомлення про сприйняття партнера;
- 9) повідомлення про сприйняття самого себе;
- 10) зауваження про хід бесіди.

Психотерапія як напрям практичної психології. Психотерапія – це широка сфера наукової і практичної діяльності фахівців (медиків, психологів та ін.). Буквальне значення терміна “психотерапія” пов’язане з двома його тлумаченнями, що ґрунтуються на перекладі грецьких слів “psyche” душа і “therapeia” – лікування: “зцілення душі” або “лікування душі”. Сам термін “психотерапія” був уведений у 1872 р. Д. Тьюком у книзі “Ілюстрації впливу розуму на тіло” і став широко вживаним з кінця XIX ст.

Виділяють медичну, психологічну, соціологічну і філософську моделі психотерапії. Медична модель психотерапії – це комплексний лікувальний, вербальний та невербальний вплив на емоції, думки, самосвідомість людини у випадку психічних, нервових і психосоматичних захворювань.

Психотерапію традиційно розглядали як галузь медицини, тому й сьогодні багато клінічних психотерапевтів вважає, що психотерапією мають право займатися тільки лікарі. Проте в науці є психологічна модель психотерапії, яка є самостійним напрямом діяльності практичного психолога. Психотерапія – це надання психологічної допомоги здоровим людям (клієнтам), що мають різні психологічні труднощі чи їм потрібно поліпшити якість власного життя.

Поділ на нелікарську психотерапію і власне психотерапію, яка в свою чергу ділиться на клінічно і особистісно зорієнтовану не цілком правомірний, бо в кожній з них присутні аспекти іншої. Так, наприклад, особистісно орієнтований підхід реалізується як у медичній, так і в немедичній психотерапії. При цьому саме в немедичній психотерапії вій стає головним.

Останніми роками умовно розрізняють клінічно зорієнтовану психотерапію, спрямовану переважно на пом’якшення або ліквідацію наявної симптоматики, і особистісно орієнтовану психотерапію, яка покликана допомогти людині змінити своє ставлення до соціального оточення і до власної особистості. При цьому слід пам’ятати

про неоднозначне вживання останнього терміна: по-перше, як вузькоспеціалізованого підходу; по-друге, ширше – як екзистенційно-гуманістичного напрямку в психотерапії; по-третє, в найширшому значенні – як психотерапії, яка ґрунтується на положеннях основних напрямів сучасної психології: динамічному, поведінковому і гуманістичному.

Отже, головною ідеєю, яка об'єднує майже всі підходи в психотерапії, є надання допомоги в розвитку особистості шляхом зняття обмежень, заборон, комплексів, звільнення її потенціалу. В її основі лежить ідея зміни, трансформації людського “Я” у світі, що сам динамічно змінюється. Психотерапевт впливає на ті або інші складники самосвідомості.

Практичний психолог використовує ті ж методи, що і клінічний психотерапевт. Відмінність полягає насамперед у їхній спрямованості. Найважливіше завдання практичного психолога – зняття або полегшення симптомів хвороби, а також створення умов для оптимального функціонування особистості та її розвитку, наприклад, з метою поліпшення стосунків з іншими людьми (з членами сім'ї, колегами й ін.).

Питання для самоконтролю

1. Галузі психології, що дають змогу людині задовольнити природну потребу пізнати й зрозуміти саму себе та своє оточення.
2. Зміст психопрофілактичної діяльності психолога.
3. Професійна діяльність психологів-практиків.
4. Основні завдання практичної психології.
5. Основні напрями сучасної психології.

Тема 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВОЇ, ПРАКТИЧНОЇ ТА ПОБУТОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Заняття 1. Наукова, практична, побутова психологія

Навчальні питання

1. Принципи психології.
2. Методологічні основи професійної і непрофесійної психології.

1. Принципи психології

Методологічними принципами психології є загальнофілософські твердження, що, конкретизуючись, визначають предмет, стратегію і методи психологічних досліджень, а також вихідну позицію для інтерпретації одержаних результатів. Водночас свої методологічні засади має кожен напрям у психології. Від них залежать способи вирішення психологічних проблем.

Принципи, на яких ґрунтується методологія сучасної вітчизняної психології, поступово викристалізувалися в дослідженнях Л. Виготського, Б. Ананьєва, С. Рубінштейна, Г. Костюка, О. Леонтєва та ін. До основних із них – детермінізму, єдності психіки і діяльності, розвитку психіки в діяльності – український психолог О. Ткаченко (нар. 1941) додав ще два – відображення і системності.

Принцип детермінізму як найважливіший у матеріалістичній психології стверджує, що психіка залежить від способу життя. Він розкриває основні причини виникнення психіки у філогенезі (історичному розвитку всього органічного світу) і онтогенезі (індивідуальному розвитку організму від народження до смерті), закономірну зумовленість психічних явищ, психічної діяльності та психічних властивостей людини.

Принцип єдності психіки і діяльності дає змогу розкривати механізми появи і функціонування психіки. Виникнувши в діяльності, психіка утворює її внутрішній, ідеальний план. У свідомості формуються динамічні моделі дійсності, за допомогою яких людина орієнтується в навколишньому середовищі. Цей принцип заклав засади об'єктивного дослідження психіки. Міміка, жести, виразні рухи, мовні висловлювання об'єктивно виражають психічні стани людини. Їх аналіз і вивчення допомагають розкрити внутрішні секрети психіки індивіда.

Принцип розвитку психіки в діяльності дає змогу розглядати психіку як динамічне утворення, що постійно змінюється на різних етапах становлення особистості. Відповідно до цього принципу психіку можна правильно зрозуміти і пояснити, якщо оцінювати її як продукт розвитку і результат діяльності.

Принцип відображення означає, що всі психічні функції генетично спрямовані на відображення дійсності. Випереджуючи фізичний контакт людини з об'єктом, психічне відображення сигналізує про значущі для неї об'єкти – воно має сигнальний характер. Образ світу, що є продуктом відображення, орієнтує людину в середовищі, створює основу для її активності, виконуючи регулятивну функцію. Без неї психічне відображення втратило б своє значення.

Принцип системності вимагає розглядати психіку як складну систему взаємопов'язаних психічних явищ. На цій підставі О. Ткаченко вважає його узагальнюючим. Згідно з принципом системності у процесі наукового пізнання всі принципи психології треба використовувати у взаємозв'язку.

Отже, методологічні принципи психології створюють надійну основу для вивчення психіки за умови використання науково обґрунтованих і перевічених методів пізнання.

2. Професійна і непрофесійна практична психологія

Так як йдеться не лише про вибір психологічної науки, а саме – про вибір професії психолога, правомірно задати запитання: чим принципово відрізняється психолог-фахівець від психолога-любителя? Проблема полягає в тому, що і на любительському рівні багато людей (і навіть підлітки) надають один одному допомогу в розв'язанні життєвих проблем, і часто вони роблять це досить ефективно. Ось і постає запитання, навіщо ж тоді потрібні спеціалісти-психологи. Таке запитання

може стати значущим для майбутнього психолога. Наприклад, студент на різних етапах своєї освіти запитує себе: “Чи можу я вважати себе психологом чи ще ні?”. Цікаво, що іноді ми зверталися з таким запитанням не тільки до студентських аудиторій, але й до аудиторій фахівців, котрі вже працюють, навчаються на курсах підвищення кваліфікації: “Хто вважає себе психологом, підніміть руки”. Іноді декілька рук усе-таки підносилося. Все дуже непросто.

Умовно можна виділити такі принципи відмінності психолога-фахівця від психолога-любителя:

1. Фахівець володіє систематизованими, узагальненими уявленнями про психіку та особистість і, зокрема, про умови, закономірності та механізми їх функціонування та розвитку. В любителя можуть бути досить обширні, але несистематизовані та неглибокі психологічні знання. Він хоч і придбав собі безліч книжок і навіть прочитав їх, але часто не має загального уявлення, хоч у різних компаніях може “пишатися” своїми пізнаннями та ерудицією.

На жаль, величезну кількість різноманітних, але не систематизованих знань можна порівняти зі звалищем, де кожна окрема банка-пляшечка навіть по-своєму красива, але разом вони є купою непотребу, яким складно користуватися у розумінні та розв’язанні життєвих проблем. Навіть окреме, конкретне психологічне знання часто залишається таким, що не зрозуміле до кінця, поки воно не буде співвіднесене з іншим знанням, і особливо це важливо у психології, де, порівняно з іншими науками, ще дуже далеко до повної чіткості і зрозумілості. Тому фахівець-психолог просто змушений мати узагальнене орієнтування в багатоманітному і проблемному психологічному знанні (а не просто знати окремі випадки і явища, кумедні історії і факти, а також правильно вимовляти деякі екзотичні прізвиська відомих авторів).

2. Фахівець спирається на метод наукового пізнання, що дозволяє йому не тільки орієнтуватися у різноманітних наукових проблемах, але й уміти знаходити їх для себе там, де любитель їх просто не здатний побачити. Без методу наукового пізнання психолог, навіть коли він володіє систематизованими знаннями, часто є безсилим щось зрозуміти у проблемах навколишнього світу. Знання начебто і є, але допомогти вони ніяк не можуть. Це чимось нагадує ситуацію з тими молодими юнаками (“качками”), які вважають, що для життєвого успіху важливо накачати свої м’язи, а там буде видно. У підсумку виходить,

що сила без розуму так і залишає цих юнаків у кращому разі охоронцями і “шістками” босів.

Ерудована людина лише володіє різними знаннями, але нездатна (без наукового методу) використовувати їх для професійного розв’язання психологічних проблем. Завдання освіти полягає не в тому, щоб зробити людину розумнішою, а в тому, щоб зробити її розум культурнішим, ушляхетнити його засвоєнням методу наукового знання, навчити його науково ставити запитання і спрямовувати його на пошук відповіді. Метод наукового пізнання фахівець використовує щодо самого себе і своєї науково-практичної діяльності, що становить основу для його бачення себе збоку (тобто професійної рефлексії). Це є методологічною основою діяльності психолога.

3. Фахівець використовує спеціально розроблені у психології засоби – методики та методи. Ці методи мають бути науково обґрунтовані та перевірені у практиці конкретних видів діяльності, спрямованих на досягнення певної мети – наукової, діагностичної, розвивальної. Методика розширює можливості дослідника (емпірика, теоретика) і практика. Якщо любитель в основному спирається на свої таланти (шарм, досвід, інтуїцію тощо), то фахівець у разі потреби компенсує можливу відсутність у себе певних талантів удаю вибраною методикою. Наприклад, за природою нецікавий, тобто не досить яскравий у спілкуванні, психолог має справити враження на аудиторію, встановити з нею емоційно-довірливий контакт або просто сподобатися їй. Коли його талантів і здібностей для цього явно недостатньо, тоді він вибирає якусь цікаву ігрову процедуру, вправу, що інтригує, або розповідає якусь цікаву історію. Після цього аудиторія може навіть позитивно оцінити такого психолога: “Який же він цікавий” (веселий, привабливий тощо).

Звісно, і любитель використовує різні методики, взяті з доступних книжок, але зазвичай робить це необґрунтовано – це, радше, гра в психологію. А ось для фахівця важливо вибирати методики, що відповідають поставленим завданням. Але для цього він має орієнтуватися у всьому різноманітті психолого-педагогічних засобів роботи з різними групами клієнтів.

4. На психолога-фахівця покладають особливу відповідальність за результати його діяльності. “Любитель”, допомагаючи своїм знайомим, зазвичай усю відповідальність бере на себе (і багатьом людям

це подобається, бо знімає відповідальність з них самих). Завдання професіонала складніше – поступово формувати у своїх клієнтів почуття відповідальності. Це не всім подобається, що значно ускладнює діяльність справжнього психолога.

5. Психолог-фахівець підтримує зв'язок зі своїми колегами, а також – з колишніми одногрупниками, викладачами, з суміжними фахівцями та ін. Це дозволяє йому постійно бути ознайомленим з новинами у психології, обмінюватися досвідом завдяки діяльності психологічних професійних спілтовариств і через неформальні контакти, зрештою, просто одержувати морально-емоційну й професійну підтримку та допомогу в разі невдач і труднощів. Природно, що всього цього позбавлений психолог-любитель.

6. У психолога-фахівця є диплом про вищу психологічну освіту. Незважаючи на те, що ця відмінність, здавалося б, є формальною (справді, деякі професіонали можуть поступатися у багатьох позиціях навіть любителям), але для більшості клієнтів дуже важливо, хто їх консулює – справжній психолог чи несправжній. Отримання диплома вимагає від студента певних зусиль, і зовсім без зусиль він рідко кому дістається. *Диплом, отже, служить ознакою професіоналізму.*

7. Психологу-фахівцю властиві особливий професійний такт і дотримання професійно-етичних норм. Любитель часто невихований, у розмові перебиває іншу людину і, головне, позбавляє її права самостійно розв'язувати свої проблеми (головне гасло “ефективного” любителя – “Будь спокійний! Покладися на мене!”... “Але і не заважай, не супереч мені!”...). Завдання ж професійного психолога – створити умови для самостійного розв'язання клієнтом своїх життєвих проблем і труднощів, а в ідеалі – навчити його взагалі обходитися без психолога, яким би важким це не здавалося. Саме в цьому виявляється справжня пошана до особистості клієнта, що ґрунтується на вірі у його власні можливості бути суб'єктом розв'язання своїх проблем. Недаремно ще з давніх-давен казали: “Важливо не просто нагодувати голодного рибою, важливо самого його навчити ловити рибу”.

8. Дипломований психолог здатний до професійного розвитку і саморозвитку. Звісно, і любитель купує та читає книжки з психології, але його саморозвиток часто носить безсистемний характер,

хоч старанності та бажання може бути досить багато. А ось психолог-фахівець має уміти не просто мобілізуватися для самостійного засвоєння знання чи нової методики, але робити це осмислено, цілеспрямовано і, головне, систематично. Досвід показує, що найкращою умовою справжнього професійного саморозвитку є захопленість якоюсь ідеєю. І тоді виявляються справжні чудеса: книжка, яку раніше не міг прочитати протягом двох-трьох місяців, раптом засвоюється буквально за один-два вечори.

9. Психолог-фахівець дотримується професійної психогієни праці. Перед любителем зазвичай не постає проблеми збереження свого здоров'я у наданні іншим людям психологічної допомоги, адже це не є основною справою любителя, і він просто не встигає виснажитися емоційно і психічно (хоча і серед любителів бувають винятки). А психолог іноді за одну півторагодинну консультацію може виснажитися так, що на відновлення сил буде потрібно декілька годин, а то й днів. На жаль, у самій психології (і в медицині) проблемі збереження психічного здоров'я психологів приділяють недостатньо уваги. Тому психолог-фахівець просто змушений бути психотерапевтом для самого себе, інакше існує ризик стати пацієнтом відповідних установ. Йдеться не тільки про психічне, але й про фізичне здоров'я. Ставлення психолога до свого здоров'я загалом надзвичайно важливе з професійної точки зору. Підтримка доброї фізичної форми робить його працездатним і стійкішим у різних стресових ситуаціях, яких у його професійній діяльності чимало. Психолог, хоча він того чи ні, часто виступає для тих, з ким працює, деякою "моделлю оптимальної людини", на нього орієнтуються, отже, у цьому плані він мусить відчувати відповідальність.

10. Важливою характеристикою психолога-фахівця є обережне і критичне ставлення до традиційно використовуваних і нових методів, що часто претендують на те, щоб вважатися психологічними, але орієнтуються на системи уявлень, найчастіше тією чи іншою мірою популістських, антинаукових, антиморальних. Йдеться про астрологію, хіромантію, діанетику та ін. Це не означає, що ці напрями не варті уваги психолога, навпаки, знати суть цих (і багатьох інших) підходів потрібно – хоча б через те, що вони становлять значну частину сучасної міфології і часто включені в індивідуальні уявлення та мову клієнтів. Крім того, в практиці езотеричних і містичних напрямів

виникають явища, які потребують психологічного пояснення, але поки що його не знаходять. Невипадково багато психологів приділяють серйозну увагу особливим станам свідомості.

Практична психологія, яка тривалий час боролася за визнання своєї науковості, має утримувати чітко визначеними свій предмет і наукові критерії аналізу психологічних явищ. Навіть якщо визнати існування непізнаних психологічних явищ у трактуваннях перерахованих (і багатьох інших) ненаукових підходів, психологи мають володіти відчуттям власної (професійної і наукової) гідності. Проблеми виникають тоді, коли в частини клієнтів уже сформувався переконання, що добрий психолог – це неодмінно “майже астролог” або “майже парапсихолог”. По-перше, в роботі з такими клієнтами зовсім не обов’язково критикувати перелічені наукові напрями (клієнт-пацієнт просто образиться і піде). По-друге, психологові було б непогано самому ознайомитися з цими напрямками (щоб швидше знаходити спільну мову з клієнтом, а потім природніше переходити до власне психологічних проблем і відповідних науково-практичних методів роботи). По-третє, якщо психолог (або студент-психолог) все-таки відчує, що, наприклад, астрологія йому ближча і зрозуміліша, то краще не обманювати самого себе, своїх клієнтів і колег, а просто піти зі сфери психології і чесно назватися астрологом. Психолог-астролог – це вже не просто любитель, він ближчий до звичайного шарлатанства і, що ще страшніше, до самообману.

Фахівець мусить знати межі своєї професійно-психологічної компетентності й утримувати предмет психології, вміти відрізнити у своїй діяльності позицію психолога-фахівця від інших позицій (поета, художника, філософа, релігійного мислителя тощо), які, безперечно, мають право на існування, але не мають права втручатись у професійну діяльність психолога.

Природно, повною мірою відповідати всім характеристикам справжнього психолога можуть навіть далеко не всі психологи-фахівці, котрі реально працюють. Зрештою, деякі психологи-любители все-таки можуть наблизитися до справжніх професіоналів. Ці відмінності виділені умовно і є швидше орієнтиром для професійного саморозвитку фахівця, котрий прагне до свого життєвого, психологічного досвіду додати знання і досвід психологічної науки та практики.

Професіоналізація взагалі, і становлення психолога-фахівця зокрема, є тривалим та суперечливим процесом. Професіоналізм ґрунтується на професійних знаннях і професійних вміннях та навичках, між якими існують досить складні співвідношення. Знання частіше носять усвідомлений характер (і тому їх здобувають набагато швидше). А ось вміння – менш усвідомлювані та вимагають тривалішого часу для їхнього вироблення. Спочатку вміння освоюють на рівні свідомості (хоч фахівець-початківець ще не володіє справжнім умінням, але він уже знає, як треба працювати).

У процесі засвоєння вміння все менше усвідомлюється та все більше автоматизується, адже неможливо щоразу замислюватися над всіма своїми діями і конкретними операціями. Тому дуже часто доброму фахівцеві складно пояснити, як і чому йому так добре вдається розв'язувати професійні проблеми. Але іноді все ж необхідно замислюватися над своєю діяльністю (наприклад, щоб удосконалювати її) і тоді виникає проблема поєднання усвідомленого знання з неусвідомлюваним умінням, що вимагає по-новому усвідомити те, що вже засвоєно.

Постійний роздум про самого себе і свою діяльність становить основу професійної рефлексії і багато в чому визначає рівень творчості та саморозвитку професіонала-психолога. При цьому найкраще за все ця проблема розв'язується тоді, коли професіонал починає сам комусь пояснювати, як краще працювати, тобто займається викладанням або наставництвом. Мабуть тому Є. Клімов вважає найвищим рівнем розвитку професіонала рівень наставництва, коли фахівець не просто добре сам працює, але й здатен передати свій найкращий досвід іншим фахівцям. Водночас фахівець і сам продовжує свій розвиток (продовжується його професіоналізація), бо, пояснюючи щось іншим, він і сам починає краще все розуміти. І це є своєрідним парадоксом професіоналізації.

Психолог-фахівець мусить бути готовий не тільки до труднощів встановлення стосунків з клієнтами (а також колегами, адміністрацією, замовниками та ін.), але і до внутрішніх труднощів, пов'язаних з власним професійним становленням і подоланням об'єктивних криз професійного зростання. Лякатися цих криз не слід, адже тільки долаючи якусь складність, можна розраховувати на справжній власний розвиток не тільки як професіонала, але й як особистості. Слід реалізувати

цей шанс для розвитку, адже кризи, на жаль, іноді ламають людину. Кризи не варто боятися, до неї слід готуватися, а вже коли вона наступила, треба змобілізувати всі сили, щоб подолати її й одержати від цього неабияке задоволення.

Що може стати на перешкоді повноцінній самореалізації у психологічній професії? Є. Клімов виділив такі основи забобони щодо праці психолога:

1. Ідеал “легкої праці”. Таким ідеалом, наприклад, може стати образ психолога, що не докладає ніяких зусиль у своїй роботі (тоді виникає запитання, навіщо йому потрібні здібності, уміння), не напружує свою пам’ять (навіщо тоді знання і способи орієнтування у світі науки), не хвилюється за результат діяльності (навіщо тоді потрібні почуття). Саме здатність хвилюватися, мучитися (муки творчості), ризикувати, мобілізувати свою волю відрізняє людину від машини, від робота. Але все це вимагає необхідних зусиль.

2. Це прагнення зменшити рівень невизначеності (наївний анти-ентропізм), що виявляється у тенденції все розкласти за порядком і перетворювати складні об’єкти та явища на прості (і навіть примітивні) схеми. Але коли все буде розкладене по полочках, у всьому створений примусовий порядок, будь-яка ініціатива, будь-яка творчість руйнують цей порядок. Власне творчість значною мірою і є рухом “не в ногу”, відмовою від стереотипу – тобто від звичного бачення порядку речей.

Будь-яка жива система (в тому числі психологічна), разом з тенденцією до самозбереження, прагне розвитку, перебуває в русі, а співвідношення між частинами цієї системи мінливі й суперечливі. Саме це забезпечує людині проживання справжнього життя з його проблемами і труднощами, радіщами та смутками. Тому праця психолога не зводиться до того, щоб у всьому виявляти й усвідомлювати лад. Завдання психолога цікавіше – допомагати іншій людині знаходити суперечності життя (включаючи і суперечності власної душі) та використовувати енергію цих суперечностей для саморозвитку.

3. Душевна сліпота, що виявляється у нездатності співчувати іншій людині. А що психіка безпосередньо не спостерігається, то психологові доводиться спостерігати за зовнішніми проявами і висловами, за аналізом різних обставин складати правдивий образ іншої людини. Дуже часто психолог спирається не тільки на свої методики

(тести, опитувальники), але й на дані бесід, спостережень, на свою здатність зрозуміти та пережити проблеми певної людини, при цьому, як стверджує М. Савчин, любов – це царська дорога до душі іншої людини.

4. Це презумпція переваги науковця над практиком, коли ті, хто вважає себе науковцем, починають вчити практиків, хоч останні часто мають набагато більший (і навіть більш узагальнений) досвід розв'язання людських проблем. Насправді йдеться лише про взаємозбагачення психологічної науки і психологічної практики. Багато видатних психологів вихідці з практики. Історія підтверджує, що в Радянській Росії, де тривалий час деякі напрями психологічної практики були під заборонаю (як “непотрібні”), багато психологів, самі вимушено стаючи теоретиками і дослідниками, ставилися до практики з великою повагою та надією. Так, у 20-х і на початку 30-х рр. у РРФСР активно розвивався такий практичний напрям, як психотехніка (так тоді називалася психологія праці), чії успіхи високо оцінила світова психологічна спільнота. Багато сучасних вітчизняних психологів про це може тільки мріяти. Справжня наукова психологія шанобливо ставиться до практики.

Але професія психолог – це більше, ніж професія. У 70-х роках ХХ ст. психологів готували в основному в університетах і давали їм універсальну освіту, тобто, крім суто психології, читалися багато курсів з інших дисциплін (біологічних, математичних, філософських, соціологічних та ін.). Головна ідея такої універсальної підготовки психолога – формування фахівця, здатного орієнтуватися у всьому розмаїтті проблем навколишнього світу і на цій основі краще зрозуміти проблеми людей, котрі працюють і проявляють себе у різних сферах життєдіяльності.

Мабуть, найнебезпечніше для психолога – перетворитися на вузького фахівця, здатного лише використовувати окремі методики або вміти читати лише конкретні курси і спецкурси, але не зрозуміти, що відбувається в навколишньому світі. Відомий американський соціолог Р. Міллс писав, що саме суспільні проблеми часто лежать в основі особистих турбот і труднощів багатьох людей, тому “... завдання ліберальних інститутів, як і завдання широкоосвічених людей, полягає в тому, щоб постійно перетворювати особисті проблеми людей на суспільні проблеми і розглядати суспільні проблеми під кутом зору їхньої значущості для життя індивідів”.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення методологічних принципів психології.
2. У працях яких науковців-психологів відобразились принципи, на яких ґрунтується методологія сучасної вітчизняної психології?
3. Розкрийте зміст принципів психологічної науки.
4. Визначте принципові відмінності між психологом-фахівцем та психологом-любителем.
5. Проаналізуйте, що може стати на перешкоді повноцінній само-реалізації у психологічній професії?

Тема 4. СТРУКТУРА, ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ

Заняття 1. Структурні елементи наукової та практичної психології

Навчальні питання

1. Складові психології. Специфіка та завдання різних видів знань.
2. Методи психології.

1. Складові психології. Специфіка та завдання різних видів психологічних знань

Розвиток психології спричиняє появу нових проблем, що вимагають пошуку нових підходів до їх вирішення, створення нового понятійного апарату і розроблення нових методів дослідження. Нагромадження знань є підставою для перетворення цих проблем на предмет аналізу окремих наукових дисциплін – психологія диференціюється. Водночас спостерігається і процес інтеграції наук, коли психологи починають вивчати проблеми, що виникають на межі з іншими науками. Водночас також конституюються нові наукові дисципліни, наприклад, психолінгвістика, психофармакологія, психогігієна та ін.

Сучасна психологія є розгалуженою системою наукових дисциплін, які перебувають на різних сходинках формування і пов'язані з різними галузями практики. Деякі з них мають давні традиції, чітко сформульований предмет, проблематику і методи дослідження. Інші тільки починають розвиватися. Є дисципліни, які поки майже не розробляються, але найближчим часом обов'язково стануть об'єктами досліджень.

За даними американської психологічної асоціації, нині налічується більше сотні різних галузей психології. Єдиного підходу до їх класифікації не існує. Не віддаючи переваги жодній із систем класифікації (кожна має певні недоліки), можна, однак, виокремити найважливіші психологічні галузі.

Загальна психологія є базовою для всіх галузей психологічної науки. Вона систематизує і узагальнює результати досліджень інших галузей, розробляє фундаментальні теоретичні проблеми психології, розкриває загальні закономірності, теоретичні принципи, формулює основні наукові поняття.

Психологія праці досліджує психологічні особливості трудової діяльності, психологічні основи наукової організації праці, вивчає професійні можливості людини, закономірності формування спільних для різних професій навичок і вмінь, виявляє вплив виробничого середовища на працездатність робітника тощо.

Інженерна психологія вивчає особливості діяльності оператора в автоматизованих системах управління, розподілу та узгодження функцій між людиною і машиною. Вона є важливою частиною ергономіки – науки, що вирішує проблему створення оптимальних для підвищення продуктивності праці умов виробництва.

Авіаційна психологія досліджує психологічні закономірності діяльності людини в процесі льотного навчання і виконання польотів. Розкриває психологічні вимоги до професійного відбору авіаційних кадрів.

Космічна психологія вивчає психологічні особливості діяльності людини в умовах невагомості та просторової дезорієнтації під час перебування в космосі. Її предметом є особливі стани, пов'язані з нервово-психічним напруженням, спричиненим необхідністю приймати рішення в умовах дефіциту часу тощо. Вона розробляє рекомендації для відбору кандидатів у космонавти, щодо їх підготовки до польоту, формування екіпажів космічних кораблів, а також форми їх психологічної підтримки на орбіті.

Військова психологія досліджує особливості поведінки людини в умовах бойових дій, підготовки військових кадрів, розробляє методи психологічної пропаганди і контрпропаганди тощо.

Соціальна психологія вивчає психічні явища, що виникають у процесі взаємодії людей у різних соціальних групах. Зокрема, вона

досліджує вплив засобів масової комунікації на свідомість людей, закономірності виникнення і поширення масових соціально-психологічних явищ (моди, чуток, паніки тощо).

Медична психологія вивчає психологічні аспекти взаємодії лікаря і хворого. Також ця галузь поділяється на нейропсихологію, психофармакологію, психотерапію, психопрофілактику і психогігієну.

Юридична психологія розглядає психологічні аспекти, пов'язані з реалізацією системи права. У ній виділяють судову, кримінальну і виправно-трудова (пенітенціарну) психологію.

Економічна психологія вивчає роль людського фактора у виконанні економіко-господарських завдань на макро- та мікроекономічному рівнях.

Екологічна психологія досліджує психологічні аспекти взаємодії між людиною і природою, а також подолання соціально-психологічних наслідків природних та техногенних катастроф.

Етнічна психологія вивчає психологічні особливості етнічних спільнот.

Психологія спорту аналізує психологічні особливості підготовки спортсменів, їх поведінки на спортивних змаганнях та способи психологічної реабілітації після участі в змаганнях.

Психологія торгівлі цікавиться психологічними особливостями спілкування продавця з покупцями і ефективною організацією реклами та продажу товару.

Вікова психологія досліджує виникнення і розвиток психічних якостей особистості на різних вікових етапах.

Педагогічна психологія – наука про психологічні закономірності навчання і виховання молодого покоління та особливості педагогічної діяльності викладача і вчителя.

Практична психологія виникла і розвивається як система спеціальних психологічних служб, спрямованих на організацію і надання безпосередньої практичної допомоги людям у вирішенні їхніх психологічних проблем.

Цей перелік не вичерпує всієї різноманітності галузей сучасної психології. До нього ще можна б додати експериментальну, генетичну, тендерну, порівняльну, диференціальну, історичну, політичну психологію, психофізіологію, психолінгвістику, психологію творчості,

парапсихологію та багато інших галузей. Подальший розвиток психології, безперечно, спричинить появу її нових гілок і галузей.

Тепер ми можемо повернутися до питання про місце психології в системі наук і спробувати оцінити її зв'язок з іншими науковими дисциплінами.

Згадавши “трикутник наук” Б. Кедрова, розглянемо стосунки психології з природничими і гуманітарними дисциплінами (при цьому закономірне запитання, до яких з них слід віднести саму психологію).

Зв'язок психології з природничими науками цілком очевидний. Найбільш тісно відмічається цей зв'язок з біологічними науками. Адже вже в античності душа розумілася як життєвий початок або сутність живого, і Аристотель співвідносив види душі з розрядами живих істот.

Якщо розглядати формування власне наукової психології, то тут слід відзначити кілька аспектів у відносинах психології з біологічними дисциплінами.

Це є запозиченням деяких загально біологічних теоретичних положень для обґрунтування закономірностей розвитку психіки – ряд психологічних теорій апелював до них абсолютно безпосередньо.

Значну роль у цьому плані зіграла еволюційна теорія Ч. Дарвіна (який, до речі, і сам розробляв деякі психологічні проблеми). У першу чергу це стосується ідеї пристосування до мінливих умов середовища, що дає ключ до розуміння еволюції форм психічного життя як їх адаптивної ролі. Його ідеї вплинули на багатьох психологів-фахівців як у сфері психології тварин, так і психології людини. Одна з принципових проблем психології – це проблема розвитку психіки в філогенезі, яка обговорюється, як правило, з апеляцією до Дарвіна.

Багато авторів притримуються думки про онтогенетичний розвиток психіки на так званому біоенетичному законі, згідно з яким онтогенез (індивідуальний розвиток) є скороченим повторенням філогенезу. Так, на цьому принципі З. Фройд засновував позначення етапів індивідуального розвитку, знаходячи їх аналоги на різних рівнях тваринного світу.

Засновник дитячої психології американець С. Хол (1846–1924), по своєму його трактуючи, висунув принцип рекапітуляції (в психічному розвитку дитина, згідно Холу, повторює етапи розвитку суспільства). Біоенетичний закон неодноразово піддавався сумніву, але нас у даному випадку цікавить не його істинність, а факт впливу на психологію.

Низка психологів будує свої концепції на основі принципів, запозичених з ембріології. Так, американський психолог А. Гезелл (1880–1961) поширював принципи ембріонального розвитку на розвиток дитини після народження, знаходячи схожість певних виділених ним “циклів” і етапів нейромоторних і психічних змін.

Відомий в ембріології принцип епігенетизма (згідно з яким у розвитку ембріона існують етапи появи якісних новоутворень – на противагу принципу преформізма, що стверджує, що організм спочатку даний як такий і змінюється лише кількісно) був використаний Е. Еріксоном в аналізі психічного розвитку людини.

Одним з авторитетних напрямів сучасної біології є етологія – наука про поведінку тварин, яка розглядає співвідношення вродженого інстинктивної поведінки і впливу середовища; ця наука поширює свої принципи і на людину в пошуках біологічних витоків її соціальної поведінки, зокрема агресивності (одним із засновників етології є австрійський вчений К. Лоренц (1903–1989)). Дослідження етологів мають безпосередній інтерес для зоопсихології (іноді етологія навіть розглядається як варіант зоопсихології).

Проблема співвідношення вродженого і набутого – одна із центральних у психології, у зв’язку з чим для неї важливі і дані генетики, що надають матеріал щодо механізмів успадкування певних задатків, схильності до психічних захворювань тощо. Суміжна з генетикою галузь психології – психогенетика, що визначає роль генотипу і середовища у формуванні індивідуальних особливостей людини.

“Біологічна аналогія” іноді заходить в психологію дуже глибоко, претендуючи на пояснення найскладніших соціальних явищ (наприклад, “соціобіологія” американського вченого Е. Вілсона) і, як правило, в цих випадках викликає критику з боку психологів, хоча в деяких відношеннях і в певних межах її правомірність визнається.

Особливо слід виділити зв’язок психології з фізіологією, зокрема з фізіологією вищої нервової діяльності. Ми вже говорили про значення для психології досліджень І. Павлова, В. Бехтерева. Відзначимо також роль праць А. Ухтомського (1875–1942), який розробляв ідею домінанти (тимчасово панівної рефлекторної системи, що надає спрямованість поведінки) і висунув ідею про формування “функціонального органу” (якогось єдиного фізіологічного апарату, що об’єднує окремі функції для реалізації певної активності).

Визначальну роль у становленні психології мали також наукові праці М. Бернштейна (1896–1966), який розробляв принципи фізіології активності напряму, трактував поведінку з точки зору її регулювання з боку очікуваного результату, “моделі необхідного майбутнього” (що протистояло ідеям реактивності). Багато спільного в ідеях М. Бернштейна і П. Анохіна (1898–1974), в центрі яких погляди про “випереджаюче відображенні дійсності” і про те, що в основі поведінки лежать специфічні системні явища – функціональні системи. Ідеї М. Бернштейна і П. Анохіна, маючи і самостійне психологічне значення, вплинули зокрема на погляди багатьох психологів-дослідників (А. Леонтьєва, О. Лурія та ін.).

Безпосередньо з фізіологією вищої нервової діяльності співвідноситься така галузь психології, як психофізіологія, що вивчає психіку в єдності з її матеріальним субстратом – мозком.

Серед біологічних дисциплін прикладного плану ми можемо виділити медицину (насамперед невропатологів і психіатрів). Характерним є те, що багато видатних психологів були і клініцистами (В. Бехтерев, В. М’ясищев; А. Лурія, вже будучи відомим психологом, навчався медицині як студент).

На стику медицини та психології виникла медична психологія, що розробляє психологічні проблеми діагностики, лікування, профілактики, реабілітації хворих.

Особливо варто виділити засновану А. Лурією нейропсихологію, існуючу на межі психології, фізіології та медицини. Науку, що вивчає мозкові механізми вищих психічних функцій на основі локальних уражень мозку, адже психічні функції, стаючи системними, пов’язані з відповідними перебудовами в організації мозкових механізмів.

Тісно пов’язана з медициною і так звана спеціальна психологія, що вивчає різні варіанти патології психічного розвитку.

Таким чином, зв’язок психології з біологічними науками безсумнівний. Психологія, разом з природознавством відобразила (зрозуміло, в певних відносинах і напрямках) той світогляд, який визначався відкриттями в сфері фізичної картини світу.

Зв’язок психології та хімії багато в чому аналогічний, проте в більшості випадків очевидніший. Так, існують галузі, щодо яких висуваються і хімічні, і фізіологічні, і психологічні теорії (наприклад,

механізми пам'яті); хімічні процеси розглядаються при аналізі важливих для психології біологічних явищ; нарешті, існує психофармакологія – науково-практична дисципліна, що вивчає закономірності впливу на психіку лікарських препаратів.

Нами дуже стисло був проаналізований зв'язок психології з природничими науками. Чи означає це, що і психологію слід вважати наукою природничою?

У багатьох випадках така думка є обґрунтованою, про що свідчать сучасні психологічні напрями (один з них – біхевіоризм).

Однак не менш тісний взаємозв'язок психологія має і з *науками гуманітарними*. Переважно це співвідноситься з тими галузями психологічного знання, які пов'язані з людською особистістю.

З історією у психології спільним є інтерес до особливостей душевного стану людини в різні історичні епохи і в різних культурах (особливості особистості, її світосприйняття, мислення, формування еталонів поведінки, взаємин, особливості поведінки різноманітних груп тощо) – вони виступають предметом історії психології.

Із соціологією (наукою про соціальні системи і процеси) психологія пов'язана через вивчення закономірностей взаємодії особистості та її соціального оточення, внутрішньогрупових і міжгрупових відносин. Одна з провідних галузей психології – соціальна психологія, що вивчає психологічні особливості людини, зумовлені її існуванням у групі, і характеристикою самих груп.

Етнопсихологія вивчає особливості психіки людей різних народів і культур, розробляючи проблеми національного характеру, самосвідомості, національних особливостей світосприйняття, взаємин, формування спільнот та ін.

Політична психологія вивчає особливості людини і груп, обумовлену їх включеністю в політичне життя (політичну самосвідомість, цінності, особливості поведінки та діяльності тощо) як на рівні індивіда, так і на рівні малих і великих груп різного плану.

Названі міждисциплінарні галузі психології тісно пов'язані між собою, і багато проблем є для них загальними (наприклад, особливості взаємин всередині політичних груп, утворених на національній основі).

Проблемами зв'язку особистості й соціуму, культурних, національних психологічних особливостей людини, її взаємодії з найближчим оточенням і з більш широкими соціальними структурами,

відносинами між групами переймалися багато видатних психологів, які намагалися вирішити ці проблемні питання, включаючи їх у свої дослідження. Не випадково при обговоренні зв'язку психології з гуманітарними дисциплінами ми не називали імен, але так чи інакше з названими питаннями пов'язували свої роздуми практично всі як вітчизняні, так і закордонні науковці-психологи.

Такі гуманітарні дисципліни, як мовознавство і мистецтвознавство, також традиційно пов'язані з психологією. З мовознавством психологію поєднує проблема формування мови на основі засвоєння мовних структур, аналіз мови у зв'язку з мисленням, інтерес до змістовних і експресивних сторін мовного спілкування, особливості походження висловлювань, сприйняття мови залежно від мовних структур, нарешті, роль мови в контексті аналізу культури та багато іншого. На стику психології та мовознавства виникла психолінгвістика.

Мистецтвознавство і психологія знаходять спільне в підходах до проблем художньої творчості та особистості художника, сприйняття художніх творів, особливостей структури самих творів (психологія мистецтва).

Крім названих гуманітарних дисциплін, існує тісний зв'язок психології з релігією, юридичною психологією.

Варто також зазначити, якщо стосовно фундаментальних природничих наук психологія в основному запозичує у них деякі пояснювальні принципи, то відносно гуманітарних – психологія не тільки “бере”, а й пропонує цим наукам свої способи розуміння явищ, більше того, існують “психологічні школи” в рамках історії, соціології, мовознавства.

Досі нами нічого не було сказано про зв'язок психології та філософії, хоча цей зв'язок є надзвичайно важливим. Філософія зазвичай визначається як наука про найбільш загальні закони природи, суспільства і мислення, але за цим часто слідує застереження в тому сенсі, що філософія є метанаукою, “наднаукою”.

Психологія (відомий факт) довгий час розвивалась в рамках філософії, і виділення її в самостійну науку не могло означати повної автономії. Проблеми душевного життя людини не можуть розроблятися поза уявлень про відносини матеріального і ідеального, духовного і тілесного, біологічного і соціального, суб'єктивного та об'єктивного, а це проблеми філософського плану, як і багато інших з тих, що ми розглядали

при обговоренні становлення предмета психології. Правда, психологи не завжди формулюють свої позиції з цих проблем, проте, незалежно від бажання того чи іншого дослідника, їх погляди, хоча б приховано, несуть більш загальні, ніж це викладено в роботах, уявлення про світ і людину. У багатьох випадках психологи безпосередньо гуртуються на тих чи інших філософських системах, а іноді пропонують власні. Так, радянські психологи ґрунтувалися на філософії марксизму; вплив марксизму визнавали А. Адлер, В. Райх, Е. Фромм; У. Джеймс виступав відкритим противником матеріалізму; гуманістична психологія ґрунтувалася на принципах екзистенціалізму тощо.

Для психології певні філософські концепції виступають як методологічна основа, тобто система принципів загальних теоретичних положень, що визначають підхід до проблем і спосіб їх аналізу. Крім того, в ряді випадків психологічні теорії переростали у філософські напрями (або претендували на це) або впливали на виникнення і розвиток філософських теорій. Так, філософи часто розглядають психоаналіз як філософське поняття; психологічні погляди У. Джеймса відобразилися в заснованому ним філософському напрямі (“прагматизм” або “психологічний прагматизм”); роботи С. Рубінштейна (“Буття і свідомість”, “Людина і світ” тощо) є філософськими не в меншій мірі, ніж психологічними. Перелік прикладів можна продовжувати.

Вкажемо і на те, що в деяких випадках психологічне та філософське знання зближуються безпосередньо через конкретний об’єкт аналізу: гносеологія (теорія пізнання) і психологія пізнавальної діяльності; логіка і психологія мислення; естетика і психологія мистецтва та ін. Так, для швейцарського психолога Ж. Піаже (1896–1980) розроблена ним логічна система дозволяла описувати розвиток психіки дитини як вдосконалення структури дій; в центрі його уваги було формування логіко-математичного ладу людського пізнання.

Отже, аналізуючи зв’язок психології з низкою фундаментальних наук, виникає питання про її місце в системі наук та відношення до природничо-наукового або гуманітарного знання.

Стосовно ж тих наукових галузей, які орієнтовані насамперед на практику, відзначимо в першу чергу зв’язок психології з педагогікою і медициною, тими дисциплінами, для яких основною є проблема взаємодії людей.

Зв'язок психології з педагогікою безпосередній. Не можна ефективно працювати з дитиною або дорослим, не уявляючи тих закономірностей, за якими розвивається його психіка, тих принципів, за якими має будуватися спілкування і не володіючи методами його організації, не вмюючи углядіти індивідуальні особливості особистості та ін. Психологія намагається виявити психологічні механізми, що лежать в основі педагогічних взаємодій, вивчити закономірності педагогічного процесу, визначити умови оптимальної організації (педагогічна психологія). Педагогіка відповідно до своїх принципів орієнтована на те саме, тому взаємодія наук є цілком закономірною. Не випадково імена видатних теоретиків і практиків педагогіки увійшли і в історію психології (Ж. Руссо, Й. Песталоцці, К. Ушинський, Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), а багато видатних вчених були діячами як психології, так і педагогіки (Л. Виготський, П. Блонський, Л. Занков та ін.) Не випадковим було і поява на рубежі XIX–XX ст. комплексного напрямку, який намагався охопити і психологічні, і педагогічні аспекти ставлення до дитини – педології, тобто науки про дитину (доля цього напрямку в нашій країні була сумна: в 1936 р. його існування було припинено постановою ЦК ВКП (б), що різко послабило вітчизняну педагогічну психологію і призвело до того, що на довгі роки з практики радянських психологів було виключено тестування – один з основних методів педологічного дослідження).

Зв'язок психології та медицини досить різноманітний. Він обумовлений необхідністю визначення специфіки відносин між лікарем і хворим, (принцип “лікувати не хворобу, а хворого”), психологічного обґрунтування процедури діагностики, лікування, профілактики, реабілітації хворих. Це входить в компетенцію медичної психології. Ряд галузей медицини безпосередньо співвідносяться з психологією через загальні проблеми, зокрема, проблеми порушень психічної діяльності: насамперед це стосується невропатології і психіатрії. Характерно, що багато видатних психологів були і клініцистами (значна кількість психоаналітиків, В. Бехтерев, В. М'ясищев та ін.) Дані про порушення психічних функцій при різних захворюваннях дають неоціненний матеріал для психології, у тому числі загальної психології, для вирішення питань щодо загальних закономірностей психічної діяльності (так, матеріали щодо різного типу амнезій, тобто порушень пам'яті, що проявляються в забуванні, становлять важливе джерело побудови загальної теорії пам'яті).

У дослідженнях П. Ганнушкіна (1875–1933) була розроблена типологія характерів, значення якої виходить за межі патології. Приклади такого типу численні. Багато методик психологічного обстеження також прийшли з клініки, про них мова піде нижче.

Прикладом може бути нейропсихологія, яку заснував О. Лурія, – наука на межі психології, фізіології та медицини, що вивчає мозкові механізми вищих психічних функцій на матеріалі локальних уражень мозку.

Тісно пов'язана з медициною і спеціальна психологія, що вивчає різні варіанти патології психічного розвитку, про що ми вже вели мову вище.

Виражена орієнтація психології не тільки на пізнання, але й на практику, дозволяє відповісти ще на одне питання щодо того, чи є вона фундаментальною наукою чи прикладною?

Отже, основні завдання психології – це, з одного боку, пізнання психічної реальності як такої і, з іншого боку, на підставі цього знання вироблення засобів практичної допомоги людям з найрізноманітніших сфер в організації оптимальних умов праці, вихованні, полегшенні обтяжливих особистих переживань, лікуванні неврозів тощо. Іншими словами, в психології існують свої фундаментальні та прикладні розділи. Ми розглянули їх при аналізі структури психології.

2. Методи психології

Метод – шлях наукового пізнання, засіб, за допомогою якого пізнається предмет науки. Специфіка психічної реальності потребує розроблення і застосування спеціальних методів її пізнання, що втілювали б вимоги об'єктивності, системності й генетичного підходу.

Об'єктивність – це не безпосереднє бачення психічних явищ якимось внутрішнім зором, а їх опосередковане пізнання шляхом аналізу їх об'єктивних проявів у діяльності й поведінці. Системність постає як вимога вивчати людину, зважаючи на особливості будови та функціонування систем, елементом яких вона є. Генетичний підхід вимагає розглядати кожне психічне явище як процес, всі етапи розвитку якого повинен з'ясувати дослідник.

Психологічні закони і закономірності розкриваються на основі аналізу дослідних даних, для здобування яких застосовують різні методи дослідження. Одні з них є власне психологічними, інші – запозичені з різноманітних наук і належно модифіковані.

Класифікація методів психології.

На основі аналізу особливостей усіх методів дослідження, які використовуються в психології, Б. Ананьєв розподілив їх на чотири групи:

1. Організаційні методи. До цієї групи належать порівняльний, лонгітюдний і комплексний.

Порівняльний метод, який іноді ще називають методом поперечних зрізів, реалізується шляхом зіставлення результатів дослідження окремих індивідів або груп.

Лонгітюдний (з англ. *longitude* – довгота) метод застосовують при вивченні результатів багаторазових обстежень тих самих осіб протягом тривалого часу.

Комплексний метод доречний тоді, коли те саме психічне явище вивчають різними засобами або навіть у різних науках.

2. Емпіричні методи. Сюди зараховують спостереження і самоспостереження, експеримент, тест, бесіду, анкету, інтерв'ю, аналіз продуктів діяльності, соціометрію та ін.

3. Кількісний і якісний методи оброблення даних. Кількісні методи – це визначення середніх величин якостей, що досліджуються, і мір їх розсіювання; визначення коефіцієнтів кореляції; факторний аналіз; побудова графіків, таблиць, матриць тощо. Якісний метод передбачає аналіз і синтез зібраних даних, їх не порівняння й узагальнення.

4. Інтерпретаційні методи. Цю групу утворюють генетичний і структурний методи. Генетичний метод дає змогу інтерпретувати весь оброблений матеріал дослідження в характеристиках розвитку з виділенням етапів, стадій, критичних моментів тощо. Структурний метод є засобом встановлення структурних зв'язків між рисами особистості, що є предметом аналізу.

Спостереження. Воно є одним із основних методів психологічних досліджень, який, у свою чергу, має кілька модифікацій.

Спостереження – цілеспрямоване збирання психологічних фактів поведінки і діяльності особистості з метою їх подальшого аналізу і тлумачення.

Спостереження є методом психологічного дослідження тільки тоді, коли, послуговуючись ним, не обмежуються описом явищ, а переходять до пояснення їх психологічної природи. У цьому принципова відмінність наукового спостереження від життєвого, яке має неорганізований, випадковий характер і обмежується лише

реєстрацією фактів. Наукове спостереження проводять за заздалегідь розробленими програмою і планом, в яких чітко визначено об'єкт спостереження, встановлено, що, де і коли спостерігати, як фіксувати одержані результати. Той, кого досліджують, не повинен знати, що за ним спостерігають, бо це зробить його поведінку вимушеною.

Якщо спостереження проводять за групою, то, залежно від поставленого завдання, воно може бути включеним і невключеним.

Включене спостереження передбачає, що дослідник сам на певний час приєднується до групи, яка є об'єктом дослідження. Причому для групи він є не спостерігачем, а рівноправним членом, який бере участь у всіх видах трудової і громадської діяльності. За невключеного спостереження дослідник не входить до складу групи, а веде спостереження ніби ззовні. Ніхто у групі не знає, що за ним спостерігають.

Метод спостереження має свої переваги і недоліки. До переваг належать:

- невимушеність поведінки досліджуваного;
- можливість зібрати велику кількість фактичного матеріалу;
- можливість застосовувати технічні засоби для реєстрації матеріалів спостереження.

Найголовнішими недоліками методу спостереження є:

- пасивна позиція дослідника, який не має права цілеспрямовано викликати необхідне психічне явище;

- залежність результатів спостереження від досвіду, компетентності й добросовісності дослідника;

- складність тлумачення одержаних результатів.

Різновидом цього методу є інтроспекція (самоспостереження) – спостереження та опис власних психічних явищ. Інтроспекція вимагає спеціальної підготовки досліджуваного, а її результати значною мірою є суб'єктивними, бо це самозвіт. Їх треба перевіряти іншими методами. Самоспостереження використовують як допоміжний метод.

Експеримент. Провідну роль у психологічних дослідженнях відіграє експеримент.

Експеримент (з лат. *experimentum* – проба, дослід) – метод збирання фактів у спеціально створених умовах, які забезпечують активний прояв необхідних психічних явищ.

Експериментатор сам моделює ситуацію дослідження, може змінювати її у процесі експерименту, а за необхідності провести його повторно.

Експеримент буває констатуючим, коли вивчають наявні психічні факти без зовнішнього втручання, і формуючим, якщо психічні риси особистості досліджують у процесі навчання і виховання.

За місцем проведення й особливостями оснащення експеримент поділяють на лабораторний і природний.

Лабораторний експеримент проводять в спеціально обладнаному приміщенні за допомогою психологічної апаратури відповідно до інструкції, яка визначає дії того, кого досліджують. Це найпоширеніший серед багатьох різновидів експерименту, бо в ньому найлегше створити умови, які визначають поведінку об'єкта дослідження, реєструвати і вимірювати його дії, математично обробляти їх.

У перших психологічних лабораторіях В. Вундта (Лейпциг), В. Бехтерева (Казань), М. Ланге (Одеса) та інші при проведенні дослідження в лабораторному експерименті виділяли лише один і керували тільки одним чинником, реєстрували лише однорідні наслідки. Для досягнення чистоти експерименту намагалися усувати всі сторонні впливи, що майже ніколи не вдавалося зробити повністю. І все ж різні дослідники одержували неоднакові, а іноді навіть суперечливі результати. Це відбувалося тому, що не враховувався суб'єктивний фактор: на поведінку об'єкта дослідження впливали його психічний стан, експериментатор і сама процедура експерименту. А це дуже важливі чинники при дослідженні емоційних станів, мотивації поведінки чи здібностей. Звичайно, в лабораторному експерименті з використанням сучасної досконалої апаратури і комп'ютерів одержують ґрунтовніші та цінніші результати. Однак це не єдиний надійний спосіб пізнання психічного. Крім того, не все можна досліджувати в лабораторних умовах. Чим складніше досліджуване явище, тим важче відтворити його в лабораторних умовах, тим менш природно воно розгортається.

Щоб подолати проблему неприродної поведінки досліджуваних, російський психолог О. Лазурський (1874–1917) у 1910 р. запропонував ідею природного експерименту, за якого явища вивчають у звичних для того, кого досліджують, умовах, причому він навіть не здогадується про власну участь у досліді.

Перевагами методу експерименту є:
активна позиція експериментатора;
можливість вносити зміни під час експерименту;
можливість повторного проведення дослідження;
можливість застосувати апаратуру, щоб об'єктивно зафіксувати результати дослідження.

Недоліком цього методу (у випадку лабораторного експерименту) є негативний вплив “ефекту лабораторії” на психічний стан того, кого досліджують, що відбивається на одержаних результатах.

Тест. З початку ХХ ст. у психологічних дослідженнях почали широко використовувати тести.

Тест (з англ. *test* – випробування) – короткочасне стандартизоване випробування, спрямоване на визначення у того, кого досліджують, показників розвитку певних психічних властивостей.

За допомогою тестів визначають наявність певних знань, навичок і вмінь, характеризують деякі властивості особистості, встановлюють професійну придатність людини тощо.

Своєрідні тестові випробування використовували ще в Давніх Китаї, В'єтнамі та Греції при відбиранні учнів на навчання і добір державних чиновників.

Початок наукового використання тестів пов'язують з іменами американського психолога Д. Кеттела (1860–1944) та англійського дослідника Ф. Гальтона (1822–1911). Дж. Кеттел вперше запропонував виявляти закономірності поведінки людей, виходячи з ідеї “середньої” людини. Її параметри визначають як середні показники, одержані внаслідок дослідження великої кількості людей. Ф. Гальтон реалізував цю ідею практично, заснувавши в 1884 р. лабораторію, в якій людей обстежували за 17 показниками.

Перші тести для визначення розумових здібностей створили у Франції А. Біне (1857–1911) і Т. Сімон (1873–1961). Їх використовували при відбиранні дітей для навчання в школі. У 1912 р. В. Штерн (1871–1938) запропонував визначати коефіцієнт інтелектуальної обдарованості людини – IQ (“ай к'ю”).

Застосування стандартизованих завдань, можливість одночасного вивчення значних масивів людей, короткочасність процедури і простота оброблення одержаних результатів сприяли швидкому поширенню тестових методик при дослідженні різних психічних якостей людини.

Однак слабке розроблення питань методології і методики використання викликали гостру критику. Традиційна критика тестів стосується не методу, а його часткових методик, необґрунтованості оцінної спрямованості тестів, ігнорування індивідуальних особливостей особистості, її компенсаторних можливостей. Некритичне захоплення науково необґрунтованими тестами і їх масове використання завдали значної шкоди розвитку психології і в нашій країні. В 1936 р. тести заборонені. Лише в другій половині ХХ ст. в Україні почали застосовувати тести при дослідженні професійної придатності.

Діагностична цінність тесту значною мірою залежить від рівня наукового експерименту, достовірності покладеного в його основу психологічного факту та фахової підготовки дослідника. Нині розроблено й апробовано тестові методики, що використовуються при дослідженні різних психічних процесів і якостей людини.

Інтерпретуючи результати тестових досліджень, треба пам'ятати, що це разові випробування, вони фіксують лише те, що є в певний момент. Тому на їх основі не можна робити ніяких прогнозів, передбачати можливість чи успішність подальшого психічного розвитку. Серйозним недоліком тестів є залежність одержаних результатів від рівня освіти того, хто є об'єктом дослідження, та неможливість проаналізувати його діяльність при виконанні завдань.

Бесіда. Як допоміжне джерело фактів при проведенні психологічних досліджень використовують групу методів опитування, до якої належать бесіда, анкета, інтерв'ю та ін. Усі вони мають один спільний недолік – значну суб'єктивність одержаних результатів.

Бесіда – метод збирання фактів про психічні явища в процесі безпосереднього спілкування за спеціально розробленою програмою. Її мета полягає у здобуванні необхідної інформації з відповідей співрозмовника на заздалегідь підготовлені запитання. Особливість бесіди як наукового методу виявляється в тому, що завдяки безпосередньому контакту зі співрозмовником є можливість, не змінюючи мети, переформулювати запитання, одержані відповіді. Характер, повнота і глибина одержаних у процесі бесіди відомостей значно залежать не тільки від змісту та форми запитань, а й від особливостей міжособистісних стосунків, які встановлюються при цьому. Тому співрозмовник повинен відчувати, що його розуміють і доброзичливо ставляться до нього.

Метод бесіди найкраще застосувати для отримання відомостей про минуле людини, пояснення її теперішніх дій і вчинків.

Інтерв'ю. Мета інтерв'ю – одержати необхідну інформацію з відповідей респондента на заздалегідь підготовлені запитання. На відміну від бесіди, інтерв'юер не повинен переривати респондента, коментувати його відповідь чи підштовхувати до певних висновків.

Інтерв'ю (з англ. *interview* – зустріч, побачення) – метод отримання соціально-психологічної інформації шляхом усного опитування.

Розрізняють декілька видів інтерв'ю залежно від особливостей і кількості поставлених запитань та характеру мовленнєвого контакту між інтерв'юером і респондентом: стандартне (формулювання і послідовність запитань визначено заздалегідь), напівстандартне (з певною кількістю можливих запитань), глибинне (з'ясовують одне питання, запитання і відповіді мають вільну форму), вільне (запитання лише вказують на певну тему), опосередковане (запитання є опосередкованими, мета їх респонденту невідома), екстенсивне (має кілька етапів, охоплює численних респондентів, результати відображають закономірності) та ін.

Анкета. Анкета дає змогу зібрати матеріал, що стосується характеру, змісту, спрямованості думок, оцінок, настроїв людини.

Анкетування (з лат. *inquerere* – розслідувати, шукати) – метод збирання фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально розробленою програмою.

Анкети поділяють на закриті та відкриті. У відкритій анкеті досліджуваний сам формулює відповідь на поставлене запитання, у закритій – вибирає одну із запропонованих. Відкриті анкети більш інформативні, але складніші під час оброблення матеріалів. Недоліком анкет є певний суб'єктивізм одержаних відповідей і неможливість перевірити щирість респондентів.

Соціометрія. Соціометрія є методом вивчення міжособистісних стосунків у малих групах. Обґрунтував його американський учений Дж. Морено (1892–1974).

Соціометрія (з лат. *societas* – суспільство; гр. *metron* – міра) – метод кількісного визначення взаємозв'язків, які утворюються між членами групи в процесі міжособистісного спілкування і взаємодії.

На основі простої процедури взаємного вибору між членами групи за ознакою “симпатія – антипатія” розкривають структуру

міжособистісних стосунків, визначають соціометричних зірок і аутсайдерів (ізольованих). Хоча соціометрія є зручним експрес-прийомам, вона все-таки дає змогу заглянути за фасад “виборів” і “переваг”, з’ясувати чому і за що один індивід надає перевагу іншому.

Аналіз продуктів діяльності. Цей метод широко використовують для з’ясування особливостей психології творчого процесу.

Аналіз продуктів діяльності – метод збирання фактів під час вивчення матеріалізованих результатів психічної діяльності людини – архівних матеріалів, щоденників, креслень, малюнків, виготовлених предметів тощо.

Застосовуючи цей метод, дослідник має справу не з конкретною людиною, а з матеріальними продуктами її попередньої діяльності. Їх аналіз дає підстави ретроспективно встановити особливості психічної діяльності людини, наявність у неї певних навичок, умінь і знань про процес діяльності тощо. Для одержання правильних висновків треба дізнатися, є цей продукт типовим результатом діяльності людини чи створений випадково, в яких умовах відбувалася діяльність тощо.

Аналіз продуктів діяльності використовують у психології як допоміжний метод, бо не завжди на його основі можна визначити всі види психічної діяльності, що спричинили певний результат.

Реалізація будь-якого психологічного методу відбувається в умовах конкретного дослідження, яке складається з чотирьох етапів: підготовчий, експериментальний, кількісного оброблення даних дослідження та інтерпретації одержаних результатів.

На підготовчому етапі ознайомлюються з проблемою дослідження, збирають необхідний матеріал, вивчають стан її розроблення в літературних джерелах тощо.

Експериментальний етап передбачає реалізацію обраної методики дослідження.

Кількісне оброблення зібраних під час експерименту матеріалів здійснюється за допомогою математико-статистичних методів: ранжування даних, визначення середніх значень, застосування кореляційного, дисперсного чи факторного аналізу. Вони дають змогу встановити достовірність зроблених висновків.

Інтерпретують одержані результати на основі конкретних психологічних теорій.

Отже, вибір конкретного методу дослідження залежить від поставлених цілей, особливостей досліджуваних об'єктів, уподобань і досвіду дослідника.

Питання для самоконтролю

1. Визначте складові психології.
2. Назвіть та розкрийте зміст найважливіших, на вашу думку, психологічних галузей.
3. Розкрийте зв'язок психології з природничими науками.
4. Чи існує зв'язок з гуманітарними науками? (Відповідь обґрунтуйте).
5. Що таке метод і які вимоги висуваються до нього?
6. Які групи методів виокремив у своїй класифікації Б. Ананьєв?
7. Дайте характеристику одного з методів психологічного дослідження (за власним вибором).

Тема 5. ПРОВІДНІ ПСИХОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ

Заняття 1. Основні напрями психологічної науки

Навчальні питання

1. Психодинамічний та психоаналітичний підходи в психологічній практиці. Біхевіоризм.
2. Психолог-практик у межах екзистенційної, когнітивної та гуманістичної психології.
3. Гештальтпсихологія. Нейролінгвістичне програмування у практиці психолога.

1. Психодинамічний та психоаналітичний підходи в психологічній практиці. Біхевіоризм

У *психодинамічному підході* підкреслені важливість розуміння та виникнення причин розладів внутрішньособистісних конфліктів, які є результатом динамічної і часто несвідомої боротьби суперечливих мотивів всередині особистості та їхнє лікування. *Психодинамічна (глибинна) психотерапія* зорієнтована на психоаналіз. Вона ґрунтується на принципі визначального впливу минулого досвіду на формування світовідчуття, певної манери поведінки людини, її внутрішніх і зовнішніх проблем. Засновником психодинамічного напрямку психотерапії був З. Фройд. В основі його психоаналітичного вчення лежить концепція неусвідомлюваного. Він розробив і спеціальні психотерапевтичні прийоми проникнення у неусвідомлюване.

Аналіз асоціацій і сновидінь, актуалізація дитячих спогадів допомагають виявити приховані ранні конфлікти, зрозуміти й пережити їх уже дорослою людиною, тим самим роблячи її більш свідомою, а отже, вільною від тиску проблем дитинства.

Аналіз опору передбачає з'ясування всього того, що перешкоджає процесу психотерапії й усвідомленню справжніх проблем. Сюди, зокрема, входить аналіз психологічних механізмів захисту.

Аналіз трансферу (феноменів перенесення на психотерапевта емоційних ставлень клієнта до значущих для нього людей – батька, матері) означає виявлення та інтерпретацію почуттів, думок, ставлень клієнта до психолога. Розрізняють позитивний трансфер – перенесення почуттів (любові, поваги, довіри, прив'язаності тощо) і негативний – перенесення переживань (страху, ненависті, відрази, ворожості тощо). Виникнення й аналіз перенесення є основним моментом психодинамічної психотерапії. Аналізується і явище контртрансферу – ставлення психолога до клієнта.

Психодинамічну психотерапію проводять протягом тривалого часу (від півроку до багатьох років). Вона потребує серйозної тривалої психоаналітичної підготовки психолога.

У *психоаналітичному напрямі* застосовують груповий метод – груп-аналіз, засновником якого є відомий британський психоаналітик З. Фоулкс. Було висунуто три основні моделі психоаналітично зорієнтованої групової психотерапії, основні принципи яких дуже стисло можна виразити так:

- а) психоаналіз у групі;
- б) психоаналіз групи;
- в) психоаналіз через групу або з допомогою групи.

Тілесно-зорієнтована терапія А. Райха корениться у класичному психоаналізі. Нейролінгвістичне програмування походить від сучасного необіхевіоризму. Клієнт-центрована психотерапія К. Роджерса цілковито ґрунтується на ідеях екзистенційно-гуманістичного підходу. Проте академічна наука довго не сприймала групові форми психологічної і психотерапевтичної роботи всерйоз, вважаючи вагомішими фундаментальні дослідження.

Групові методи психотерапії використовували і в психоаналізі, хоч сам З. Фройд ніколи навіть не намагався проводити групову психотерапію, але його послідовники активно використовували психоаналітичне лікування або його варіанти у групах. Так, А. Адлер, на відміну від свого вчителя, великого значення надавав соціальним умовам розвитку особистості і формуванню її цінностей та життєвої мети. Саме група, на його думку, впливає на мету і цінності та допомагає

їх модифікувати. Під впливом власних лівих переконань А. Адлер створює центри групових занять, зорієнтовані не на елітарну психоаналітичну роботу (як це було поширено в Європі), а на лікування представників пролетаріату – хворих на алкоголізм, неврози, людей із сексуальними порушеннями. Він організував дитячі терапевтичні групи, в яких застосовували методи загальної дискусії та обговорення проблем за участю батьків.

Американські психоаналітики, на відміну від своїх європейських колег, що звернулися до групової психотерапії тільки під час Другої світової війни через необхідність лікування великої кількості пацієнтів з психічними зрушеннями, активно застосовували групові методи в приватній медичній практиці. В груповій психотерапії активно застосовували методи емоційного реагування в групі, реалізовували ідею демократизації стосунків пацієнтів і персоналу, що привело до концепції “терапевтичного співтовариства”.

Відомий практик – груповий психотерапевт Є. Славсон організував психоаналітичні групи для дітей і підлітків. У основі їхнього функціонування була ідея про “групову психотерапію через активність” – лікування через участь у взаємодії.

Велику роль у становленні групової психотерапії відіграв Дж. Морено, легендарна людина, котра створила психодраму як метод терапії. У 1932 р. він запропонував термін “групова психотерапія”, організував першу професійну асоціацію групових психотерапевтів, що заснувала перший професійний журнал з групової психотерапії. Тому послідовники Дж. Морено вважають його батьком групової психотерапії (що, втім, не зовсім справедливо, бо групові методи лікування психічних розладів виникли задовго до нього).

Отже, більшість шкіл групової психотерапії виникла в руслі основних напрямів світової психологічної науки – психоаналізу, біхевіоризму, гештальтпсихології, гуманістичної психології, або в результаті поєднання різних теоретичних підходів. Так, наприклад, гештальттерапію Ф. Перлза можна вважати гармонійним поєднанням і розвитком ідей психоаналізу, гештальтпсихології феноменологічного підходу.

У СРСР найбільшого поширення набула патогенетична психотерапія неврозів, в основі якої лежать принципи психології відносин В. М’ясищева. Суть патогенетичної психотерапії полягає у зміні деформованої системи поведінки хворого, в корекції неадекватних

емоційних реакцій і форм спілкування, необхідною передумовою яких є досягнення хворим розуміння причинно-наслідкових зв'язків між особливостями його системи стосунків і захворюванням. Унаслідок спотворень у сфері соціального сприйняття, що виникають як результат конфліктності самооцінки, хворі неправильно трактують мотивацію партнерів у спілкуванні, недостатньо адекватно реагують на ситуації міжособистісної взаємодії. Уся їхня увага зосереджена не на розв'язанні реальних проблем, а на збереженні уявлення про значущість свого "Я" як у власних очах, так і в очах оточення. Розуміння цього аспекту невротичних порушень дозволяє широко використовувати патогенетичний метод не тільки в індивідуальній психотерапії, але і в груповій формі. В Україні розроблений метод активного соціально-психологічного навчання (Т. Яценко).

Поведінковий підхід (біхевіористичні теорії). Основним у розвитку особистості вважається розширення репертуару поведінки, яка досягається шляхом навчіння. Так, Дж. Уотсон вважав, що людина така, якою навчилася бути. Прихильники біхевіоризму вважають, що людина "вчиться поводитися" все життя, але не виділяють при цьому особливі періоди або стадії.

При вивченні соціального розвитку дітей біхевіористи виділяють три основні процеси соціального навчіння:

- класичне обумовлення;
- інструментальне обумовлення;
- навчіння в результаті спостереження.

Класичне обумовлення є процесом, при якому в результаті навчіння умовний стимул пов'язується з безумовним. *Інструментальне, або оперантне обумовлення*, спостерігається в ситуаціях, в яких дитина випадковим чином виконує правильно (або неправильно) будь-який елемент поведінки, причому така поведінка підкріплюється за допомогою заохочення. В результаті *навчіння через спостереження*, діти навчаються будь-чому, спостерігаючи і відтворюючи те, що бачать.

А. Бандура запропонував чотириступеневу модель навчіння і відтворення. На першому ступені домінує увага, оскільки для того, щоб відбулося навчіння, дитині необхідно звернути увагу на зразок. На другому ступені здійснюється збереження, при цьому, інтерпретуючи поведінку іншої людини, дитина використовує наявні пізнавальні навички або категорії і зберігає цю інформацію в пам'яті.

Ефективність даної стадії частково залежить від рівня когнітивного розвитку дитини. Часто процес на цьому закінчується, тобто дитина впізнала і може пригадати, що робив інший. Вибираючи спосіб поведінки, вона може зовсім не використовувати цю інформацію або, інтерпретуючи її по-своєму, поступити інакше. Результат навічання на рівні поведінки може виявитися через деякий час. Використання інформації, яка збереглася в пам'яті дитини, є моторним відтворенням. Таке відтворення залежить від моторних і когнітивних здібностей дитини. Ще однією складовою, що забезпечує соціальне навічання, є мотиваційні процеси, які визначають, чи буде здійснена будь-яка дія. Спостереження наслідків поведінки іншої людини впливає на бажання відтворювати цю поведінку. Альберт Бандура розширив межі теорії навічання для пояснення складних моментів соціальної поведінки. Наприклад, він указував на те, що в повсякденному житті люди звертають увагу на наслідки своїх власних дій і відповідно коректують свою поведінку.

Соціальне навічання пов'язано з виробленням в першу чергу відчуття себе як особистості, відмінної від особистості інших людей, і поступово – з розвитком Я-концепції. Я-концепція – це набір уявлень і відчуттів про себе. Я-концепція починається із самоусвідомлення. У вираженні Я-концепції діти демонструють свої здібності. Також вони ідентифікують свої переваги і свої можливості. В підлітковому і юнацькому віці знання себе стає більш абстрактним, і підлітки часто проявляють особливе хвилювання щодо того, як до них ставиться оточення. Це відбувається в період появи здатностей формулювати філософські теорії про природу речей, про те, якими їм слід бути. Із цією новою здатністю юнаки розвивають Его-ідентичність – гармонійне єдине уявлення про свою особистість. У зрілому віці для Я-концепції характерна як стійкість, і мінливість. Головні життєві події, нові місця роботи, шлюб, народження дітей і внуків, розлучення, безробіття, війна і особисті трагедії примушують особистість переоцінювати себе, погодившись з умовами життя.

Отже, в психологічній практиці психологи-практики застосовують різноманітні підходи.

2. Психолог-практик у межах екзистенційної, когнітивної та гуманістичної психології

В екзистенційно-гуманістичному напрямі психокорекційну роботу розглядають насамперед як створення умов для позитивних

особистісних змін (особистого зростання, самоактуалізації, розширення простору буття). При цьому завдання психолога полягає не в приведенні індивідуальних особливостей клієнта у відповідність з нормами психічного розвитку, а в орієнтації на унікальні можливості, потенціали, ресурси особистості.

Гуманістично зорієнтований консультант спирається на два найважливіші постулати:

1. Люди самі себе контролюють, їхня поведінка детермінована здатністю здійснювати свій вибір. Вони вибирають, як думати і як чинити.

2. У кожної людини існує вроджена потреба в реалізації свого потенціалу – в особистісному зростанні, а соціальні обставини можуть блокувати це зростання.

3. Урахуванням цих принципів консультант допомагає клієнтові здійснити особистісні зміни й підтримує його під час схвалення відповідального рішення.

У психотерапії виділяють психодинамічний (глибинний), екзистенційно-гуманістичний і поведінковий підходи.

Для *екзистенційно-гуманістичного* напрямку психотерапії (Р. Олпорт, А. Маслоу, Ж. Роджерс, В. Франкл та інші), що виник на початку п'ятдесятих років ХХ ст., головним є поняття “Я” як надзвичайно важливого феномену для особистісного розвитку (англійський термін “*self* – “самозвеличення”). Р. Олпорт, який уперше ввів поняття “образ самого себе”, підкреслив величезне значення “самозвеличення”. Безумовною заслугою Р. Олпорта є його ідея впливу майбутнього на розвиток особистості та її самосвідомості. Він, зокрема, вважав, що вищі мотиви, які породжують спрямованість у майбутнє, спрямованість до реалізації життєвої мети, до вільної реалізації своїх потенцій, становлять ядро особистості або її “Я”.

Основоположними ідеями цього напрямку стали уявлення про людину як активну істоту, котра прагне до розширення простору свого буття і має безмежні можливості для позитивного особистісного зростання. А. Маслоу стверджував, що найвищою людською потребою є прагнення до самоактуалізації. Екзистенційне ество людини розкривається передовсім у межовій ситуації між життям і смертю. Тому центральними категоріями людського буття є смерть, свобода, відповідальність, ізоляція, безглуздя, самореалізація.

Гуманістична психотерапія, як і психодинамічна, у центр свого підходу ставить людину, її особистість. Проте на відміну від психоаналізу увагу приділяють насамперед не минулому клієнта з його травматичними деструктивними явищами, а теперішньому, самовідчуттю і досвіду в ситуації “тут і тепер”, з вірою у його конструктивні сили. Завдання психолога гуманістичного напрямку – сприяти особистісному зростанню клієнта не через пояснення його досвіду в спеціальних наукових термінах, а шляхом співпереживання і прийняття його внутрішнього світу. Завдання психолога – допомогти клієнтові прийняти себе у всій повноті і взяти відповідальність за себе (своє життя, вибір, самопочуття тощо).

Методологічні засади екзистенційної психотерапії пов’язані з філософською проблемою буття, зі створенням засадничих понять і концепції людського існування. У наданні психотерапевтичної допомоги послідовники цього напрямку прагнуть поєднувати своє розуміння клієнта і здатність до конфронтації з тим, що називається “обмеженим існуванням у клієнті”.

Вважають, що однією з головних причин захворювання або серйозних психологічних проблем є “блокування” прояву людиною її собі подібності (автентичності), проживання (екзистенції), безуспішний пошук сенсу свого життя. Найважливішою метою психологічної допомоги людині виступає створення умов для відновлення собі подібності особистості, реалізація нею своїх істинних можливостей, звільнення творчого потенціалу, відповідність її життя своїй істинній духовній природі.

До екзистенційно-гуманістичного напрямку в психотерапії належать: клієнт-центрована психотерапія, гештальттерапія, логотерапія, психодрама, первинна терапія Янова, трансцендентальна медитація, екзистенційна психотерапія, дзен-психотерапія та ін.

Мабуть, найбільше з усієї зарубіжної психології на сучасний стан вітчизняної психологічної науки вплинули ідеї клієнт-центрованої психотерапії К. Роджерса, який розвинув феноменалістичний підхід у розумінні Я-концепції, спираючись на такі положення:

1) поведінка людини залежить від її суб’єктивного індивідуального самосприймання;

2) самосприймання віддзеркалюється у феноменальному полі її свідомості, центром якого є Я-концепція (сукупність уявлень про себе, ставлення до себе, а також самовплив);

3) Я-концепція – це одночасно й уявлення, і внутрішнє єство індивіда, центром якого є соціальні норми, моральні та духовні цінності;

4) Я-концепція зумовлює досить стійкі способи, схеми поведінки.

За К. Роджерсом, дуже часто причиною внутрішніх психологічних конфліктів є розбіжність між уявленням людини про себе реальну (Я-реальне), і тим, ким вона хоче стати (Я-ідеальне). Тільки справжні, глибокі людські стосунки можуть, на думку К. Роджерса, подолати розрив між Я-реальним та Я-ідеальним. Основою лікування вчений називає знамениту тріаду: безумовне позитивне прийняття клієнта, емпатія (співчуття, співпереживання клієнтові), конгруентність (тожність).

Клієнт, котрий звертається до психолога, почувається безпорадним, закритим для істинного спілкування, неадекватним своїм почуттям, відмежованим від значної частини свого внутрішнього світу. Аби стати зрілою й цілісною особистістю, він мусить виявити свої справжні почуття, дослідити й прийняти їх. У зустрічі зі своїм справжнім “Я” психолог виступає як дзеркало, друге “Я” клієнта. В атмосфері довіри й безпеки він виявляє і досліджує свій внутрішній світ, вчиться відділяти своє справжнє від привнесеного, штучного, несправжнього, дедалі більше спиратися на потреби розвитку й цілісності, виявляючи перепони на цьому шляху.

У клієнт-центрованій психотерапії основними засобами впливу є особистість психолога, зокрема його конгруентність (щирість, відповідність між почуттями і змістом висловлювань, неопосередкованість концепцією чи статусними іграми), особливості його спілкування з клієнтом, як от активне слухання, повага, емпатія, неоцінювання, піклування.

Психолог уважно вислуховує клієнта, вступаючи у зовнішній діалог, активно долучаючись до його почуттів (з метою дедалі більшого його занурення у внутрішній процес) або на прохання самого клієнта (висловити свою думку чи ставлення до чогось тощо). Самоприйняття клієнта є першим кроком у його особистісному зростанні, який визначатиме зміни в його поведінці.

В основі логотерапії (спрямованої на допомогу людині в знаходженні сенсу життя) В. Франкла є ідея, згідно з якою форми неврозів виникають як реакції на втрату людиною сенсу життя. На відміну від А. Маслоу, В. Франкл вважав самоактуалізацію особистості не самоціллю, а засобом реалізації суті (сенсу). Не прагнення до самоактуалізації, за А. Маслоу, не принцип задоволення, за З. Фройдом, не прагнення до влади, за А. Адлером, а прагнення до суті (сенсу) – ось, що визначає людське життя. Звідси завдання психотерапевта – допомогти людям у знаходженні сенсу життя у найскладніших ситуаціях.

3. Гештальтпсихологія та нейролінгвістичне програмування у практиці психолога

На відміну від роджеріанської психотерапії, у гештальттерапії, засновником якої є Ф. Перлз, використовують широкий спектр психотерапевтичних технік і прийомів. Можливо, завдяки цьому гештальттерапія є досить популярною й ефективною школою психотерапії.

Метою гештальттерапії Ф. Перлз вважав допомогу здоровій особистості у виживанні в нездоровому суспільстві. Основні завдання цього напрямку – посилення бажання самоствердження й незалежності особистості, розширення свідомості (поля усвідомлення себе і своєї життєвої ситуації) й довіри до стану актуального переживання, особистісна зрілість клієнта. У гештальттерапії використовують такі психотехніки: психодраму (для усвідомлення міжособистісних стосунків та для роботи зі сновидіннями – їхня драматизація); сприйняття “тут і тепер” (розрізнення “трьох кіл” сприймання); діалог нападника і того, хто захищається. Цікавими є техніка “порожній стілець” (бесіда з відсутньою людиною), бесіда з частиною свого “Я”; робота з мовними змінами (наприклад: “Я повинен” – “Я хочу”); експериментальне перебільшення (техніка з розвитку самоусвідомлення шляхом гіперболізації поведінки, тестів) та ін.

Зараз у багатьох країнах, включаючи й Україну, набрав популярності психотерапевтичний підхід, який отримав назву нейролінгвістичного програмування (НЛП) і корениться у поведінковому напрямі. Нейролінгвістичне програмування (НЛП), авторами якого є Р. Бендлер і Д. Гриндер, це процес моделювання внутрішнього людського досвіду

і міжособистісної комунікації шляхом виділення структурних елементів цього процесу. НЛП є синтезом успішних стратегій навчання та використовує методи, які застосовують найкращі психотерапевти всіх напрямів.

Однією з головних відмінностей НЛП від інших психологічних напрямів є відсутність будь-якого інтересу до процесів комунікації, а натомість уся увага спрямована на аналіз структури процесу: його послідовних кроків програми або внутрішньої дії у найефективніше комунікативних людей. Опис цієї структури здійснюють, спираючись тільки на чуттєвий (сенсорний) досвід людини, в якому нейролінгвістичні програмісти виділяють три основні модальності – зорову (візуальну), слухову (аудіальну) і рухову (кінестетичну). “Очищення” сенсорних каналів фахівцем-психотерапевтом, що працює у сфері НЛП, є найважливішою умовою адекватного розуміння невербальних відповідей на проблеми клієнта. Вважається, що методи НЛП можна ефективно використовувати у всіх інших сферах людської життєдіяльності.

Вивчення структури суб’єктивного досвіду необхідне нейролінгвістичним програмістам для того, щоб допомогти людині змінити свою поведінку. Як вважають Р. Бендлер і Д. Гріндер, практично всі психологічні проблеми виникають у людей через суб’єктивну можливість вирватися з ланцюгів звичних стереотипів поведінки. У людини в будь-якій ситуації має бути не менше трьох можливостей вибору, інакше вона стає рабинею однієї-єдиної програми.

Отже, завдяки перепрограмуванню поведінки за допомогою спеціальних психотехнік у людини формується широкий спектр можливостей, з яких вона робить якнайкращий вибір. При цьому безумовну перевагу віддають підсвідомому виборі варіантів поведінки. Якщо психологи і психотерапевти інших шкіл вбачають своє завдання в тому, щоб допомогти людям усвідомити проблеми, причини їхнього виникнення і свідомо шукати шляхи їхнього розв’язання, то нейролінгвістичні програмісти головним вважають вплив на підсвідомість клієнта, обминаючи його свідомість. Ставлять завдання змінити стратегію підсвідомості, не вникаючи у зміст проблем конкретної людини.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст психодинамічного підходу в психологічній практиці.

2. Розкрийте особливості застосування психоаналітичного підходу в психологічній практиці.
3. Дайте характеристику методам, які застосовуються у психоаналітичному напрямі.
4. Що таке біхевіоризм і які його основні засади?
5. Що таке гештальтпсихологія і яке її місце в психологічній практиці?
6. Розкрийте зміст нейролігвістичного програмування в роботі психолога-практика.

Тема 6. НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

Заняття 1. Національна соціально-психологічна служба, її структура та функції

Навчальні питання

1. Основні завдання та напрями роботи національної соціально-психологічної служби.
2. Професійна підготовка працівників національної соціально-психологічної служби.

1. Основні завдання і напрями роботи національної соціально-психологічної служби

Національна соціально-психологічна служба (НСПС) об'єднує державні органи й організації, що виконують практичні роботи у галузі соціальної педагогіки, прикладної соціології та психології. До неї входять: психологічні та соціологічні підрозділи й служби, які функціонують у різних відомствах; соціально-психологічні служби державної адміністрації; територіальні (муніципальні) структури (об'єднання), що надають соціально-психологічні послуги населенню. Національна соціально-психологічна служба є основою загальнодержавної системи охорони психічного здоров'я населення України (додаток Д). Вона виконує дорадчі та експертні функції в усіх державних і територіальних установах: забезпечення соціально-психологічних умов вільного саморозвитку особистості; розв'язання та профілактики різних типів конфліктів, психологічних перевантажень у професійній діяльності; створення оптимальних соціально-психологічних умов підвищення ефективності праці, навчання і виховання; захисту й допомоги людині, котра перебуває у кризовій життєвій ситуації;

кваліфікованого управління соціальними процесами у суспільстві; забезпечення єдиної політики у психологічному захисті населення (Додаток Г).

Основні завдання й напрями роботи. Діяльність соціально-психологічної служби є одним із вирішальних чинників гуманізації відносин у суспільстві, оскільки ґрунтується виключно на індивідуальному підході до особистості людини.

Основними спеціалістами НСПС є: психологи-консультанти, практикуючі психологи, соціологи, соціальні працівники, соціальні педагоги, методисти соціально-психологічних служб.

Не входять до НСПС та їй не підпорядковуються державні або приватні науково-дослідні установи, наукові групи, лабораторії у відомствах, навчальні (вищі й середні) заклади. Відносно цих структур НСПС виступає як замовник.

У своїй діяльності НСПС співпрацює на договірних засадах з неурядовими або приватними структурами, що надають соціально-психологічні послуги населенню або проводять навчання за тематикою НСПС.

Основні функції НСПС:

аналіз і прогнозування поведінки людей;
активний соціально-психологічний вплив;
консультативно-методична;
просвітницька;
профілактична;
реабілітаційна;
дорадча;
психогігієнічна.

Головна мета НСПС – забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності в усіх сферах суспільного життя (від політики й управління державою до сімейних стосунків і міжособової взаємодії) і водночас – підтримка розвитку і захист психічного здоров'я особистості громадян України.

Основні завдання НСПС:

1. Надання допомоги органам управління у розробці та реалізації державної політики на основі вивчення стану масової свідомості, прогнозування й активного впливу на соціально-психологічні процеси у суспільстві.

2. Виконання консультативних, дорадчих та експертних функцій у сфері управління державою, в економіці, у галузях науки й культури, в органах законодавчої, виконавчої та судової влади.

3. Забезпечення соціально-психологічного захисту і підтримки індивідуального розвитку громадян України з урахуванням їхніх здібностей, особливостей життя і праці; реабілітація потерпілих від техногенних, соціальних та природних катастроф.

4. Участь у розробці й практичному застосуванні нових технологій і методик навчання, виховання, розвитку і перевиховання дітей та молоді, впливу засобів масової комунікації на людей.

5. Координація прикладних психологічних, соціологічних і педагогічних досліджень у практичній діяльності; підтримка пріоритетних науково-методичних і практичних програм щодо роботи з молоддю, сім'єю, в галузях політичної, юридичної, військової, педагогічної та медичної психології, соціології, педагогіки. Створення єдиної інформаційної системи соціально-психологічної служби.

6. Здійснення психометричного нагляду: розробка, запровадження і контроль за кваліфікованим використанням психологічних методик і технологій. Контроль за дотриманням професійної етики.

7. Участь у ліцензуванні навчальних закладів і в атестації спеціалістів відповідно до державних і міжнародних стандартів.

Сучасний стан розвитку практичної психології в Україні свідчить, що найбільш актуальними її напрямками є психологія управління та організацій, практична психологія освіти, психологія сім'ї та соціального захисту, політична психологія, профорієнтація і профвідбір. Інтенсивного розвитку потребують військова, медична та юридична психологія.

Порівняння структури практичної психології за кордоном і в нашій країні дає можливість назвати основні її напрями:

1. Психологія політичної діяльності, управління та масових комунікацій.

2. Юридична психологія.

3. Військова та спортивна психологія.

4. Медична (клінічна) психологія.

5. Практична психологія системи освіти.

6. Психологія управління і виробництва.

7. Психологія сім'ї та соціального захисту населення.

Організаційні принципи НСПС полягають у тому, щоб забезпечити її максимальну ефективність при оптимальних витратах і мінімальному

кадровому забезпеченні. Оскільки НСПС діє в різних міністерствах та відомствах, її працівники мають, як правило, подвійне підпорядкування.

Структура НСПС має три рівні: центральні органи, обласні, районні (міські). На кожному з рівнів створюються практичні центри, які безпосередньо здійснюють практичну соціально-психологічну діяльність, і органи науково-методичного забезпечення діяльності служби. Чимале значення мають професійні асоціації та товариства соціальних працівників і психологів-практиків.

Вищим органом управління НСПС є Рада головних психологів відомств і областей, яка вивчає напрями та зміст роботи НСПС, здійснює фінансування основних проєктів, створює атестаційні й акредитаційні комісії.

Поточну роботу з виконання рішень ради, з координації практичних робіт і розвитку служби здійснює *координаційна група (комітет)*, що входить до складу Українського науково-методичного центру практичної і соціальної роботи.

Він є головною управлінською, методичною і координуючою організацією в НСПС.

Науково-методичний центр:

організовує та контролює виконання рішень Ради головних психологів;
організовує та координує роботу комісій, творчих груп, центрів і лабораторій, що входять до структури НСПС;

виступає головним виконавцем державних замовлень на здійснення робіт у галузі практичної психології та соціальної роботи;

здійснює розробку, експертизу і розповсюдження методів, методик і технологій, що застосовуються в діяльності НСПС;

бере участь в акредитації психологічних навчальних закладів;

здійснює атестацію спеціалістів вищої категорії в галузі практичної психології та соціальної роботи;

здійснює підвищення кваліфікації психологів, соціологів, соціальних працівників та ін.

Центр має право видавати або анулювати ліцензії на індивідуальну трудову діяльність в галузі практичної психології, перевіряти діяльність приватних фірм, що займаються практичною психологією, і ставити питання про її припинення, якщо вона приносить шкоду психічному здоров'ю населення, його духовному розвитку.

При центрі діє *рада з практичної психології*, до якої входять представники наукових, навчальних, практичних психологічних і соціологічних структур, товариства психологів, спеціалісти-практики.

Головний психолог області є головною посадовою особою НСПС в області. Він підпорядковується керівникові науково-методичного центру НСПС та обласній раді з практичної психології, до якої входять: керівництво обласного центру НСПС, представники психологічних навчальних закладів, науковці, психологічна громадськість, психологи-практики, соціальні педагоги, методисти соціально-психологічних служб та ін.

Обласний центр НСПС можуть складати: курси підвищення кваліфікації або перекваліфікації психологів, соціальних працівників, дослідні лабораторії та центри, консультативні кабінети, методичні групи, психологи-практики й соціологи закладів обласного підпорядкування. Основні функції центру: атестація спеціалістів, розробка і впровадження нових методик і методів, здійснення практичної роботи, надання консультативно-методичної допомоги.

Головний психолог району (міста) є головною посадовою особою НСПС в районі (місті). Він підпорядковується головному психологу області та є, як правило, керівником районного (міського) центру психологічної служби.

До *районного центру НСПС* можуть входити: психологи, соціальні працівники й соціологи, що працюють у державних закладах і установах, консультативні кабінети, центри профорієнтації, “телефон довіри”, сімейна консультативна служба, група аналізу інформації та ін. Головна завдання центру – надання практичної допомоги населенню.

Отже, діяльність НСПС забезпечується спеціалістами-психологами, соціологами, соціальними педагогами, що мають відповідний диплом і ліцензію на конкретний вид роботи. Заміщення посад у НСПС відбувається на конкурсній основі. Працівники НСПС підпорядковані керівництву відповідного центру і узгоджують свою діяльність з адміністрацією установ, в яких вони працюють.

2. Професійна підготовка працівників національної соціально-психологічної служби

Професійна підготовка працівників НСПС здійснюється державними, приватними або неурядовими навчальними закладами,

що пройшли акредитацію на певний час. Рівень кваліфікації спеціалістів визначається Державною комісією і підтверджується ліцензією.

Акредитація навчальних закладів і атестація спеціалістів періодично повторюються.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації психологів мають відбуватися за напрямками, зазначеними вище. При цьому кожен із цих напрямів має містити в собі більш вузькі спеціалізації. Після того як студент (курсист) засвоїв загальні положення й методи конкретного напрямку служби, що підтверджується дипломом, він може спеціалізуватись у конкретній проблематиці, за якою отримує ліцензію на проведення певного виду роботи.

Основні спеціалісти НСПС повинні мати вищу гуманітарну освіту, конкретну спеціалізацію, певний досвід практичної роботи. На всіх етапах професійного зростання спеціалісти НСПС проходять професійний відбір за стандартними методиками. Центри НСПС відстежують професійне просування кожного спеціаліста, що їм підпорядкований.

Елементи національної системи соціально-психологічної служби уже створені й функціонують, посилюється координація між психологічною службою системи освіти і соціальною службою для молоді, центрами соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало внаслідок аварії на ЧАЕС, комісіями у справах неповнолітніх та ін. Усе це свідчить про інтеграцію зусиль психологів і соціальних працівників різного відомчого підпорядкування довкола реальної життєвої проблематики окремо взятої людини. Таким чином практична психологія реально впливає на процес гуманізації суспільства.

Форма організації психологічної служби визначала і коло проблем, які вона вирішувала. Спостерігалася динаміка в розвитку діяльності служби від виконання окремих робіт, які визначалися керівництвом підприємства (підрозділу), до самостійної ініціації діяльності з розв'язання широкого кола проблем.

Як правило, в процесі діяльності практичних психологів окремих підприємств формувалися і закріплювалися в нормативній документації узагальнені уявлення про цілі, завдання, форми їх діяльності тощо. Це призвело до того, що серед психологів-практиків не було єдності у визначенні цілей і завдань психологічних служб, у формах і методах роботи.

Останніми роками приходиться розуміння, що будь-якій фірмі чи підприємству, незважаючи на сферу їх діяльності, кількості задіяних

працівників тощо, потрібен професіонал з психологічною підготовкою у сфері роботи з людьми.

Психолог в організації, на думку М. Шейніса, будує свою діяльність на основі однієї з трьох моделей.

Перша модель ґрунтується на ідеї, що психолог повинен здійснювати науково-методичне забезпечення кадрової і виховної роботи, тому він стає творцем та реалізатором всієї кадрової роботи організації.

Друга модель вбачає сенс діяльності практичного психолога у наданні психотерапевтичної допомоги співробітникам, які мають різноманітні психологічні труднощі. На жаль, сьогодні мало організацій, які безпосередньо опікуються проблемами працівників, тому більшість підприємств не зацікавлені у діяльності практичного психолога за цією моделлю. Виняток хіба що складають армія, поліція, СБУ, диспетчерські служби тощо, де якість та ефективність діяльності співробітників визначається їх психічним станом.

Психологічна служба в системі освіти є “складовою частиною державної системи охорони фізичного і психічного здоров’я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості” (наказ Міністерства освіти України від 03.05.1999 № 127).

Розглядаючи організаційні засади психологічної служби в системі освіти, потрібно знати мету, завдання, стратегії розвитку психологічної служби, зміст основних видів роботи психолога освітніх закладів. Завдання психологічної служби системи освіти:

сприяння повноцінному особистісному та інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі;

створення умов для формування у них мотивації до самовиховання та саморозвитку;

забезпечення індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення;

профілактика та корекція відхилень в інтелектуальному та особистісному розвитку дитини.

У системі освіти психолог виконує такі основні види роботи:

1. Діагностика – психологічне обстеження дітей і підлітків, їхніх груп і колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку дітей та учнівської молоді, визначення чинників, що ускладнюють їх розвиток та навчання.

2. Корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи.

3. Реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам і молоді, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності.

4. Профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, запобігання конфліктних ситуацій тощо.

5. Психологічна просвіта, яка реалізується в організації відповідних гуртків та викладанні курсу психології для школярів. Стосовно педагогів та батьків цей напрям реалізується опосередковано під час психологічного консультування, а також під час виступів на нарадах та зборах. У системі освіти працюють психолого-медико-педагогічні консультації (ПМПК), до складу яких входять дитячий лікар-психіатр, невролог, два практичних психологи (фахівець з питань інтелектуального розвитку дитини та з питань девіантної поведінки), учитель-логопед, три вчителі-дефектологи (олігофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог). Також психолого-медико-педагогічні консультації надають допомогу шкільним психологам, здійснюють діагностику дітей з вадами розвитку, визначають адекватну для них форму соціально-психологічної та медичної допомоги (додатки А, Б, В).

Питання для самоконтролю

1. Визначте головну мету роботи НСПС.
2. Які функції виконує НСПС?
3. Хто належить до основних спеціалістів НСПС?
4. Розкрийте зміст основних функцій та завдань НСПС.
5. Які організаційні принципи та структурні рівні НСПС?
6. Як здійснюється професійна підготовка працівників НСПС?
7. Визначте переваги та недоліки роботи соціально-психологічної служби у вашому навчальному закладі, місті.

Тема 7. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА

Заняття 1. Психолог: основні напрями та сфери професійної діяльності

Навчальні питання

1. Загальне уявлення про професію психолога.
2. Зміст роботи психолога в прикордонних підрозділах.

1. Загальне уявлення про професію психолога

Що взагалі вважають “професією”? Термін “професія” походить від латинського – “говорити публічно”. Відомий психолог Є. Клімов виокремлює різні аспекти поняття “професія”.

По-перше, професія – це спільність людей, що займаються розв’язанням споріднених проблем та ведуть подібний спосіб життя. Професія накладає свій “відбиток” на все життя людини. Звісно, за спільного способу життя його рівень у професіоналів з різним рівнем успішності (кваліфікації) відрізняється. Хтось навчився мати блага завдяки професії, а хтось навіть не прагне до цього, знаходячи свої радощі в професії психолога. Але система головних цінностей у представників професії “психолог” приблизно однакова, що і дозволяє їм говорити про когось зі своїх колег як про фахівця, що більше чи менше відбувся (навіть незалежно від одержуваних доходів) (додаток Е).

По-друге, професія – це сфера докладання сил, пов’язана з виділенням (і уточненням) самого об’єкта і предмета професійної діяльності психолога. Тут також розв’язується проблема, в яких сферах життєдіяльності психолог може реалізувати себе як фахівець. Зауважмо, що вся історія психології (і філософії) – це безперервні спроби зрозуміти,

що ж таке душа (психіка), за допомогою яких методів та як краще її досліджувати та розвивати.

По-третє, професія – це діяльність і сфера прояву особистості. Часто забувають про те, що професійна діяльність не просто дозволяє “створювати” якісь товари або послуги, але насамперед вона дозволяє людині реалізовувати свій творчий потенціал і створює для цього умови розвитку.

По-четверте, професія – це система, що історично розвивається. Як зазначає Є. Клімов, у професії одвічно приховані події, що є предметом і загальної, і соціальної психології. Природно, сама професія змінюється залежно від зміни культурно-історичних умов. І, на жаль, у певні історичні періоди можливі ситуації, за яких початкове значення професії може суттєво спотворюватися. Зокрема психологія за своєю суттю зорієнтована на становлення неповторної особистості людини, може використовуватися для відвертої маніпуляції суспільною свідомістю і створення у свідомості окремих людей ілюзії розв’язання їхніх проблем (особливо коли ці психологічні проблеми умисно не пов’язують із суспільними проблемами).

По-п’яте, професія – це реальність, що творчо формується самим суб’єктом праці (у нашому випадку – психологом). Це означає, що навіть культурно-історична ситуація (епоха) не є тотально визначальною. Багато чого (хоча і не все) залежить від конкретних людей. Саме вони мають визначати місце своєї професії (і свою особисту місію) в суспільній системі, а не просто виконувати роботу за інструкцією. Саме завдяки конкретним професіоналам психологія розвивається і як наука, і як практика. Ймовірно, що справжня значущість психолога визначається ступенем сприяння розвитку своєї науки не стільки завдяки, як всупереч обставинам (і соціально-економічним умовам), що склалися. А ідеальним варіантом творчої самореалізації фахівця у психології є ситуація, коли навіть несприятливі обставини він зуміє використовувати для блага (тут немає ніякої суперечності, бо нерідко саме подолання труднощів дозволяє відкрити щось справді значуще).

Аналізуючи поняття “професія”, доцільно порівняти його з іншими, близькими за суттю. Так, поняття “спеціальність” – це конкретніша сфера докладання своїх сил. Наприклад, у професії “психолог” спеціальностями можуть бути “соціальна психологія”, “клінічна психологія”, “сімейна психологія” та ін. Ще конкретнішими аспектами

характеризуються поняття “*посада*” або “*трудоий пост*”, що передбачають роботу в конкретній установі та виконання конкретних функцій. Поняття “заняття”, навпаки, є достатньо широким, що включає і професію, і спеціальності, і конкретні посади. Наприклад, можна сказати, що фахівці-практики “займаються” завданнями шкільної профорієнтації, що передбачає розгляд проблем вікового психологічного та особистісного розвитку школярів і проблем стосунків батьків та дітей, загальних проблем соціалізації особистості, пов’язаної з цим проблеми входження дитини у суспільство (в якому вона самовизначається) і проблем, пов’язаних з відхиленнями у розвитку та ін.

Отже, поняття “*професія*” включає такі характеристики:

конкретний вид праці, що для психолога неминує передбачає співпрацю із суміжними фахівцями;

діяльність, що вимагає спеціальної підготовки і постійної перепідготовки (зауважимо, що професія психолога передбачає лише вищу освіту);

суспільно корисна діяльність (цю характеристику по-справжньому ще не усвідомили навіть самі психологи);

діяльність, що надає людині певний статус у суспільстві (значимість для інших).

Людина може дуже добре виконувати свої обов’язки (робити все, що від неї вимагають), але при цьому не любити своєї роботи. В цьому випадку складно сказати, що така робота для цієї особи є професією. Про таких Е. Фромм говорив як про людей з відчуженим характером, яким властивий розрив їхнього єства з основною долею життя, що з часом породжує багато психічних проблем і захворювань, які перетворюють таких працівників на пацієнтів.

Як відомо, багато людей вважає себе непоганими психологами: вони ж спілкуються, розв’язують якісь проблеми, розуміють один одного тощо. Життєва психологія має повне право на існування, і навіть справжні психологи (психологи-фахівці) неабиякою мірою беруть до уваги досвід життєвої психології, включаючи і свій власний життєвий досвід. Але фахівці все-таки розрізняють психологію наукову і психологію життєву. Ю. Гіппенрейтер виділяє такі їхні відмінності:

1. Життєві знання конкретні, пов’язані з конкретними життєвими ситуаціями, а наукова психологія прагне до узагальненого знання, що ґрунтується на виявленні загальних закономірностей психіки особистості.

2. Життєві знання носять інтуїтивний характер, а психологічна наука прагне до раціонального пояснення психічних явищ, тобто до кращого їх розуміння та навіть прогнозування.

3. Життєві знання передаються в дуже обмежених варіантах (з вуст в уста, через листи тощо), а наукові знання – через спеціальну систему фіксації накопиченого досвіду (книжки, лекції, акумулюються в наукових школах та ін.).

4. У життєвій психології знання здобувають через спостереження, розмірковування або через безпосереднє людське переживання тих чи інших подій. У науковій психології нові знання ґрунтуються на спеціальних дослідженнях і даних експериментів, а також на особливих формах наукового мислення та уяви.

5. Наукова психологія має у своєму розпорядженні широкий, різноманітний та унікальний фактичний матеріал, недоступний жодному носієві життєвої психології. Особлива характеристика наукового знання – його системність і впорядкованість, що дозволяє кожному психологові-фахівцю орієнтуватися у всьому різноманітті цього знання. Але при цьому, як відзначає Ю. Гіппенрейтер, не можна казати, що наукова психологія неодмінно “краща” за життєву, бо насправді вони взаємодоповнюють одна одну.

Основний зміст профілактичної діяльності психолога, котрий працює в будь-якій організації, можна звести до трьох завдань:

1. Допомога в адаптації тим, хто тільки почав включатися в нову соціальну систему (новачкам). Це можуть бути першокласники, котрі прийшли до школи, чи молоді фахівці, котрі починають трудову діяльність. Вони більше за інших потребують психологічної підтримки. Період адаптації може тривати від декількох тижнів до декількох місяців. В ідеальному варіанті профілактика можливих труднощів має починатися ще до того, як людина потрапляє до нового колективу, де до неї висуватимуть нові вимоги. Наприклад, у багатьох дитсадках ще до вступу до них дитини з батьками проводять бесіди, в яких формують рекомендації щодо підготовки дитини до дошкільного навчання (беруться до уваги режими дня і харчування, екскурсія з дитиною до дитячого садка тощо). Завданням профілактичних заходів є запобігання можливій дезадаптації.

2. Створення умов для нормального функціонування тих, хто вже навчається чи працює в організації. Психолог бере участь в експертизі

навчальних програм і планів зайнятості працівників, проводить заходи із запобігання і зняття психологічного перевантаження учасників діяльності, сприяє створенню сприятливого психологічного клімату в установах.

3. Підготовка членів навчального чи професійного колективу до переходу на інший рівень навчання чи професійної діяльності, наприклад, профорієнтаційна робота психолога з випускниками.

Психолог у своїй діяльності, окрім інших, здійснює заходи психопрофілактики та психогігієни. З поняттям “психопрофілактика” чітко пов’язане поняття психогігієни як міждисциплінарної галузі в системі наукового знання та соціальної практики.

По-перше, психогігієна – галузь гігієни, що вивчає вплив навколишніх умов, обстановки на психічне здоров’я людей; розробляє заходи для збереження і зміцнення здоров’я, для запобігання психічним розладам.

По-друге, психогігієна (разом з психопрофілактикою) – це сфера медичної психології, в межах якої розробляють форми та методи спеціальної допомоги практично здоровим людям для запобігання нервово-психічним і психосоматичним захворюванням, полегшення гострих психотравматичних реакцій та надання допомоги у кризових ситуаціях (виробничого, сімейного і навчального характеру тощо).

Ще до виникнення самого поняття “психогігієна” у давнину з’являлися праці вчених-просвітителів з проблем профілактики та запобігання порушенням духовного, морального і соціального розвитку, емоційного благополуччя і фізичного здоров’я (праці арабського лікаря Абу Ібн Бутлана “Таблиці здоров’я”, арабського лікаря Авіценни “Канони лікарської науки” і римського лікаря Галена “Гігієна пристрастей, чи Моральна гігієна”). У цих роботах, поряд з визначенням значення для психофізичного здоров’я світла, повітря, руху, сну, харчування, підкреслена велика роль гармонізації особистісних стосунків для самоврядування та емоційного благополуччя людини.

Саме поняття “психогігієна” виникло у XIX ст. Організований психогігієнічний рух почався з виступу К. Бірса – багаторічного пацієнта однієї американської клініки для душевнохворих, у 1908 р. написав книжку “Душа, що знайшлася знову”. В ній він описав недоліки в поведінці та позиції лікарів щодо психічнохворих. Цей рух був спрямований на поліпшення умов життя психічнохворих у клініках і на зміну підходу та ставлення суспільства до них після виписки.

У 1910 р. на конференції психіатрів США і Канади організували перше міжнародне об'єднання фахівців у сфері психогігієни. В 1948 р. створили Всесвітню федерацію психічного здоров'я (ВФПЗ), що збирає й аналізує інформацію про стан психічного здоров'я населення в різних регіонах планети, розробляє основи і концепції психічного здоров'я, оцінює та рекомендує відповідні заходи.

У 1949 р. у рамках Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) створили відділ психогігієни, куди ввійшли фахівці з 38 країн. Основною функцією цього відділу була координація діяльності *об'єднання медиків*.

За пропозиціями ВООЗ 1960 рік оголосили міжнародним роком психічного здоров'я. Із цього часу психогігієнічні проблеми перестають бути суто медичними та починають носити комплексний характер. Відбувається активне залучення фахівців таких галузей, як соціологія, економіка, педагогіка та ін. Останнім часом у сфері світової патології відбулися значні зміни. У ситуаціях психологічного перевантаження та гостроти деяких захворювань (рак, СНІД тощо) медицина зосереджує свої зусилля передовсім на їхньому лікуванні і профілактиці. Нервово-психічні захворювання за їхньої незначної летальності і схильності до тривалого перебігу, а також їхнього тісного зв'язку з генофондом зумовлюють тенденцію їхнього нагромадження в популяції.

За даними ВООЗ частота нервово-психічних захворювань у ХХ ст. зросла у 4 рази, збільшився темп їхнього росту, і ця тенденція посилюється на початку ХХІ ст. Якщо кількість психозів у середньому не збільшується, то кількість неврозів – різко зростає. За даними статистики, у світі нервово-психічні захворювання представлені так:

- ендогенні психози – 13 %;
- розлади особистості – 40 %;
- неврози – 47 %.

Крім того, неврози “молодіють”. Пропорційно зростає частота їхнього прояву в дітей і підлітків щодо інших вікових категорій населення. Так, у 1930-ті рр. ХХ ст. на 1 000 дітей і підлітків траплялося 22 випадки прояву неврозу, а в 90-х рр. ХХ ст. ця цифра становила 63. Найчастіше невротичні стани виявляються у кризові періоди дитинства. Ця тенденція посилюється у кінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Усе це на сучасному етапі підвищує роль психогігієни в практиці

надання психологічної допомоги, основним завданням якої є збереження психічного здоров'я кожної людини і суспільства в цілому.

Отже, психічне здоров'я як основна категорія психогігієни – це стан благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну регуляцію поведінки та діяльності в умовах сьогодення.

Складною і комплексною проблемою є виділення критеріїв психічного здоров'я. Крім медичних і психологічних критеріїв, слід враховувати суспільні і групові норми та цінності, що регламентують духовне життя людини. Основними критеріями психічного здоров'я є:

відповідність суб'єктивних образів об'єктивної дійсності та характеру реакції на зовнішні подразники значенням життєвих подій;
адекватний віковий рівень зрілості особистісної, емоційно-вольової і пізнавальної сфер;

адаптивність людини в соціальних стосунках;

здатність керувати своєю поведінкою, розумно планувати;

життєву мету і підтримувати активність у її досягненні.

Основними *засобами розв'язання завдань збереження психічного здоров'я* є ранній прояв і профілактика психічних захворювань, аномальний психічного розвитку, а також соціальні заходи оздоровлення (створення найсприятливіших умов виховання, навчання, праці і дозвілля).

Методами психогігієни і психопрофілактики є:

психокорекційна робота в межах консультативних центрів, робота “телефонів довіри” та інших організацій, зорієнтованих на психологічну допомогу здоровим людям;

масові обстеження населення для виявлення груп ризику і профілактична робота з ними;

інформування населення про психологічні проблеми розвитку і функціонування особистості.

Завдання діяльності психолога з психопрофілактики найчіткіше визначені у психологічній службі системи освіти. Ось ці завдання:

робота з адаптації дітей, підлітків і молоді до умов освітніх установ, вироблення конкретних рекомендацій педагогам, батькам, вихователям та ін. з падання допомоги дітям в адаптаційний період;

створення програм індивідуальної роботи з учасниками освітнього процесу, що спрямована на запобігання проблемам адаптації учнів

до процесу навчання і забезпечення цілісного, різнобічного і гармонійного розвитку особистості;

створення умов, які запобігають дезадаптаційним станам під час переходу на вищі ступені в системі освіти (з початкової школи – неповну середню, з неповної середньої у середню освітню, з середньої освітньої в професійну та ін.);

проведення різних заходів зі створення сприятливого психологічного клімату в освітній установі;

здійснення заходів із запобігання і зняття психологічного перевантаження учнів та педагогічного колективу тощо.

Завдання психопрофілактичної роботи в системі освіти можна спроектувати на діяльність практичного психолога в інших соціальних системах. Тоді в загальному вигляді ці завдання можна визначити так:

робота з адаптації персоналу організації (особливо новачків і молодих фахівців) до умов професійної діяльності в умовах конкретної організації;

створення спеціальних програм (зокрема для осіб, які навчаються) для роботи з різними категоріями персоналу та окремими співробітниками;

створення умов, які сприяють запобіганню дезадаптації при зміні місця роботи, посади, професії;

проведення заходів зі створення сприятливого психологічного клімату в установі;

проведення заходів із запобігання і зняття психологічного перевантаження персоналу та ін.

Дуже важливим напрямом роботи практичного психолога є психодіагностика.

Практичний психолог зазвичай не займається створенням нових психодіагностичних методик, а користується готовими, розробленими дослідниками методами. За допомогою психодіагностики він розв'язує такі завдання:

1) встановлення наявності у людини тієї чи іншої психологічної властивості або особливості поведінки;

2) визначення рівня розвитку цієї властивості, її вимірювання у певних кількісних і якісних показниках;

3) опис психологічних і поведінкових особливостей людини, що діагностуються, у тих випадках, коли це необхідно;

4) порівняння рівня розвитку діагностованих властивостей у різних людей.

Робота психодіагноста включає низку важливих моментів. Найпростіші й очевидні – це вміння викликати до себе прихильність людей, досконале знання психодіагностичних методик і умов їхнього застосування. До того ж кожному психологові, який працює у сфері психодіагностики, слід знати *найважливіші професійно-етичні принципи* і обов'язково дотримуватись їх:

1) особиста відповідальність за правильність результатів тестування;

2) професійна таємниця (нерозповсюдження наукових психодіагностичних методик);

3) конфіденційність (дотримання таємниці отриманої психологічної інформації від сторонніх осіб);

4) наукова обґрунтованість (використані методики мусять відповідати вимогам надійності, валідності, диференційованості і точності результатів);

5) об'єктивність (інтерпретація результатів і висновки слід робити відповідно до отриманих показників);

6) забезпечення суверенних прав особистості, яке включає:

добровільність участі у психологічному обстеженні (окрім особливих випадків у судовій і медичній практиці);

психопрофілактичний виклад результатів (обережність і делікатність, адекватність і доступність мови, готовність використовувати відповідну методику);

попередження щодо ймовірності одержання інформації про себе, яку людина не усвідомлює і яка може бути їй неприємною;

право знати результати обстеження (батьки також мають це право).

Консультативна діяльність – суттєвий напрям роботи практичного психолога. Насамперед слід відрізнити діяльність психолога-консультанта і психолога, котрий займається консультуванням як одним з видів практичної роботи.

Консультативна робота в дитячому садку, школі має принципову відмінність від тієї, яку здійснює психолог у районній чи іншій консультаціях з питань навчання і виховання дітей та школярів. Психолог закладу освіти перебуває безпосередньо всередині того

колективу, де зароджуються, існують, розвиваються як позитивні, так і негативні сторони взаємин педагогів і дітей, ті чи інші їхні властивості, успіхи, невдачі тощо. Він бачить кожну дитину чи дорослого не окремо, а в складній системі міжособистісної взаємодії, і здійснює консультивання в єдності з іншими видами роботи і при аналізі всієї ситуації загалом.

Консультації проводять для вихователів, учителів, адміністрації освітньої установи, учнів, батьків: вони можуть бути індивідуальними чи груповими.

Узагальнення досвіду психологів закладу освіти засвідчило, що вихователі і вчителі найчастіше звертаються до психолога з таких *проблем*:

- 1) причини труднощів у засвоєнні дітьми програми навчання, матеріалу з окремих навчальних предметів;
- 2) небажання і невміння дітей вчитися;
- 3) емоційні, особистісні порушення;
- 4) конфліктні стосунки з іншими дітьми та дорослими;
- 5) неефективність власних педагогічних впливів;
- 6) спілкування дітей різного віку з однолітками і формування дитячого колективу;
- 7) шляхи розширення власних професійних умінь;
- 8) можливості виявлення і розвитку інтересів, здібностей і схильностей учнів, методи профорієнтаційної роботи зі школярами;
- 9) особисті проблеми.

Основні проблеми, з якими звертаються до психолога батьки:

- 1) як готувати дітей до школи;
- 2) відсутність інтересів у дітей, небажання вчитися;
- 3) погана пам'ять, мислення;
- 4) підвищена неуважність, неорганізованість, несамостійність, лінощі, агресивність, підвищена збудливість чи, навпаки, боязкість;
- 5) профорієнтація;
- 6) ставлення дитини до дорослого в сім'ї, до молодших (старших) сестер чи братів.

До шкільного психолога звертаються і самі учні, головним чином з питань щодо своїх взаємин з дорослими й однолітками, самовиховання, професійного й особистісного самовизначення, культури розумової праці і поведінки тощо.

Проблеми, з якими до психолога найчастіше звертаються підлітки і старші школярі.

1. Конфліктні стосунки з батьками: приниження гідності дитини; надмірний контроль; незацікавленість проблемами дітей (їхніми успіхами чи невдачами); небажання перейматися проблемами дитини (небажання брати їх до уваги, небажання вважати проблеми суттєвими, значущими); неповноцінність батьків як особистостей.

2. Фізичне, психічне чи сексуальне насильство в сім'ї: проблеми сім'ї, що заважають вчитися; нерозуміння батьків; хвилювання з приводу улюбленців (братів, сестер).

3. Конфліктні стосунки з учителем: психологічна несумісність, несприйняття вчителя; конфлікт особистостей; надмірна вимогливість вчителя, упереджене ставлення, заниження оцінок; заниження інтелектуального потенціалу учня, як наслідок – розвиток комплексів; несправедливі стосунки (улюбленці в класі та “офірні цапи”; неприязнь до конкретної особи (однокласника, вчителя); проблеми спілкування з ровесниками, погані стосунки в колективі; знущання ровесників, нерозуміння однокласників; боязнь відповідати на уроках; переживання з приводу проблем друга.

4. Проблеми в навчанні: відсутність бажання вчитися; невміння вчитися; недисциплінованість; низька розумова працездатність; втомлюваність.

5. Підлітковий максималізм, ідеалізм: криза підліткового віку, коли казка не стає дійсністю.

6. Особистісні комплекси: постійна агресивність, репресивність, відчуженість, апатія; відчуття неусвідомленої провини; замкненість у собі, небажання спілкуватися; мінливість настрою; одностатеві інтимні стосунки; низька самоповага; неприйняття себе таким, яким є насправді; незадоволеність своєю зовнішністю (зріст, ніс, ноги, повнота, вугрі тощо); страхи, фобії (темряви, самотності, відчуття переслідування).

7. Проблеми суперництва між молодшими та старшими дітьми, конфлікти з однолітками: невміння розв'язувати й запобігати конфліктам; конкуренція та суперництво; заздрість; невпевненість у своїх силах, можливостях; комплекс “білої ворони”; агресія до слабшого.

8. Перша закоханість: нездатність тверезо оцінювати стосунки, поведінку, коли стосунки розвиваються і з'являється небажання жити, почуття самотності, непотрібності.

9. Схильність до депресій, агресивність, поганий сон, безсоння.

10. Як знайти себе в житті, пошук сенсу життя, невпевненість у майбутньому, як наслідок нестабільності у суспільстві.

11. Проблема самореалізації: Хто я? Для чого я живу? До чого у мене покликання? Яке моє місце у цьому світі? Як розвинути свої здібності?

12. Проблема, коли учень закохується у вчителя (невідповідність у віці, вчитель одружений).

13. Раннє статеве життя і як наслідок – глибокі психологічні переживання та ймовірні фізіологічні зміни.

14. Аборт у дівчаток і постабортний синдром (відчуття провини, втрати, конфлікт з власним сумлінням).

15. Вживання наркотиків та інші види фізичних і психічних залежностей.

16. Проблема негативного впливу вулиці.

17. Тренування волі.

18. Як знайти справжнього друга? Проблема зради.

19. Невміння поводитися, почуватися вільно в присутності осіб протилежної статі.

Одним з найскладніших видів роботи практичного психолога є психотерапія, яка вимагає не тільки високого рівня теоретичної, але й клінічної підготовки фахівця. Найважливішим завданням практичного психолога в психотерапії є створення умов для оптимального функціонування та розвитку особистості.

2. Зміст роботи психолога в прикордонних підрозділах

Під професійною діяльністю психолога розуміється система взаємопов'язаних методів, способів і засобів, що застосовуються ним для вивчення психологічних особливостей прикордонників і цивільного персоналу, прикордонних колективів, психологічних факторів військово-професійного середовища та їхнє вдосконалення з метою підвищення ефективності прикордонної діяльності та збереження психічного здоров'я прикордонників та членів їх сімей.

Аналіз та облік нормативних документів, військової практики, організації та проведення психологічної роботи дозволяють виділити

особливості професійної діяльності психолога прикордонного підрозділу, які зумовлюють її специфіку:

1. Опора на положення сучасної психологічної науки і практики, що відображає теоретичну основу, а також необхідний емпіричний матеріал для вирішення практичних проблем.

2. Неухильне дотримання психологом етичних норм, виражена орієнтація на цінність іншої людини, що припускає адекватне сприйняття і оцінку психологом своїх можливостей щодо впливу на іншу людину.

3. Досить жорстка регламентація діяльності різними нормативними актами. Це передбачає орієнтацію психолога як на інтереси прикордонника, врахування його особистісних цінностей, інтересів та збереження психічного здоров'я, так і на необхідність якісного вирішення службових і бойових завдань, забезпечення ефективного функціонування психіки прикордонників у процесі їх виконання. Водночас сам характер прикордонної діяльності багато в чому є джерелом психологічних труднощів прикордонників, а також обмежень (внаслідок регламентованості військового укладу, субординації дій прикордонників тощо) в можливостях і свободі дій психолога щодо створення необхідних умов для особистісного зростання прикордонників та вирішення ними психологічних проблем.

4. Обмеженість можливостей психолога для професійного спілкування та самовдосконалення, обумовлена значною віддаленістю, відособленістю місць розташування прикордонних частин.

5. Необхідність виконання (крім здійснення безпосередньої професійної діяльності) інших службових обов'язків, що суперечать стилю і духу професійної взаємодії психолога з клієнтом (чергування у прикордонному підрозділі, контроль виконання розпорядку дня, участь у проведенні службових розслідувань тощо).

6. Надзвичайна функціональна різноманітність і складність завдань, що вирішуються військовим психологом частини. Це вимагає від нього широкого наукового кругозору, орієнтації в багатьох галузях психології, застосування методів і засобів як дослідницько-діагностичного, так і керівного характеру.

7. Колективний характер організації та проведення психологічної роботи, необхідність тісної взаємодії її суб'єктів, що припускають обмін між ними психологічною інформацією, отриманою в ході роботи з прикордонниками, і використання цієї інформації у практичній

діяльності, що зумовлює особливість орієнтації на вимогу конфіденційності такої інформації.

8. Залежність остаточного результату від узгодженості спільних дій психолога та інших суб'єктів психологічної роботи – командирів, штабів, офіцерів виховних структур.

9. Відсутність достатньо чітких критеріїв ефективності діяльності психолога, а в ряді випадків – надійних і апробованих методик, що дозволяють ефективно здійснювати професійні завдання, коректно застосовувати їх щодо певних категорій прикордонників, відсутність професіограм багатьох прикордонних спеціальностей.

Психологічний аналіз діяльності психолога передбачає розкриття її предметного змісту, способів і засобів здійснення діяльності, систему професійних завдань, умов, в яких ця діяльність протікає і які впливають на її ефективність, системи критеріїв, що дозволяють судити про професійну компетентність та ефективності діяльності психолога.

Основні цілі професійної діяльності психолога прикордонного підрозділу – психологічне вивчення і опис об'єкта дослідження, а також психологічне управління об'єктом.

Предметом вивчення та управління при цьому (тобто предметом професійної діяльності психолога) є психічна реальність прикордонників.

Характер взаємодії виділених цілей, що утворюють два рівні роботи психолога – рівень розуміння явища і рівень управління ним, – визначається, перш за все, особливим характером предметної сфери його практичної діяльності. Справа в тому, що психологічні явища не лежать на поверхні. У більшості випадків завданням психолога є не тільки розрізнення психологічного явища в повсякденному житті, але й визначення відповідності його стану відомим нормам за основними критеріями, пошук і застосування адекватних способів і засобів психологічного впливу на нього. Все це передбачає поєднання в діяльності психолога дослідних і керівних процедур.

При цьому ефективність дослідницько-діагностичної діяльності обумовлена здатністю психолога самостійно здійснювати завдання пошуку проблеми та побудови орієнтирів своєї діяльності. Володіючи певною технологією, орієнтуючись на норму, він одночасно зобов'язаний бачити і унікальність кожного окремого випадку. У процесі психологічного управління об'єктом психолог повинен враховувати системність психологічних явищ і процесів, що мають

місце у військовій частині. Працюючи з окремих прикордонником, необхідно орієнтуватися як на його індивідуально-психологічні особливості, так і на ті умови мікросоціального середовища, в яких здійснюється життєдіяльність прикордонника.

На кожному з виділених рівнів (розуміння і управління об'єктом) виділяються завдання, що відрізняються особливим предметним змістом і потребують специфічних методологічних і практико-методичних засобів, професійної компетентності та культури.

Рівень розуміння. На цьому рівні вирішуються такі завдання теоретико-дослідного змісту:

1. Фіксація існування соціально-психологічного явища. Зміст діяльності психолога: побачити явище, помітити його, розрізнити в психологічно нерозділеному для непрофесіонала повсякденному житті. Якщо явище виступило як очевидна проблема, то змістом діяльності психолога-практика стає прийняття даної проблеми як завдання його психологічної роботи з усіма наявними професійними, у тому числі і етичними, наслідками.

2. Опис явища. Зміст – дати розгорнуту характеристику як мовою повсякденного спілкування, зрозумілого непрофесіоналові, так і за допомогою категорій психологічної мови, що розрізняє тонкі деталі, особливості і вже відомі закономірності.

3. Дослідження – тобто цілеспрямоване спостереження явища, його аналіз, експертиза, узагальнення отриманої достовірної соціально-психологічної інформації.

4. Пояснення – інтерпретація дослідницьких даних, побудова концептуальних моделей, що дозволяють пояснити механізми явища: його структуру, фактори виникнення та динаміки, залежності між різними параметрами-характеристиками, показники і критерії оптимального або нормативного стану соціально-психологічних характеристик. Пояснення фактично являє собою обґрунтований опис.

5. Прогнозування – це побудова психологом динамічних моделей перспективного стану військового колективу або прикордонника, його діяльності та взаємовідносин за тих чи інших умов управління.

6. Практико-методичні рекомендації, тобто система обґрунтованих пропозицій організаційно-управлінського характеру для фахівців-професіоналів, які стосуються військово-організаційної системи – командирів, фахівців виховних органів, медиків та ін.

Рівень управління. Цей рівень психологічної роботи передбачає практичний вплив на параметри військового колективу і характеристики (властивості, стану) окремого прикордонника. Реалізуються так завдання:

1. Облік результатів керівного впливу – в процесі спілкування з керівниками та членами прикордонних колективів, у побудові корекційно-формуючих програм, у процесі психологічного консультування.

2. Корекція розвитку, тобто система компетентних професійних дій організаційно-управлінського, психолого-педагогічного, психотерапевтичного плану, здійснюваних як самим психологом, так і іншими прикордонниками за його рекомендаціями щодо відхилень у поведінці окремих прикордонників і військового колективу в цілому. Коригуючий вплив передбачає обґрунтоване знання відповідної норми. Цей момент роботи передбачає надання психологічної допомоги прикордонникам з боку тільки психологів-професіоналів.

3. Спрямоване формування. Зміст даного аспекту діяльності – усунення відхилення від норми, що розуміється як відомий дефіцит значущих знань, умінь, навичок, мотивації і особистісно групових властивостей, необхідних для успішного виконання військово-професійних завдань. Формами роботи можуть бути, наприклад, організація заходів психологічної підготовки до бойової діяльності, соціально-психологічний тренінг спілкування тощо.

4. Сприяння саморозвитку. Життя військового колективу передбачає його саморозвиток, самостійне подолання проблем. Роль психолога полягає, передусім, у кваліфікованому психологічному консультуванні керівника та окремих прикордонників у випадках їхнього звернення за порадою, допомогою, а також у поточній психологічній освіті та освіті членів військового колективу.

Реалізація дослідницько-діагностичних і керівних процедур, технік і технологій спрямована на вирішення тих завдань, які, власне, і складають зміст професійної діяльності психолога. У процесі виконання цих завдань щодо об'єкта діяльності військовий психолог реалізує певні функції. У даному випадку функції розуміються як об'єктивні, найбільш характерні сукупності професійних завдань, однорідних за змістом, здійснення яких характеризується стійкими способами і засобами використання психологічного знання для досягнення певної мети.

Аналіз психологічної літератури, а також реальної діяльності психологів дозволяє виділити такі *функції військового психолога як суб'єкта психологічної роботи*:

діагностична – психологічне вивчення та реєстрація за найбільш істотними параметрами особливостей особистості, колективу, діяльності, діагностика відхилень від норми, виявлення та оцінка факторів, що впливають на успішність діяльності та психологічний стан людей;

дослідницька – вивчення новітніх досягнень в галузі психологічної науки і практики, поповнення науково-методичних знань, регулярний аналіз процесів і стану власної роботи, досвіду колег, участь у НДР, адаптація нових методик, уточнення критеріїв, показників щодо конкретної вибірки та ін.;

прогностична – прогноз тенденцій розвитку та перспективного стану психологічних характеристик об'єкта вивчення за тих чи інших умов управління ним;

інформаційна – повідомлення клієнтам і військовим керівникам системи психологічних знань, підвищення рівня їх соціально-психологічної компетентності, повідомлення відомостей про психологічний стан об'єкта та тенденції його розвитку;

конструктивно-проектувальна – відбір і структурування матеріалу, участь у комплектуванні прикордонних колективів, груп, проектування оптимального стану об'єкта, змісту та умов прикордонної діяльності, засобів і режимів праці та ін.;

навчально-методична – навчання використанню в практиці знань психології, умінь і навичок психічної саморегуляції та психологічного впливу, розробка методичних документів;

експертна – оцінка можливих або альтернативних варіантів вирішення психологічних та інших (з використанням можливостей психології) варіантів вирішення проблем, кваліфікований висновок про психологічні параметри стану об'єкта оцінювання;

консультативна – надання допомоги прикордонникам, членам їхніх сімей та надання їм рекомендацій щодо знаходження найбільш оптимального варіанта дій у вирішенні складних психологічних ситуацій;

корекційно-розвиваюча – надання допомоги у зміні та/або реконструкції психологічних утворень, компенсація дефектів освітньої діяльності і виховання, зміна режимів і умов прикордонної діяльності у зв'язку з певним станом людей, формування якостей, які сприяють

особистісному самовираженню і розвитку, а також успішному вирішенню професійних завдань;

комунікативна – встановлення контакту з партнером, прийом і передача повідомлення, емоційних станів, розуміння внутрішнього світу і невербальних реакцій співрозмовника, взаємовплив на поведінку і думки партнера по спілкуванню.

Професійна діяльність психолога різнопланова і поліфункціональна за своїм характером та змістом. Виконуючи функціональні обов'язки, психолог використовує різноманітні методи, техніки і технології, об'єднані за їх характером в окремі види діяльності.

До основних видів та методів діяльності військового психолога належать:

1. *Організаційно-методична робота.* В рамках даного виду діяльності вирішуються завдання планування і підготовки різного роду заходів, ведення документації, обробки одержаної в ході досліджень інформації, підготовки і вдосконалення необхідної для проведення заходів психологічної роботи матеріально-технічної бази, підготовки формалізованих документів (довідки, огляди, донесення тощо) для подання їх посадовим особам, інструктаж і навчання інших суб'єктів психологічної роботи (командири, актив) практиці використання психологічних знань, а також безпосередніх дій при проведенні заходів психологічної роботи.

2. *Удосконалення професійної компетентності.* Такий вид діяльності передбачає як самостійне, так і спеціально організоване в різних формах вивчення новітніх відомостей у різних сферах психологічної науки і практики, поповнення та освоєння необхідних для виконання професійних обов'язків і подальшого професійного зростання знань, навичок і вмій.

3. *Психодіагностика* являє собою комплекс заходів, що проводяться психологом, з виявлення, вимірювання та оцінки індивідуально-психологічних особливостей особистості прикордонника, соціально-психологічних характеристик діяльності прикордонних колективів відповідно до наявних норм і критеріїв, а також чинників, що знижують ефективність службово-бойової діяльності.

Всі заходи здійснюються з метою:

прогнозу подальшого розвитку об'єкта обстеження;
пошуку найбільш ефективних способів роботи з ним;

розробки конкретних рекомендацій для обстежуваного, а також для посадових осіб щодо подальшої оптимізації наявних форм, методів і засобів бойової та психологічної підготовки, режиму життєдіяльності прикордонників.

Залежно від об'єкта обстеження розрізняють індивідуальну і групову психодіагностику, які можуть розглядатися як відносно самостійний вид діяльності психолога, такі як один з етапів діяльності психолога у вирішенні певного завдання. У цьому зв'язку основними типами психодіагностичних ситуацій, як правило, виступають ситуації, пов'язані:

із заходами професійно-психологічного відбору та розстановкою прикордонників за військовими спеціальностями, коли необхідно оцінити ступінь професійної придатності людини, що приходить на військову службу;

добровільним зверненням прикордонника (членів сімей, службовців) до психолога, коли необхідно виявити причини психологічних проблем (труднощів) людини і визначити шляхи їх подолання;

атестацією посадових осіб та фахівців, коли виявляються й оцінюються їхні психологічні якості на предмет відповідності певній посаді або можливості навчатись у військовому вищому навчальному закладі;

примусовим обстеженням (наприклад, обстеження молодого поповнення для виявлення психологічних факторів і причин, що сприяють учиненню проступків, пригод, аварій тощо), що проводяться за рішенням командування для отримання необхідної інформації;

необхідністю вивчення наявних форм, засобів і методів бойової та морально-психологічної підготовки прикордонників з метою оптимізації та підвищення ефективності прикордонної діяльності, а також збереження психічного здоров'я особового складу.

Отримані дані можуть використовуватися такими особами:

психологом прикордонного підрозділу для здійснення подальшої корекційної роботи;

іншими фахівцями, наприклад, медиками, соціальними працівниками, психологами;

посадовими особами для формування управлінського рішення, обліку інформації у виховній роботі, під час навчання прикордонників;

іншими людьми (родичами, представниками військового колективу) для впливу на життя обстежуваного;

самим обстежуваним з метою саморозвитку, корекції поведінки.

У рамках перерахованих ситуацій використовуються різні організаційні підходи та емпіричні методи, що забезпечують отримання достовірної інформації.

4. *Психологічна допомога* – система заходів, що проводяться психологом прикордонного підрозділу засобами практичної психології і спрямовані на попередження, пом'якшення або подолання різного роду психологічних утруднень у прикордонників та членів їх сімей, на вирішення психологічних проблем, що виникають у окремої людини або групи людей.

Залежно від об'єкта психологічного впливу виділяються такі форми надання психологічної допомоги:

- індивідуальна;
- сімейна;
- групова.

Основними видами і методами психологічної допомоги є:

- психопрофілактика;
- психогігієна;
- психологічне консультування;
- психологічне навчання і просвітництво;
- психотерапія;
- психокорекція;
- психореабілітація.

Коротко охарактеризуємо їх.

Психопрофілактика і психогігієна – це система психолого-педагогічних та організаційних заходів, що сприяють попередженню різноманітних психологічних проблем і спрямовані на збереження психічного здоров'я прикордонників та на створення нормальних умов для їх життєдіяльності.

Психопрофілактичні заходи проводяться психологом у тісному взаємозв'язку з іншими посадовими особами. В рамках даного виду діяльності здійснюються:

- виявлення і ставлення на облік прикордонників, схильних до відхилень або девіантної поведінки, а також осіб з низьким рівнем нервово-психічної стійкості;

- організація роботи кімнати психологічного розвантаження, в якій проводяться цикли бесід на психогігієнічні теми щодо збереження нервово-психічного здоров'я;

навчання прийомам саморегуляції емоційно-вольових станів, спеціалізованим формам мобілізації на дії в екстремальних ситуаціях або процедурам відновлення психофізіологічних ресурсів;

визначення психогігієнічного мінімуму для прикордонників у різних умовах службово-бойової діяльності;

психогігієнічна оцінка комфортності середовища, аналіз режиму праці та відпочинку;

прийом психологом прикордонників під час медичної диспансеризації, а також інші заходи.

Психологічне консультування – це вид психологічної допомоги, що полягає у виявленні та роз’ясненні людині її психологічних труднощів, зняття психологічної напруги, підвищенні її соціально-психологічної компетентності та сприянні у вирішенні складних особистісних проблем, профілактиці та подоланні кризових ситуацій, а також корекції неадаптивних способів поведінки.

Консультування здійснюється, як правило, у формі спеціально організованої бесіди психолога з клієнтом. Воно може проводитися також шляхом організації пошти або телефонів довіри в рамках прикордонного підрозділу. Консультування може бути індивідуальним або груповим.

Психологічне навчання і просвітництво – це комплекс заходів щодо формування уявлень про закономірності функціонування людської психології, механізми виникнення негативних психічних станів, формування та вдосконалення навичок психолого-педагогічної та управлінської діяльності, а також навичок психічної саморегуляції, побудови оптимальних форм взаємовідносин та взаємодії з іншими людьми.

Основними завданнями психологічної освіти є:

ознайомлення прикордонників з основними закономірностями і умовами сприятливого психічного розвитку людини;

популяризація та роз’яснення результатів новітніх психологічних досліджень;

формування потреби у психологічних знаннях, бажання використовувати їх у роботі з людьми або в інтересах розвитку власної особистості;

розуміння необхідності практичної психології та роботи психолога, специфіки його діяльності, можливостей і обмежень у його роботі та ін.

Від консультування просвітництво відрізняється, перш за все, наявністю більш широкого контексту і предметної галузі, де викладаються психологічні відомості, що не співвідносяться безпосередньо з актуальними психологічними проблемами конкретних прикордонників.

Психологічна просвіта та навчання реалізуються в системі суспільно-державної, командирської та бойової підготовки, а також в процесі повсякденної життєдіяльності: в ході бесід, лекцій, проведення демонстраційних психологічних практикумів, тренінгів, групового психологічного консультування осіб, які звернулися з приводу тих чи інших проблем.

Формами психологічної освіти можуть бути також виставки, добірка літератури, показ навчальних та художніх кіно- і відеофільмів, оформлення змінних тематичних стендів з актуальних проблем соціальної, вікової та педагогічної психології. Ефективною формою психологічного навчання є різного роду тренінги (психофізичні, соціально-психологічні).

Психотерапія та психокорекція – діяльність, спрямована на послаблення дії психотравмуючих чинників, відтворення гармонійних відносин людини з навколишнім середовищем, її особистісне зростання, формування у нею якостей, необхідних для професійної діяльності, а також для оптимізації соціально-психологічного клімату в колективі.

У психотерапії як формі психологічної допомоги розрізняють її медичний напрямок, що охоплює лікування психологічними засобами нервово-психічних, психосоматичних хвороб і розладів людини, і немедичне, орієнтоване на здорову людину яка займається подоланням психологічних труднощів, наданням допомоги в її особистісному розвитку.

При цьому психокорекційні заходи проводяться тоді, коли психологом виявлені негативні відхилення від норми у розвитку і функціонуванні психіки конкретної людини.

Психореабілітація, використовуючи в основному методи і процедури психотерапії, характеризується як діяльність, спрямована на відновлення психічних функцій і особистісного статусу людини, порушених унаслідок дії психотравмуючих чинників.

Психореабілітаційні заходи проводяться, як правило, в системі комплексної програми, яка передбачає не тільки спеціалізовану

медичну та психологічну допомогу, а й створення необхідних соціальних умов. Так, наприклад, різні види професійної роботи психолога мають такі приблизні норми:

індивідуальна психологічна допомога, обробка результатів, оформлення висновків та рекомендацій: середній час в годинах – 4 год із розрахунку на одну особу;

групова психодіагностика група 20–25 осіб, обробка результатів, оформлення психологічного висновку: середній час в годинах – до 8 год.

Отже, розглянуті види діяльності військового психолога утворюють цілісну систему, що забезпечує внаслідок комплексного застосування процедур дослідного і керівного характеру вирішення завдань оптимізації умови життєдіяльності прикордонників в інтересах ефективного виконання ними соціальних функцій, військово-професійних обов'язків і збереження їх психічного здоров'я.

Питання для самоконтролю

1. Якими є загальні уявлення про професію психолога?
2. Як Є. Клімов розглядає різні підходи до трактування змісту поняття “професія”?
3. Визначте відмінності між науковою та життєвою психологією.
4. Якою є історія виникнення і розвиток поняття “психогігієна”?
5. Якими є критерії психічного здоров'я людини?
6. Визначте методи психогігієни та психопрофілактики?
7. Розкрийте зміст роботи психолога в прикордонному підрозділі.

Тема 8. СОЦІАЛЬНІ ТА МОРАЛЬНІ СКЛАДОВІ ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА

Заняття 1. Діяльність психолога у контексті соціального та морального

Навчальні питання

1. Етичні проблеми психології.
2. Принципи професійної діяльності психолога.

1. Етичні проблеми у психології

Головний “етичний парадокс” психології. У багатьох традиційних науках етика зазвичай перебуває за межами тих “об’єктивних істин”, які вони досліджують. Але в гуманітарних (зорієнтованих на людину) науках етика часто стає найважливішою умовою адекватного усвідомлення мети і значення цієї науково-практичної діяльності. Ще свого часу Г. Мюнстерберг писав: “Про вчителя, що сидить за своїм столом, точно так, як і про священника за кафедрою, можна сказати, що, не маючи віри в серці, він осуджений. Віра, що надихнула на цінність людських ідеалів – це найкраще, чого дитина може набути, сидячи біля ніг вчителя. У високому значенні це найкорисніша річ, яка може бути засвоєна у класі”. Це також стосується й психолога.

Психолог Е. Еріксон відзначає, що формування “етичних здібностей” у молоді виступає “істинним критерієм ідентичності”, а “формування загальнолюдської ідентичності – абсолютною необхідністю”. Ідентичність у розумінні Е. Еріксона – відчуття власної істинності, повноцінності, єдності у просторі та часі, включеності у людське суспільство.

Інший видатний психолог і психотерапевт В. Франка, розмірковуючи про завдання освіти, пише, що “навіть в еру відсутності цінностей,

він (учень) мусить наділятися повною мірою здатності совісті”. Саму совість він розглядає як “орган сенсу окремого вчинку чи життя взагалі”, як “інтуїтивну здатність людини знаходити унікальні значення ситуації”. Пошук сенсу життя – це найважливіша екзистенційна (життєва) проблема особистості, над вирішенням якої працюють найкращі психологи світу.

У сучасній психології рівень професійної самосвідомості психолога неабияк визначається його готовністю розглядати складні етичні проблеми, які хвилюють не тільки окрему людину (клієнта), але і все суспільство загалом.

Сучасна психологія неминуче стикається з етикою уже на рівні визначення свого предмета та методу. Останніми роками в психології знову помітне підвищення інтересу до проблеми суб’єктності (активності і самоактивності людини) і суб’єктивності (індивідуальності). Навіть сам предмет психології дедалі пов’язується із суб’єктністю. Дехто з науковців наголошує навіть на деякій зміні парадигми в напрямі від психіки суб’єкта – до суб’єкта психіки.

Суб’єктність, по-перше, це готовність до непередбачуваних, спонтанних дій, готовність зробити щось “просто так...”, а не “тому що...”. По-друге, справжній суб’єкт здатний до самоусвідомлення (рефлексії) своїх відповідальних дій і всього свого життя, тобто особистість є суб’єктом свого щастя лише тоді, коли вона здатна до постійного роздуму про саму себе і свої вчинки. Якщо людина не прагне осмислити свої дії та не знайде у них певний сенс, то не людина виконуватиме дію, а сама “дія буде відбуватися з людиною”, – відзначав Е. Фромм.

Рефлексія – це специфічна особистісна здатність, яка дозволяє людині зробити свої думки, емоційні стани, свої дії, стосунки, взагалі всю себе предметом спеціального розгляду (аналізу та оцінки) і практичного перетворення аж до самопожертви в ім’я високої мети і смерті. Вона є центром людської суб’єктивності.

Якщо предмет професійної діяльності психолога чимраз більше виділяється саме через суб’єктивність (індивідуальність), то виникає парадоксальна ситуація: чим більше (і краще) ми пізнаємо суб’єктність певної людини, тим більшою мірою позбавляємо її цієї суб’єктності, бо людина стає “зрозумілішою” і “передбаченішою”. Тому наявність “всерозуміючого” і здатного “все пояснити” психолога робить необов’язковою для клієнта рефлексію своїх вчинків. Іншими

словами: психолог, який працює ефективно, мусив би позбавляти людину її психіки, адже бездоганне (в ідеалі) знання та розуміння клієнта, який довірявся йому, створює чудову основу для маніпуляції свідомістю цієї людини. Отже, можна зробити висновок, що метод психології (в ідеалі) мусить стати маніпулятивним. Ситуація ускладнюється тим, що багато “спонсорів” і “замовників” (наприклад, керівники багатьох фірм і організацій) тільки і мріють про те, щоб за допомогою психологів не лише “передбачати” поведінку персоналу, але й “ефективно керувати” ним так, як це вигідно керівництву. У тому випадку, коли психологам добре платять за такі “послуги”, то відмовитися від такої спокуси заробити зможе не кожен психолог. Такий психолог намагатиметься прикрити свої маніпулятивні дослідження та дії красивими розмовами про справжню собі подібність, особистісне зростання і самоактуалізацію. До того ж багато клієнтів також мріють про те, щоб цілком довіритися фахівцеві, який краще, ніж вони самі, знає, що до чого і що слід робити. Як тут не піти “назустріч” таким клієнтам!

Що ж дозволяє оптимістичніше дивитися на перспективу розвитку психологічної теорії і практики і все-таки не “забороняти” психологію як потенційно “найстрашнішу науку”? На щастя, до кінця пізнати психіку іншої людини неможливо. Але головним (і заспокійливим) аргументом на користь того, що психологію все-таки не слід забороняти, є прагнення і розуміння психологами необхідності звернення до сфери моралі та духовності. Якщо викладачі не акцентують увагу курсанта-психолога на етичній проблематиці, то йому самому слід намагатись постійно співвідносити здобуті знання із ціннісно-смысловими і суспільними проблемами, запитуючи себе: “Якою мірою це знання допомагає мені краще зрозуміти навколишній світ і своє місце в ньому?”

Які ж основні етичні суперечності, на основі яких часто і виникають конкретніші етичні проблеми, і спокуси у професійній діяльності психолога?

По-перше, це суперечність між правом окремої людини на самовизначення та її неготовністю до цього, що дає підставу для виправдання маніпуляції з боку психолога.

По-друге, це суперечність між інтересами суспільства і конкретної особистості (конкретних людей). Іноді вважається, що інтереси особистості важливіші за інтереси суспільства, але чомусь в усі епохи

у різних народів герої та видатні особистості завжди ставили інтереси суспільства вище власних, за що нащадки їм вдячні дотепер. Кожна людина має виходити за межі самої себе, що не тільки не суперечить ідеї “вільного самовизначення”, але є одним з найбажаніших його варіантів. Інтерес окремої особистості має збігатися із суспільним, що не тільки не суперечить особистій свободі, але й слугує їй необхідною умовою та доповненням. Проблема полягає в тому, як залучити особистість (у тому числі й особистість майбутнього психолога) до суспільних інтересів.

По-третє, суперечність між світоглядами психолога і конкретної людини-клієнта. Наприклад, чи має право психолог виявляти в роботі свою світоглядну позицію? Чого мусить бути більше у психолога, фахівця чи людини? Відомий психотерапевт К. Роджерс продемонстрував не стільки свій “метод” сам собою, скільки право психолога в роботі з клієнтом “бути особистістю”.

По-четверте, між високими і благородними прагненнями психолога та його обмеженістю у виборі адекватних методів, коли складні проблеми він зазвичай змушений розв’язувати на рівні “красивих розмов”.

По-п’яте, між високими і благородними прагненнями психолога та прагматизмом нашого часу, коли заради гонорарів деякі психологи погоджуються на все.

По-шосте, між свободою вибору в роботі психолога, що постійно зростає та посиленням його залежності від конкретного замовника-добродійника. Це суперечність між зовнішньою свободою вибору і внутрішньою несвободою (внутрішньою спокуюсою).

По-сьоме, між різними етичними системами та їхніми рівнями, яка породжує проблеми, пов’язані з необхідністю знаходити спільну мову з різними клієнтами, в тому числі і з такими, хто має інші (і навіть чужі для психолога) ціннісно-сміслові орієнтації. “Культура взагалі починається з визнання права на існування іншої культури, а коли ми стверджуємо тільки свою культуру (як найрозвиненішу, найдосконалішу), то на цьому культура і закінчується” (Л. Гумільов).

Отже, не існує єдиної (загальноприйнятої) етичної системи. У кожному культурно-історичну епоху, в кожного народу, в кожній соціально-професійній групі і взагалі у кожної людини існують свої уявлення про добро і зло, добropорядність і недобросовісність тощо.

Поєднання на перший погляд непок'єднуваного є найважливішою умовою побудови довірливих стосунків з клієнтом і якою мірою поступатися чи не поступатися іншій людині (клієнтові, групі) у своєму прагненні до взаєморозуміння з ним. Основою для розв'язання конкретних моральних проблем є загальнолюдські та духовні цінності.

2. Принципи професійної діяльності психолога

Частина основних принципів професійної діяльності психолога є загальноприйнятим стандартом поведінки людини в суспільстві, а частина визначається специфікою професійної діяльності психолога.

Очевидні принципи можна позначити таким одним правилом, як “не нашкодь”. Такі правила самі по собі є зрозумілими (не кради, не розповсюджуй пліток, не вбивай тощо), та їх повинна знати і виконувати будь-яка вихована людина, але на жаль, іноді ці правила порушуються, тому їх виділення є все-таки правомірними.

Аналіз наукової психологічної літератури щодо професійної діяльності психолога дозволяє зробити висновок, що більшість з цих професійних принципів збігаються із загальними принципами, які діють у суспільстві, а також знайшли своє відображення і в Етичному кодексі психолога.

Так, у найбільш узагальненому вигляді можна виділити такі принципи:

1. Не нашкодь! Організація роботи психолога повинна бути такою, щоб ні її процес, ні її результат не завдавали шкоди здоров'ю клієнта, його соціальному положенню тощо.

2. Не оцінюй! Оскільки взагалі без оцінок (у тому числі і позитивних) працювати складно, іноді фахівці трактують його як – не навішувати ярликів (не вимовляй негативних оцінок вголос).

3. Принцип неупередженості психолога. У професійній діяльності практичного психолога не припустимим є упереджене ставлення до клієнта, що може передаватися через погляд, стан, соціальне становище обох учасників взаємодії.

4. Принцип дотримання етичних принципів і правил психологічної діяльності. Надавати психологічну допомогу клієнту слід за взаємною згодою.

5. Приймай людину такою, якою вона є. Цей принцип потребує особливого пояснення, яке ми знаходимо в коментарях Л. Петровської,

яка аналізуючи наукові підходи К. Роджерса, зазначає: “Коли у Роджерса йдеться про такі установки терапевта як безумовне позитивне прийняття, слід мати на увазі, що воно стосується почуттів клієнта і ніяк не означає схвалення всієї його поведінки. Мається на увазі права на вираження будь-якої гами власних почуттів без ризику втрати поваги психолога, терапевта”.

6. Принцип конфіденційності, тобто збереження професійної таємниці. Відомості, отримані психологом у процесі роботи з клієнтом на основі довірливих відносин, не підлягають свідомому чи випадковому розголошенню і повинні бути подані так, щоб вони не могли скомпрометувати ні клієнта, ні замовника, ні психолога, ні психологічну науку загалом.

7. Поважай своїх колег, їх право на професійну творчість і самостійність у виборі методів роботи з клієнтом. Критика і дискусії повинні проводитись аргументовано і тактовно. Неприпустимим є з’ясування стосунків між колегами і співробітниками у присутності клієнта.

8. Принцип професійної компетентності. Йдеться про неможливість передачі складних психологічних методик непідготовленим фахівцям та фахівцям з недостатньою професійною практикою. Психолог має право братися за вирішення тільки тих питань, в яких він є професійно обізнаним, наділений відповідними правами і повноваженнями на виконання психокорекційних або інших впливів на клієнта.

9. Дотримання міри взаємного одкровення з клієнтом. Не дозволяй йому розповідати про себе найпотемніше (у кожної людини повинна залишатися маленька таємниця, яка не відома нікому), а також сам психолог повинен зберігати деяку дистанцію з клієнтом, інакше можна втратити його повагу і довіру.

10. Клієнт повинен відповідати за свої права і вчинки.

11. Психолог повинен не виставляти свої знання на показ, а спрямувати їх на надання кваліфікованої допомоги клієнту і підвести клієнта до прийняття самостійних висновків та дій.

12. Принцип добровільної участі у психологічних процедурах. Психолог виходить з поваги до клієнта, його особистої гідності, прав і свобод, які гарантовані Конституцією України. Робота з клієнтом розпочинається тільки після того, як отримано дозвіл самого клієнта на взятті участі у цих процедурах.

13. Принцип безпеки застосування методик. Психолог має використовувати тільки ті методики дослідження, які не є небезпечними для здоров'я клієнта.

14. Принцип попередження замовника про його неправильні дії. Психолог інформує клієнта про характер переданої замовнику інформації та робить це тільки після отримання згоди клієнта.

15. Принцип співпраці психолога і замовника. Психолог зобов'язаний повідомити замовника про реальні можливості психологічної науки у сфері поставлених замовником питань, про межі своєї компетентності і межі своїх можливостей.

16. Принцип професійного спілкування психолога з клієнтом. Психолог повинен володіти методами психодіагностичної бесіди, спостереження, психологічного впливу на такому рівні, який би дозволяв би, з одного боку, ефективно вирішувати поставлене завдання, а з другого – підтримувати у клієнта почуття задоволення від спілкування з психологом. Виконувати психотерапевтичну роботу з хворим дозволяється лише за наявності спеціалізації з медичної психології.

17. Принцип обґрунтованості результатів досліджень психолога. Психолог формулює результати дослідження в термінах і поняттях, прийнятих у психологічній науці.

18. Принцип адекватності методик. Застосовувані методики повинні бути адекватними меті дослідження, віку, статі, освіті, стану клієнта, умовам експерименту.

19. Принцип науковості результатів. У результатах дослідження повинно бути тільки те, що неодмінно отримає будь-який інших дослідник такої ж спеціалізації і кваліфікації, у разі повторної інтерпретації первинних даних, які пред'являє психолог.

20. Принцип виваженості відомостей психологічного характеру. Психолог передає замовнику результати досліджень у термінах і поняттях, відомих замовнику, у формі конкретних рекомендацій. Він не передає ніяких відомостей, які б могли погіршити стан клієнта, замовника.

21. Принцип кодування інформації. На всіх матеріалах психологічного характеру вказують не ім'я, прізвище клієнта, а присвоєний йому код, який відомий тільки психологу.

22. Принцип контрольованого зберігання відомостей психологічного характеру. Психолог повинен заздалегідь узгодити із замовником

список осіб, які мають доступ до матеріалів, що характеризують клієнта, а також місце та умови їх зберігання, цілі використання і терміни знищення.

23. Принцип коректного використання відомостей психологічного характеру. Ці відомості не повинні публічно обговорюватися, передаватися або повідомлятися кому-небудь.

24. Поважай себе як людину і як фахівця.

Отже, як ми бачимо, етика роботи практичного психолога ґрунтується на загальнолюдських, моральних цінностях, законодавчій базі держави, де визначені права і обов'язки кожного громадянина. Передумови вільного і всебічного розвитку особистості та її поваги, зближення людей, створення гуманного суспільства є визначальним для діяльності психолога. Етичні принципи роботи психолога формують умови, за яких зберігаються і удосконалюється професіоналізм, гуманність його дій, повага людей, з якими він має справу.

Так, сучасний розвиток психології, застосування нових ефективних методів виховання та формування особистості, корекції індивідуально-психологічних особливостей, управління соціально-психологічними процесами вимагають спеціальної регламентації дій психолога як при дослідженнях психіки, так і при застосуванні їх результатів на практиці.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику нормативних актів, які захищають права людей та дітей.
2. У чому полягає головний «етичний парадокс» психології?
3. Визначте рівні розгляду етичних проблем у психології.
4. Які етичні проблеми існують у психологічній науці?
5. Дайте характеристику етичних суперечностей, на основі яких виникають проблеми у професійній діяльності психолога.
6. Визначте шляхи вирішення етичних проблем у роботі психолога.

Тема 9. ОСОБИСТІТЬ ПСИХОЛОГА

Заняття 1. Особистість психолога: її розвиток, риси, вимоги до діяльності

Навчальні питання

1. Особистість психолога і його спосіб життєдіяльності.
2. Розвиток особистості психолога у професії.

1. Особистість психолога і його спосіб життєдіяльності

Ефективність професійної діяльності людини пов'язана як з її схильністю до професії, так і з розвитком специфічного для кожної професії комплексу особистісних властивостей і стилю організації власного життя. У професіях, пов'язаних із взаємодією з людьми, особливої ваги набуває особистісний аспект підготовки фахівця. Характеризуючи спеціальності соціонімічного типу, в яких існує міжособистісна взаємодія, Є. Клімов указував на їхню головну ознаку, яка полягає у “подвоєності предмета праці”. З одного боку, основний їхній зміст становить взаємодія між людьми, а з іншого – професії цього типу вимагають від людини знань, умінь, навичок у конкретній галузі науки, техніки, мистецтва та ін. Це, як зазначають дослідники (Г. Абрамова, О. Бондаренко, Є. Клімов, В. Панок, Н. Пов'якель, О. Саннікова, Н. Чепелева, Т. Шевченко та ін.), насамперед стосується діяльності психолога.

Професійне становлення особистості розглядають як вагомий складник загального розвитку особистості та її життєдіяльності. Цей складник пов'язаний з індивідуальною неповторністю особистості, яка займається професійною діяльністю. Виникають індивідуальна своєрідність взаємозв'язків і співвідношення властивостей, що входять до структури особистості професіонала, а також

взаємозв'язок професійної діяльності з людиною у цілісній системі її життєдіяльності.

Досліджуючи вимоги до професійних та особистісних властивостей практичного психолога, В. Панок стверджує, що достатній рівень професійної підготовки майбутнього фахівця може бути забезпечений лише за умови розвитку та самореалізації його особистості, що сприяє успішності професійної діяльності. Особистісна характеристика психолога-практика включає знання психологічних аспектів власної особистості, практично-інструментальне (а не особистісне) заглиблення у проблематику людини, з якою він працює, орієнтацію на розв'язання психологічних проблем, уміння аналізувати поведінку інших і робити значущі для практики висновки.

Вимоги щодо особистості професіонала-психолога охоплюють емоційну, інтелектуальну, спонукальну сфери, психічні процеси, характерологічні, морально-естетичні аспекти. Професія психолога потребує таких властивостей особистості, які забезпечували б успішну взаємодію з людьми. Це, зокрема, емпатія, емоційна зрілість, відсутність невротизації, довільне акцентування уваги на іншій людині. Ці властивості дозволяють розвивати професійну позицію, зорієнтовану на пізнання внутрішнього світу клієнта.

Які ж загальні вимоги ставить до особистості та її життєдіяльності професія психолога?

По-перше, це гармонійність і цілісність розвитку особистості (духовні та моральні цінності, цілісність і гармонійність Я-концепції, розвинена особистісна рефлексія, адекватна самооцінка, сензитивність та емпатійність взаємодії з іншими людьми, толерантність до фрустрації, відсутність внутрішніх конфліктів, які зумовлюють спотворене сприйняття іншої людини).

По-друге, він мусить володіти високим потенціалом людини: духовним, соціальним, фізичним, а також психічним здоров'ям. Його психічна й особистісна сфери мають бути несуперечливими й інтегрованими. Загалом йому властиві цілісність особистості, цілісність життя, цілісність вершинних і глибинних переживань. Якраз духовна і моральна спрямованості психолога унеможливають використання маніпулятивної стратегії поведінки.

По-третє, сам психолог не має внутрішніх особистісних проблем, комплексів, неврозів, психозів, гострих неусвідомлених внутрішньо-особистісних суперечностей, внутрішньої психічної напруги. У нього

немає інфантильних причин (травматичних переживань дитинства) для деструктивних захистів “Я”.

По-четверте, відсутність інфантильності особистості практичного психолога, яка проявляється у неадекватності самооцінки, концентрації на індивідуальних способах самовираження, завищеній вимогливості до емпатійних впливів з боку соціуму щодо нього, різноманітних компенсаторних реакціях, зниженій здатності до рефлексії.

Професія практичного психолога – це спосіб життя. Як проявляється спосіб життєдіяльності у різних структурах особистості? Системний аналіз теоретичних узагальнень інших авторів, а також постійного життєвого досвіду практичних психологів дозволив представити спосіб життєдіяльності на рівні спонукальної, пізнавальної та емоційно-почуттєвої сфер, а також на рівні життєвого досвіду.

На рівні спонукальної сфери спосіб життєдіяльності практичного психолога проявляється у володінні глибоким сенсом життя, чистоті сумління, високих духовних потребах і цінностях. Психолог налаштований на творення добра для себе, для своїх рідних, для інших людей, для загального блага й одночасно бореться зі злом у всіх його проявах. Він як зріла й інтегрована особистість покладає на себе відповідальність за своє життя, за свої життєві вибори, цінності, ідеали, конкретну поведінку. Психолог переконаний, що ніхто та ніщо поза ним самим не може надати сенсу життю і що тільки повна незалежність і відмова від міщанства можуть стати умовою для найефективнішої діяльності, спрямований на служіння своєму ближньому. Він розуміє, що для досягнення цієї мети потрібні особистісні зусилля, дисциплінованість, реалістичність.

Психологові мають бути властиві високий рівень життєвих прагнень, спрямованість на досягнення професійного статусу, сталість і водночас багатство інтересів та вподобань. Він мусить бути здатним до конструктивного, адекватного та морального самовираження, самореалізації, зорієнтований на постійний прогрес, здатний до постійного розвитку. В нього є велика потреба у встановленні, збереженні і здійсненні позитивних дружніх, товариських стосунків з людьми, які його оточують, прагнення до особистісного (інтимно-емоційного) зближення з людьми, оптимістичність, життєлюбство, прагнення до повноцінної психологічної (зовнішньої й внутрішньої) свободи, що поєднана з особистісною відповідальністю. Різнобічний (бо всебічний) розвиток

забезпечити неможливо) і постійний розвиток власної особистості – найвища мета його життя. При цьому він одночасно розуміє, що лише малій кількості вдається досягнути досконалості в усіх напрямках.

На рівні пізнавальної сфери спосіб життєдіяльності проявляється у володінні цілісною й оптимістичною картиною світу, несуперечливим світоглядом та несуперечливим уявленням про свій життєвий шлях. Психологові притаманні творчість, інтуїція, ерудованість. У нього адекватна життєва мета, він упевнений у собі та в ухваленні життєво важливих рішень, наполегливий.

Спосіб життєдіяльності проявляється у життєвому досвіді. Психологові властивий оптимальний (автентичний, конгруентний) життєвий стиль. Він успішно здійснює саморегуляцію власного життя, володіє мовними, комунікативними, акторськими, творчими й організаторськими здібностями, займається доброчинністю. Загалом психолог має великий, переважно позитивний життєвий досвід, що є основою для адекватного сприйняття, інтерпретації/розв'язання проблем клієнта. Для подолання життєвих криз він використовує такі стратегії:

а) конструктивний психологічний захист;

б) самовдосконалення з метою посилення духовного, соціального, психологічного і фізичного потенціалів своєї особистості, щоб подолати життєві кризи, які виникають;

в) творення нових життєвих смислів та вибір нової мети (пересмислення особистістю себе, своїх можливостей, стосунків, знаходження нового сенсу життя, переоцінка цінностей тощо);

г) звертання за допомогою у розв'язанні своїх проблем до інших людей.

Практичний психолог веде здоровий спосіб життя, що передбачає: конструктивність (спрямованість активності на конкретний результат);

гармонійність життя, в якому відсутні антагоністичні суперечності і тенденції;

життєву наполегливість та ін.

Він постійно займається розвитком власної особистості, здатний до саморегулювання внутрішніх станів, поведінки.

На рівні емоційно-почуттєвої сфери спосіб життєдіяльності проявляється у вершинних переживаннях (сенсу життя, вічних цінностей) і глибинних переживаннях (своєї неповторності, глибин свого “Я”).

Йому властиві високий рівень життєлюбства, емоційна зрілість, конструктивна емоційна спрямованість. Психолог має переживати тиху радість, почуття безпечності, ідентичності і впевненості у собі, які ґрунтуються на вірі у те, що він живе, він є, на внутрішній потребі в любові, прив'язаності, зацікавленості, єдності зі світом, що приходить на зміну деструктивному бажанню мати, володіти, панувати над світом і, отже, бути рабом своєї власності.

Негативними особистісними властивостями практичного психолога є вимушеність, безтурботність, надмірно висока самооцінка, необґрунтованість в ухваленні рішень; нецілеспрямована активність; висока соціальна інтроверсія; заглибленість у свої внутрішні переживання; інертність у виборі рішень і розв'язанні життєвих, професійних проблем і суперечностей.

Для практичного психолога бажаними є такі особистісні риси: концентрація на клієнтові, бажання і здатність йому допомогти; терпимість до відмінних від власних поглядів і думок, гнучкість; емпатійність, сприйнятливість, здатність створювати атмосферу емоційного комфорту;

автентичність поведінки, тобто здатність являти групі справжні емоції та переживання;

ентузіазм і оптимізм, віра у здатність учасників групи до зміни і розвитку;

рівноваженість, терпимість до фрустрації та невизначеності, високий рівень саморегуляції;

упевненість у собі, позитивне самоствавлення, адекватна самооцінка, усвідомлення власних конфліктних сфер душевного світу, потреб, мотивів;

багата уява, інтуїція;

високий рівень розвитку інтелекту.

Отже, особистість практичного психолога є невіддільною від його професії та життєдіяльності загалом, єдність яких зумовлює професійні успіхи, задоволеність активним життям, постійний розвиток особистості і вдосконалення способу життя.

2. Розвиток особистості психолога у професії

Проблема розвитку фахівця невіддільна від моделі професійної діяльності та моделі фахівця. Сама ідея “моделі фахівця”, тим більше

застосована до такої творчої і складної професії, як психолог, іноді викликає сумнів. Зазвичай наводять таке обґрунтування: неможливо втиснути в “модель” усі характеристики професійної діяльності, що обов’язково передбачає імпровізацію у праці, а також неможливо виділити загальновизначений, стандартно-зразковий перелік особистісних і професійних властивостей фахівця, під який можна було б “підганяти” майбутніх психологів. Найімовірніше, такий профіль мусить включати властивості: доброта, вміння спілкуватися, любов до людей (або до дітей), порядність та ін. Але, як відомо, дехто (якщо не більшість) з відомих психологів мали нелагідний і навіть скандальний характер (наприклад, З. Фройд), були далекими від зразка зовнішньої добродійності і пристойності, та зовсім не були прикладом внутрішньої порядності і наукової сумлінності.

Відомий психолог А. Маркова виділяє такі основні *складники моделі фахівця*:

професіограму, тобто опис самої діяльності психолога;

професійно-посадові вимоги (мінімально необхідні знання та уміння для виконання певних професійних функцій);

кваліфікаційний профіль (знання й уміння працівника відповідно до тарифних розрядів оплати праці). Дуже важливі для психологічного розуміння основних вимог до психолога опис самої діяльності психолога, а також опис діяльності з різних психологічних спеціальностей.

Авторка також виділяє: модель уже сформованого фахівця, який працює; модель підготовки фахівця (на основі аналізу навчальної діяльності майбутніх фахівців та їхньої орієнтації на модель уже сформованого фахівця). В описі моделі спеціаліста виділені: модель діяльності фахівця, а також модель особистості фахівця. В описі моделі підготовки фахівця розглядаються вимоги до різних освітньо-вікових груп слухачів, які навчаються чи підвищують свій кваліфікаційний рівень, а також врахований їхній життєвий і професійний досвід.

У складанні моделі фахівця однією з найгостріших проблем є виділення моделі особистості фахівця. Традиційно психологи за допомогою тестів виділяють найбільш виражені за різними шкалами параметри особистісних властивостей фахівців, які успішно працюють, і, таким чином, начебто виходить “особистісний профіль фахівця”. Але як виміряти в балах здатність до творчості, яка сама собою перекреслює

всі норми і стандартизовані оцінки? Як виміряти любов до людей, правдивість, професійну і людську совість? Адже все це нерідко є важливішими складниками професійного успіху психолога, ніж його знання та володіння витонченими і складними методиками.

Щоб знайти вихід з тупикової ситуації, дослідники іноді йдуть від протилежного, намагаючись виділити явні протипоказання для роботи з психологом. Такими *протипоказаннями* є:

нелюбов до людей, прагнення мстити їм незрозуміло за що. На жаль, є такі озлоблені люди, які самі потребують психологічної допомоги і яких до людей краще не підпускати. Тим жадливіше, коли такі людиноненависники одержують дипломи про вищу психологічну освіту та займаються психологічною практикою;

психічне нездоров'я. Зрозуміло, що психічно хворий “психолог” просто може виявитися небезпечним для своїх клієнтів, особливо коли він працює з дітьми та підлітками. Навіть самі школярі, відповідаючи на запитання: “З яким психологом, з якими негативними властивостями ви не хотіли б мати справи?” – у більшості випадків виділили такі характеристики, як невміння спілкуватися і психічні захворювання;

невміння спілкуватися, нездатність вибудовувати з людьми стосунки взаємоповаги. У проведенні співбесід зі вступниками на психологічні факультети відразу привертають увагу ті з них, хто поводить себе нахабно і зухвало, а головне – постійно перебиває співрозмовника, прагнучи підкреслити свою перевагу. В майбутній професійній діяльності психолога неприпустима нетактовність або невихованість, бо це перешкода для побудови справді діалогічної взаємодії з клієнтом (або з колегами), це основа майбутньої маніпуляції свідомістю клієнта, що для психолога повинна розглядатися як найстрашніший професійний злочин;

небажаними властивостями майбутнього студента-психолога є лінощі, безініціативність, а також пасивна установка на те, що викладачі мусять постійно заінтриговувати та розважати їх на своїх заняттях. При цьому студентам залишається лише оцінювати, який викладач зумів їх більше захопити, хто більший, а хто менший чарівник і з яким викладачем їм взагалі найцікавіше. Можна уявити собі такого студента-психолога на лекції тих викладачів, які, будучи визнаними авторитетами у своїй галузі психології, ніколи не заграють зі студентами та навіть не прагнуть їм неодмінно сподобатися. Утім викладач-професіонал, незалежно від предмета викладання, – тим більше

викладач психології, – мусить вміти спілкуватися зі студентами, проте це не слід плутати з популізмом.

Існує досить багато моделей професійної діяльності практичного психолога (Р. Абрамова, Д. Пряжников, В. Меновщиков та ін.). У більшості випадків ідеться про моделі, що описують лише один з напрямів роботи психолога (консультанта, діагноста, терапевта). Сукупність характеристик кваліфікованого практичного психолога порівняно з некваліфікованим безвідносно до конкретного виду професійної діяльності представлена у такій моделі (Е. Аллен, Р. Абрамова).

Досвідчений фахівець володіє індивідуальним стилем діяльності, який неможливо підігнати під якісь загальноприйняті стандарти і профілі.

Формування стилю професійної діяльності психолога передбачає такі важливі моменти:

1) спочатку психолог спирається на свої здатності й уміння, поступово пристосовуючи їх до розв'язання професійних завдань;

2) згодом на основі наявних властивостей і умінь виробляються нові, раніше відсутні властивості;

3) нарешті поступово формується складна взаємозв'язана система адаптованих і нових професійно важливих властивостей, яку В. Мерлін називав “симптомокомплексом”. “Індивідуальний стиль діяльності слід розуміти не як набір окремих властивостей, а як доцільну систему взаємозв'язаних дій, з допомогою якої досягають певного результату. Окремі дії утворюють цілісну систему саме завдяки доцільному характерові їхнього зв'язку”.

У повноцінному формуванні фахівця-психолога найважливішу роль відіграє орієнтація як на конкретну мету (або навіть ідею), яка й мобілізує різні знання та уміння, що набувається у процесі навчання у вищому закладі освіти, так і на поступово накопичений досвід самостійної практичної роботи. Відсутність такої ідеї не дозволяє звести в систему наявні знання й уміння, узагальнити свій досвід, так і залишаючись на рівні несистематизованих рецептів, не пов'язаних спільною ідеєю.

Практичний психолог частково мусить бути артистом, частково науковцем, який поєднає відчуття та інтуїцію з професійним знанням методів і концепцій. З розвитком професійної самосвідомості, зростанням досвіду і знань у сфері психологічної практики зростає надійність інтуїції. Теоретичні положення, осмислення психологом спостережуваних елементів професійної поведінки служать йому основою для перевірки

відчуттів і надійності інтуїції. І навпаки, теоретичні положення та методи, що використовуються без урахування інтуїції і відчуттів, призводять до формування ригідного, негнучкого стилю діяльності.

Психолог має бути інтелігентом. Це певна моральна і духовна позиція, це опозиційність всьому антигуманному, це небайдужість до всього, що відбувається у суспільстві. Як писав філософ А. Лосєв, “якщо інтелігент не є громадським діячем, що критично мислить, то такий інтелігент не вміє проявити шарму інтелігентності, тобто перестає бути інтелігентом”. Але якщо людина з розвиненою моральністю не має освіти й елементарно невихована, то її також важко назвати інтелігентом.

Інтелігент поєднує в собі фундаментальну освіту і вихованість з активною моральною позицією, тобто він не байдужий до того, що відбувається в суспільстві і в усьому світі. Справжньому інтелігентові не тільки до всього є справа, але він завдяки своїй освіті і становищу в суспільстві може хоч якось вплинути на ситуацію, хоча б спробувати поліпшити її.

Інтелігентність – це розвинене почуття обов’язку перед своїм народом, перед суспільством, пов’язане зі скромністю. Таке почуття обов’язку перед суспільством, а також перед людьми, яким з різних причин не вдалося досягти життєвого і професійного успіху, – результат розуміння несправедливості у стартових можливостях різних людей. Наприклад, хтось народжується у повноцінній, культурній сім’ї, у великому культурному центрі, навчається у спеціалізованих (елітних) школах тощо, а інший народжується в сім’ї алкоголіків, далеко від культурних центрів, з дитинства живе в атмосфері злості і насильства. Природно, у першої людини набагато більше можливостей здобути якісну освіту і зайняти певний статус у суспільстві, а друга людина, найімовірніше, такої освіти і виховання не отримує, і її становище в суспільстві буде несприятливим. Але вона (з менш успішною професійною долею) навіть принесе користь суспільству і зазвичай у шкоду самій собі створюватиме можливості для того, щоб хтось зі сприятливішими стартовими можливостями здобув освіту і став інтелігентом.

На жаль, часто благополуччя одних людей будується на відносному неблагополуччі інших, а думка, що кожен є “ковалем свого щастя”, справедлива не для всіх випадків. Наприклад, в умовах теперішньої

України одні фахівці (в основному, лікарі і вчителі) одержують мізерну зарплатню, а фахівці з інших сфер, пов'язані з легалізованою спекуляцією (з тим, що називають “бізнесом”), – у десятки, а то й у сотні, тисячі разів більшу. Але це явно несправедливо.

На жаль, несправедливість буквально пронизує все, що пов'язане з побудовою кар'єри і досягнення життєвого успіху. Скажімо, в більшості випадків абсолютно різні можливості існують для побудови кар'єри у тих психологів, які живуть у Києві, і в тих, хто виявився жителем віддалених провінційних містечок (а в деяких містах взагалі складно одержати повноцінну психологічну освіту, навіть незважаючи на велику кількість психологічних факультетів і їхніх філіалів у приватних вишах).

І якщо кандидат в інтелігенти не розуміє свого обов'язку перед тими, завдяки кому він забезпечив собі професійний успіх, то це вже не справжній інтелігент. Наприклад, освічена та зовні вихована людина заявляє, що вона нікому і нічим не зобов'язана, їй байдуже до тих, хто не зумів добитися успіху – їм треба було менше скаржитися і більше працювати. Але розуміти мало: треба ще прагнути хоч щось зробити для того, щоб у всіх людей розширилися можливості і для здобуття повноцінної освіти та отримання виховання, і для скорочення соціального розриву між благополучними і менш благополучними групами суспільства, та залучити якомога більше людей до цінностей культури.

Не дай, Боже, психологам виявитися у становищі псевдоінтелігентів. Найстрашніше – не використовувати шанс допомагати людям знаходити своє місце в суспільстві, спираючись на наявні знання, досвід і можливості своєї професії. Ще А. Адлер уважав, що головне для людини – бути прийнятою в суспільстві, знайти у ньому своє місце і сприяти благополуччю інших. І навпаки, якщо людина не задоволена своїм становищем у суспільстві та не може зробити свого внеску у загальну справу, вона долатиме відчуття власної неповноцінності прагненням до переваги над іншими людьми, у тому числі демонструючи свої (невикористані) можливості. “Немає дурнів нестерпніших, ніж ті, які були не зовсім позбавлені розуму” (Ф. Ларош-фуко). Але “дурень, який пізнав, що він дурень, це вже не дурень” (Ф. Достоевський). Але як це усвідомити людині, яка здобула вищу гуманітарну освіту і склала всі экзамени з психології на “відмінно”

(адже вона вже за визначенням – “розумна”)? Її не турбує те, що відбувається у світі, у країні і культурі.

Найстрашніший гріх для освіченої людини, та ще з вищою гуманітарною освітою – це соціальна, моральна байдужість, а для психолога – це перша ознака професійної неспроможності, адже він за вимогами своєї професії якраз і мусить допомагати людям самовизначатися у суспільстві. Тому найважливішою проблемою для самих психологів є усвідомлення реальної небезпеки перетворитися на освічених фахівців, що розуміються на різних, часом навіть екзотичних концепціях особистісного розвитку особистості, знають багато розумних і важковимовних слів, але не вміють використовувати все це для допомоги іншій людині у її справжньому особистісному і професійному самовизначенні.

Отже, основні вимоги до особистості психолога-фахівця охоплюють емоційну, інтелектуальну та спонукальну сфери, психічні процеси, характерологічні, морально-естетичні та духовні аспекти. Професія практичного психолога невіддільна від способу його життя. Сам психолог мусить постійно розвиватися. Існують певні протипоказання для праці психолога (психічне нездоров'я, егоїзм, невміння спілкуватися, нездатність вибудовувати з людьми стосунки взаємоповаги, аморальність, лінь тощо). Досвідчений фахівець виробляє у себе індивідуальний стиль діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Якими є думки науковців щодо характеристики та дослідження вимог до професійних та особистісних властивостей психолога?
2. Які загальні вимоги до особистості психолога та його життєдіяльності висуває професія психолога?
3. Що передбачає здоровий спосіб життя психолога?
4. Визначте, якими повинні бути особистісні риси психолога?
5. Дайте характеристику розвитку особистості психолога в професії.
6. Яку модель фахівця-психолога розробила А. Маркова?
7. Якими є протипоказання щодо роботи психолога?
8. Назвіть основні якості практичного психолога, які забезпечують вміння розуміти клієнта.

Тема 10. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ТА ПРОФЕСІЙНЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГА

Заняття 1. Становлення курсанта-психолога як суб'єкта навчально-професійної діяльності та фахівця

Навчальні питання

1. Формальні та змістові аспекти вищої психологічної освіти.
2. Шляхи та основні напрями професійного розвитку та самовдосконалення випускника-психолога.

1. Формальні та змістові аспекти вищої психологічної освіти

Основна освітня програма підготовки фахівця повинна передбачати вивчення курсантом таких циклів: цикл спільних гуманітарних і соціально-економічних дисциплін; цикл загальних математичних та природничих дисциплін; цикл дисциплін спеціалізації; факультативи.

Як зазначено в Держстандарті, об'єктом професійної діяльності фахівця є психічні процеси, властивості і стани людини, предметом – їхні прояви в різних областях людської діяльності, міжособистісних і соціальних взаємодіях, способи і форми їх організації та зміни при впливі ззовні. З отриманими знаннями, вміннями і навичками фахівець готовий брати участь у вирішенні комплексних завдань у системі народного господарства, освіти, охорони здоров'я, управління, соціальної допомоги населенню та здійснювати такі види професійної діяльності:

- діагностичну та корекційну;
- експертну та консультативну;

навчально-виховну;
науково-дослідну;
культурно-освітню.

Конкретний зміст професійної підготовки фахівця визначається освітньою програмою вищого навчального закладу і має включати теоретичну підготовку, лабораторні практикуми і практику.

Випускники психологічних факультетів, як правило, отримують спеціальність 020400 “Психологія”. З 1998 р. окремою спеціальністю стала “Клінічна психологія”. Вирішується питання про введення окремої спеціальності – “Спеціальна психологія”.

У березні 2000 р. наказом заступника міністра освіти затверджено новий Державний освітній стандарт вищої професійної освіти за спеціальністю “Психологія” (при цьому присвоюється кваліфікація “Психолог. Викладач психології”). Нормативний термін освоєння основної освітньої програми підготовки психолога за фахом 020400 “Психологія” для очної форми навчання 5 років.

У Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за спеціальністю бакалавр з психології розпочався набір курсантів з 2016 року.

Основна освітня програма підготовки фахівця складається з дисциплін загального компонента, дисциплін вузівського компонента, дисциплін за вибором курсанта. Дисципліни і курси за вибором курсанта в кожному циклі повинні змістовно доповнювати дисципліни, зазначені у загальному компоненті циклу.

Згідно з новим Держстандартом, до обов’язкових для вивчення загальнопрофесійних дисциплін для курсантів-психологів входять:

вступ до спеціальності;
загальна психологія;
експериментальна психологія;
загальний психологічний практикум;
історія психології;
основи біології, зоології та психогенетика;
психодіагностика;
методологічні основи психології;
математичні методи в психології;
соціальна та вікова психологія;
педагогічна психологія;

етнопсихологія;
диференційна психологія;
психофізіологія та інші дисципліни передбачені навчальним планом.

Крім того, основна освітня програма підготовки фахівця повинна передбачати вивчення курсантом таких циклів: цикл спільних гуманітарних і соціально-економічних дисциплін; цикл загальних математичних та природничих дисциплін; цикл дисциплін спеціалізації; факультативи.

Як зазначено в Держстандарті, об'єктом професійної діяльності фахівця є психічні процеси, властивості і стани людини, предметом – їх прояви в різних сферах людської діяльності, міжособистісних і соціальних взаємодіях, способи і форми їх організації та зміни при впливі ззовні. Відповідно до отриманих знань, умінь і навичок фахівець готовий брати участь у вирішенні комплексних завдань у системі народного господарства, освіти, охорони здоров'я, управління, соціальної допомоги населенню та може здійснювати наступні види професійної діяльності:

діагностичну та корекційну;
експертну та консультативну;
навчально-виховну;
науково-дослідну;
культурно-освітню.

Конкретний зміст професійної підготовки фахівця визначається освітньою програмою вищого навчального закладу і має включати теоретичну підготовку, лабораторні практикуми і практику.

У цивільних закладах вищої освіти загальний обсяг аудиторного навантаження на студента-психолога за очною формою навчання, повинен становити 360 кредитів. Студентам слід знати, що вимагає Держстандарт: обсяг аудиторних занять студента при очній формі навчання не повинен перевищувати в середньому за період теоретичного навчання 32 години на тиждень. Це означає, що при п'ятиденному навчальному тижні не минути хоча б одного дня з чотирма “парами”. Але якщо більше – можна піти в деканат і обурюватися. При цьому до вказаного обсягу не входять обов'язкові практичні заняття з фізичної культури і заняття з факультативних дисциплін.

За очно-заочною (вечірньою) формою навчання обсяг аудиторних занять повинен бути не менше 10 годин на тиждень. При заочній формі навчання студенту повинна бути забезпечена можливість занять з викладачем в обсязі не менше 160 годин на рік. Якщо студент збирається отримувати психологічну освіту на очно-заочному (вечірній) або заочному відділенні, то він має бути готовим навчатися не п'ять, а шість років.

Можна наполягати і на необхідному мінімумі канікулярного часу: 7–10 тижнів на рік, в тому числі не менше двох тижнів у зимовий період для студентів .

Важливою частиною освітнього процесу є практика у студентів та стажування у курсантів.

А що ж має отримуватися після закінчення психологічного факультету? Держстандарт висуває такі вимоги до професійної підготовленості фахівця:

на основі накопичених теоретичних знань, навичок дослідницької роботи та інформаційного пошуку вміти орієнтуватися в сучасних наукових концепціях, грамотно ставити і вирішувати дослідницькі та практичні завдання;

брати участь у практичній прикладній діяльності, володіти основними методами психодіагностики, психокорекції та психологічного консультування;

володіти комплексом знань і методикою викладання психології у вищих навчальних закладах.

Після завершення навчання студент повинен пройти підсумкову державну атестацію спеціаліста, яка включає випускню кваліфікаційну роботу та державний іспит, який дає змогу виявити теоретичну підготовку до вирішення професійних завдань.

Випускна кваліфікаційна робота за фахом 020400 “Психологія” є закінченою розробкою, що включає результати емпіричного або теоретичного дослідження, або обґрунтований проект корекційної, тренінгової або діагностичної методики. У роботі має бути збалансовано подано теоретичне обґрунтування і виконана дослідницька, практична або методологічна робота. Дипломна робота повинна виявляти високий рівень професійної ерудиції випускника, його методологічну і методичну підготовленість, володіння вміннями і навичками професійної діяльності. Обсяг її, як правило, має бути в межах 50–85 сторінок стандартного друкованого тексту.

Захист випускної кваліфікаційної роботи здійснюється на засіданні Державної атестаційної комісії. За результатом захисту виставляється державна атестаційна оцінка.

На державному іспиті випускник повинен підтвердити знання в галузі загальнобазових і спеціальних дисциплін, достатні для роботи в колективі психологів і професійного виконання своїх обов'язків, а також для подальшого навчання в аспірантурі. Випускний іспит повинен бути перевіркою конкретних функціональних можливостей студента, здатності його до самостійних суджень на основі наявних знань.

Як справедливо вказує Ф. Василюк (1998), необхідно навести мости між академічною психологією і психологічною практикою. “Але для цього саме психологічну освіту має реалізувати психотехнічний підхід, суть якого в тому, щоб відмовитися від ідеї “впровадження” розумної теорії в відсталу практику”.

У психотехнічному підході, навпаки, практика впроваджується в теорію. Якою ж має бути психологічна освіта? За змістом вона повинна, зберігши традиції природничо-наукового підходу, з'єднати його з підходами гуманітарними і філософськими. За типом і формами навчання – синтезувати риси, медичного та гуманітарного закладу вищої освіти”.

Відзначимо ще одну особливість вищої психологічної освіти, яка вже на початку шляху може насторожити вас. Це так звана проблема уявного “хаосу” і “плутанини” в самому матеріалі психології як у навчальному предметі, пов'язана з різноманіттям можливих точок зору, наукових позицій авторів монографій, підручників і навчальних посібників, окремих викладачів і суперечливістю їх оцінок щодо одних і тих же психологічних ідей і напрямів. Підійдемо до цієї проблеми дещо здалеку, відштовхуючись від особливостей психологічної професії.

Сама професія “психолог” належить до так званої “соціономічної” групи професій (орієнтованої на суспільні проблеми, проблеми соціалізації особистості) і передбачає спілкування з найрізноманітнішими людьми. Отже, психологові потрібно формувати в собі готовність “розуміти” різних людей, орієнтуватися в різноманітті їх життя, включно і вміння орієнтуватися в різних видах професійної праці. Це важливо хоча б тому, що значна частина людей все-таки реалізує себе в трудовій діяльності, а завданням психолога часто і є допомога у повноцінній особистісній самореалізації

в головній справі свого життя. Тому вузька спеціалізація, що обмежує розуміння і можливості взаємодії з різними людьми в підготовці психолога, – це не найкращий варіант.

Але стати фахівцем-психологом дуже непросто. На певних етапах свого професійного розвитку, наприклад, при навчанні у вузі, майбутній психолог часто змушений освоювати конкретні напрями роботи, конкретні методики, в чомусь спеціалізуватися. Проблема полягає в тому, щоб через освоєння конкретних форм і методів дослідницької або практичної діяльності освоювати психологію в цілому, а також долучатися до всього різноманіття культури. Тут немає парадоксу. Реально будь-яка важлива соціально-психологічна, психолого-педагогічна або інша проблема як би акумулює в собі не тільки багато сфер психології, а й пов'язана з проблемами всієї культури. Справжня психологічна проблема – це своєрідна “лінза”, через яку переломлюються багато ліній буття. Важливо при цьому знайти таку проблему і зуміти співвіднести її з найважливішими проблемами суспільного життя. Саме це дозволить студенту-психологу, а в майбутньому психологу-фахівцю знаходити гідний зміст в своїй навчально-професійній або власній професійній діяльності.

Як писав видатний вітчизняний філософ М. Мамардашвілі, який багато уваги приділяв і психологічній проблематиці: “в просторі світу є якась точка, потрапивши в яку, ми просто змушені повернути себе, свій рух і зупинитися”, і саме “в цій точці якраз і перетинаються “силові лінії”, які визначають буття”, потрапивши на перехрестя яких ми і завмираємо, уражені відкритою раптом мудрістю, мудрістю світобудови”. В якомусь сенсі студент-психолог по суті своїй вже перетворюється в “мудреця”, котрий повинен прагнути не сприймати навколишній світ (і світ психології) як нагромадження всяких фактів, теорій, авторитетів тощо, а як гармонійну систему, особливістю якої є і внутрішнє протиріччя, і багато невирішених, але вже визначених (осмислених) проблем та ін. Гармонію здавна розуміли двояко: як спокій або як рух. Але стан повного спокою – смерть.

Гармонія життя – це гармонія руху. Навчитися бачити гармонію в мінливому хаосі – це, можливо, і є мудрість. Якщо ж студенту-психологу так і не вдається виробити в собі цю готовність бути “мудрецем”, то його навчання у ЗВО може серйозно ускладнитися.

Важливою проблемою, що постає в цьому плані перед студентом-психологом, особливо початківцем, є проблема ставлення до різноманітних, що часто суперечать одна одній, думок і ідей, що висловлюються викладачами, які читають різні курси або продовжують курси один одного. Виникає якесь почуття невпорядкованості, хаотичності, “розмитості” психологічних уявлень, невиразності та метафоричності теорій тощо, що може призвести до розчарування і, як наслідок, знецінення психології, як такої, і того, як вона викладається. “Кожен говорить про своє, але ніхто достеменно нічого не знає”.

Так, дійсно, для когось на жаль, а для когось – на щастя в психології і в викладанні психології існує деякий неминучий “хаос”. (Хоча, звичайно, психологічні адміністратори прагнуть навести порядок в навчальних програмах, за що їм низький уклін). Йдеться, по-перше, про “хаос” в самій психології, який багато в чому визначається не є тільки складністю розглянутих проблем, скільки різноманітністю шкіл і підходів до цих проблем. Так, хочеться з’ясувати, хто ж правий – Бехтерев, Фройд, Роджерс, Виготський, Рубінштейн? А саме психологічних теорій – точніше, позицій, які претендують на звання теорії, – не один десяток, хоча не всі вони витримують перевірку часом і практикою. У кожній теорії “своя” мова, яка не завжди співвідноситься з мовою іншої теорії.

Не варто шукати в психології (і не тільки в ній) напрямів, які були б однозначно праві. Навіть широке наукове визнання не може бути критерієм. Рух наукової думки багатоголосий, поліфонічний. Так, спочатку важко зрозуміти, як може бути не одна “істина”, а багато. Але ж чесний вчений завжди усвідомлює відносність висловлюваних ним “істин”, що анітрохи їх не принижує, навпаки, дає привід для руху. Так само протиріччя в поглядах викладачів на один і той самий предмет слід розглядати як діалог, як привід для власного руху, запропоновані позиції потрібно зіставляти. Зауважимо, що в природі саме “різноманіття видів” забезпечує збереження життя на Землі навіть при найнеприємніших катаклізмах і “сюрпризах”. Таким чином, треба лише радіти такому різноманіттю, але розібратися в ньому дійсно складно. Як уже не раз зазначалося, по-справжньому пізнати світ психології “взагалі” не можна, хоча можна насолодитися різноманіттям і незбагненністю цього світу. Але, виділивши для себе істотну психологічну проблему, можна “завдяки” цій проблемі (або через “призму”

цієї проблеми) поглянути на всю психологію, а через неї на весь навколишній світ і на своє місце в цьому світі.

Ще С. Гессен, розмірковуючи про особливості університетської освіти, вказував на те, що головна мета університетського курсу – сформувати “науковий метод пізнання”, а не просто “викладати факти”, і писав у зв’язку з цим: “Справжня університетська лекція ніколи не викладає просто результатів дослідження; немає вона показувати, як вчений лектор прийшов до цих результатів... Гарні лекції та науково поставлені заняття взаємодоповнює один одного. Завдання і тих і інших спонукати учнів до самостійного дослідження предмета, залучити їх до дослідницької роботи наукової думки; якщо на лекціях професор, розвиваючи свій погляд, викликає учня до критики, то на семінарських заняттях він, в свою чергу, виступає в ролі критика запропонованого учнем дослідження”. Таким чином, студент повинен спонукатися самостійно досліджувати наукову проблему, а результати своїх досліджень творчо обговорювати з викладачем.

Примітно, що проблему “плутанини” і “розмаїття” в психології набагато частіше і набагато глибше (болючіше) переживають саме курсанти, що вже “відбулися” як психологи та викладачі психології. Для “вже розібрався з психологією” фахівця все набагато простіше. Він уже вибрав найбільш сильну, з його точки зору, концепцію, теоретичний підхід або навіть окрему групу методів і психологію бачить тепер через “призму” свого підходу. Наприклад, переконаний, що гештальтпсихолог все бачить з позицій своєї рідної гештальтпсихології і тощо. Зауважимо, що це дозволяє йому вирішувати і певні дослідницькі, і практичні завдання. Хоча інший психолог (дотримується іншої концепції, наприклад, біхевіоральної або психоаналітичної) готовий з ним до хрипоти сперечатися і переконувати його в тому, що він “в корені” не має рації. Спостерігаючи за такими спорами, студент-психолог може ще більше дезорієнтуватися і навіть в черговий раз “розчаруватися” в улюбленій психології або в улюбленому психологові.

Правда, помічено, що останнім часом намітилися тенденції до зближення і “взаєморозуміння” різних психологічних напрямів. А ефективні психологи-практики та психотерапевти часто взагалі насилу визначають, до якого теоретичного напрямку вони належать, або ж співвідносять себе з тими чи іншими напрямками дуже умовно.

Ймовірно, в якості “призми”, за допомогою якої можна було б поглянути на всю психологію, може виступати вже наявний підхід, але більш перспективним нам представляється орієнтуватися на істотну психологічну проблему. Саме усвідомлена проблема дозволяє інтегрувати все краще, що накопичено в різних психологічних напрямках. Тому доцільніше сперечатися не про те, який напрям “краще” і “правильніше”, а про саму проблему і про те, чим можуть допомогти в її вирішенні ті чи інші концептуальні підходи, теорії або методи. Саме в проблемі інтегруються і розрізнені до цього знання психології, і життєві уявлення про навколишній світ. Зауважимо, що в теорії систем саме спільне завдання, загальна мета або загальна проблема є головними системоутворювальними ознаками, оскільки “Саме мета, загальна проблема будує систему”, а без неї все перетворюється лише в набір хаотичних і безглузвих елементів. Все це дуже актуально для того, щоб допомогти студенту-психологу вести порядок в одержуваних знаннях.

Таким чином, студент-психолог повинен не тільки “обурюватися” плутаниною в викладанні (хоча такі “обурення” бувають іноді і корисними), але і з вдячністю “приймати” цю плутанину. Як не парадоксально, але саме можливість самому навести порядок у засвоєних психологічних знаннях створює основу для справжньої творчості і перетворює студента-психолога в справжнього “суб’єкта навчально-професійної діяльності”, оскільки він фактично робить ту роботу, яку не змогли успішно завершити багато його викладачів. В іншому випадку, студент-психолог просто “засвоює” вже готові системи знань, з уже “розжованих”, і ступінь його “суб’єктності” при цьому помітно знижується.

На жаль, навчальні перевантаження як курсантів, так і їхніх викладачів часто не дозволяють “зупинитися, замислитися і здивуватися відкритою мудрості буття”. Тому красиві міркування про можливість “розуміння гармонії в психології часто перекреслюються психологічною “суєтою” (особливо огидною в епоху постійної “біганини” і вимушеного “продажу себе на ринку особистостей” – за Е. Фроммом). Але потенційна можливість такого “розуміння” світу психології все-таки залишається і, як це не дивно, у курсантів (поки ще не “зіпсованих” цією метушнею), можливостей, мабуть, більше, ніж у “солідних” фахівців.

Природно, з формальної точки зору є певні освітні програми, за якими повинні готувати психологів. Реалізація цих програм контролюється відповідними органами управління освітою та саме завдяки цьому в підготовці психологів простежується певна система і навіть “відсутність хаосу”. Тому з організаційної, педагогічної та дидактичної точки зору “хаосу” як би і немає. Але ми говоримо трохи про інше – про змістовний “хаос” в самій психології. Проте, як відомо, освітні програми неминуче відображають або наявний в науці порядок, або наявний змістовний “хаос”. Все це неминуче ставить студента-психолога в творчу позицію “того, хто навчається в мудреця”. Але чи всі студенти-психологи зможуть скористатися такою щасливою можливістю, чи опанує ними провина “спокуси” за свою нездатність “мудро” і “спокійно” поглянути на проблеми психологічної науки.

2. Шляхи та основні напрями професійного розвитку та самодосконалення випускника-психолога

Кожна людина повинна знайти для себе “свій шлях” особистісного саморозвитку і професійного самодосконалення. Але щоб якось полегшити такий “пошук”, корисно виділити в найзагальнішому плані можливі варіанти цих шляхів.

1. *Формальні і неформальні шляхи професійного розвитку і саморозвитку.* Формальні шляхи більше пов’язані з наявними в даному ЗВО правилами і традиціями роботи зі студентами, починаючи від “уваги” щодо успішності та відвідування з боку адміністрації і закінчуючи “турботою” про студента з боку його наукових керівників, які навіть формально несуть за своїх учнів певну відповідальність. Неформальні шляхи передбачають звернення студента за допомогою до своїх однокурсників або навіть до тих викладачів, з якими у нього склалися дружні взаємини.

2. *Шляхи, пов’язані або не зв’язані з роботою, і шляхи, пов’язані або не зв’язані тільки з навчанням у ЗВО.* Оскільки в сучасних умовах багато курсантів десь підробляють, то реально основна допомога в професійному розвитку може здійснюватися не викладачами ЗВО, а колегами в інших організаціях. Зауважимо, що в нинішніх умовах, коли навчання меншою мірою орієнтоване на студента (у зв’язку з тим, що і викладачі змушені “підробляти” на стороні), допомога з боку колега за місцем його роботи (сумісництвом з навчанням) для студента

виявляється своєрідною компенсацією і, крім того, якщо це колеги-психологи, то вони можуть передати студенту реальний досвід практичного використання психологічних знань на практиці.

3. *Шляхи, пов'язані з вузькою спеціалізацією студента, та шляхи, які передбачають підготовку широко освіченого фахівця.* З одного боку, спеціалізація в ході навчання неминуча і навіть по-своєму корисна.

Наприклад, студента включають в розробку якогось проекту (або якогось серйозного дослідження) і тоді студент отримує важливий практичний (чи дослідницький) досвід застосування своїх знань при вирішенні важливих психологічних проблем.

Але, з іншого боку, у такого студента дещо “звужується професійний кругозір” і він упускає щасливу можливість отримати у виші (і особливо в університеті, де і дасться “універсальна” освіта) долучитися до різноманітних знань, долучитися до культури у всій її складності, багатоплановості і суперечливості. Б. Лівехуд, аналізуючи особливості розвитку особистості в період другого десятиліття життя, пише: “Молода доросла людина хотіла би проявити себе в різних ситуаціях, щоб таким чином вивчити себе і свої здібності... Найгірше, що може статися з людиною в цій фазі її життя, це необхідність протягом десяти років виконувати одну і ту ж роботу, не маючи можливості вивчити при цьому щось нове. Сильні уникають цієї лямки, будуючи самі свою кар'єру і залишаючись всюди до тих пір, поки не вивчать всього. Більша ж частина, озирнувшись, пристосовується і вчиться не проявляти ініціативи все життя”.

4. *Шляхи, які вибудовуються самостійно (власне саморозвиток) та шляхи, спеціально організовані кимось.* Реально важко обійтися зовсім безсторонньої допомоги. Ідея “друга” і “вчителя” по-справжньому хвилює багатьох курсантів і студентів. Але в дійсності не просто знайти справжнього друга і помічника, який не тільки хотів би вам допомогти, а й готовий це зробити. Тому важливою умовою подальшого професійного та особистісного розвитку є самостійний пошук таких шляхів. Зауважимо, що для повноцінного особистісного розвитку фахівця такі самостійні зусилля все одно колись доведеться зробити. Більш того, справжній друг і вчитель спеціально стали б забезпечити умови для такої самостійності, адже найстрашнішою послугою з боку вчителя (як і з боку “люблячого батька”) було б формування

у молодій людині почуття утриманства і “повної захищеності” від будь-яких труднощів долі. Яка вже тут відповідальність за власне життя!

5. *Шляхи, які вибудовуються з бажанням, з життєвим азартом, і шляхи, які вибудовуються без бажання, як щось “вимушене”*. Природно, краще для повноцінного особистісного розвитку студента, курсанта мати таке життєве бажання. А для цього все-таки повинна бути якась значуща ідея, мета, зміст і тоді навіть багато “нудних занять” у навчальному закладі сприймаються зовсім інакше, вони стають змістовнішими, набувають сенсу щодо оволодіння ними. Зауважимо навіть, що нерідко конкретні шляхи особистісного і професійного зростання стикаються як би “самі собою”, як тільки студент, курсант (або молодий фахівець) нарешті усвідомлює, яким він бачить свій життєвий шлях. Зрештою, шлях – це лише засіб, спосіб, методика для вирішення якихось більш важливих життєвих завдань.

Так, основна освітня програма підготовки фахівця складається з дисциплін загального компонента, дисциплін вузівського компонента, дисциплін за вибором студента. Дисципліни і курси за вибором курсанта, в кожному циклі повинні змістовно доповнювати дисципліни, зазначені у загальному компоненті циклу. Згідно з новим Держстандартом, в число обов’язкових для вивчення загальнопрофесійних дисциплін для курсантів-психологів входять: введення в професію, загальна психологія, експериментальна психологія, загальний психологічний практикум, історія психології, зоопсихологія і порівняльна психологія, психогенетика, психологія особистості, психодіагностика, методологічні основи психології, математичні методи в психології, психологія розвитку і вікова психологія, педагогічна психологія, соціальна психологія, психологія праці, клінічна психологія, спеціальна психологія, психофізіологія, методика викладання психології.

Крім того, основна освітня програма підготовки фахівця повинна передбачати вивчення студентом наступних циклів дисциплін: цикл спільних гуманітарних і соціально-економічних дисциплін; цикл загальних математичних та природничих дисциплін; цикл дисципліни спеціалізації; факультативи.

Отже, кожна людина має знайти для себе “свій шлях” особистісного саморозвитку і професійного самовдосконалення. Але щоб якимось

полегшити такий “пошук”, корисно виділити в найзагальнішому плані можливі варіанти цих шляхів:

формальні і неформальні шляхи професійного розвитку і саморозвитку;

пов’язані або не пов’язані з роботою;

пов’язані або не пов’язані тільки з навчанням у ЗВО;

пов’язані з вузькою спеціалізацією студента та передбачають підготовку широко освіченого фахівця;

які вибудовуються самостійно (власне саморозвиток) або спеціально організовані кимось;

які вибудовуються з бажанням, з життєвим азартом і без бажання, як щось “вимушене”.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику підготовки психологів в Україні.
2. Якими є змістовні аспекти вищої психологічної освіти?
3. Назвіть формальні та неформальні шляхи професійного розвитку майбутнього фахівця-психолога.
4. Дайте характеристику видів професійної діяльності психологів.
5. Визначте зміст психокорекційної роботи психолога в ДПСУ.

Тема 11. ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА-ПРАКТИКА

Заняття 1. Правова, етична та моральна регуляція професійної діяльності психолога

Навчальні питання

1. Сутність правової та моральної регуляції професійної діяльності психологів-практиків.
2. Основні принципи, що покладені в основу етичного кодексу психолога.
3. Етичний кодекс психолога-консультанта. Етичні норми поведінки психологів-консультантів в галузі індивідуального і родинного психологічного консультування.

1. Сутність правової та моральної регуляції професійної діяльності психологів-практиків

Діяльність практичних психологів регулюють право, нормативи, суспільна й індивідуальна мораль.

Право – це зафіксовані норми поведінки, за порушення яких людина несе суворо встановлену законодавством відповідальність. Водночас повноцінне право завжди мусить відображати чинні суспільні норми і відповідати загальному рівневі розвитку цього суспільства. Суспільна мораль – це неформальні (неписані) норми поведінки, традиції, звичаї, які склалися у суспільстві. Одним з центральних понять моралі є почуття обов'язку перед людьми, які тебе оточують. Індивідуальна мораль – це радше совість конкретної людини, яка ґрунтується на прийнятті (або неприйнятті) і чинних норм життя, що дозволяє людині зберігати свою гідність у нестандартних ситуаціях.

Отже, індивідуальна мораль ґрунтується на індивідуальній совісті і почутті власної гідності

Відповідно у розгляді основних етичних регуляторів діяльності практичного психолога можна було б виділити такі рівні.

Правовий рівень – ґрунтується на таких документах, як “Загальна декларація прав людини”, “Конвенція про права дитини”, Конституція України, Закон України “Про освіту”, “Посадова інструкція педагога-психолога та інших нормативних документах”, аж до Кримінального кодексу України. На жаль, багато з цих документів декларативні і побудовані радше за принципом “уникнення небажаного”, тобто залишають відкритим питання про те, що ж справедливе. Але й ці документи мало хто знає (особливо в сучасній Україні). І мало хто знає, що у ст. 23, пункті 2 Загальної декларації прав людини записано: “Кожній людині, без будь-якої дискримінації гарантується рівна оплата за рівну працю”, а нам вже встигли нав'язати, що вчитель мусить заробляти в десятки і навіть у сотні (а іноді і в тисячі) разів менше, ніж якийсь “акціонер” колишнього державного підприємства.

Рівень суспільної моралі – відображений у численних (але ще менш однозначних і обов’язкових) етичних кодексах, статутах і навіть стандартах, де часто проголошують такі принципи, як “не нашкодь”, “не навішуй ярликів”, “приймай клієнта таким, який він є”, “зберігай професійну таємницю (принцип конфіденційності)”, де часто підкреслюється “незаперечний пріоритет інтересів клієнта” тощо. Досвід свідчить, що багато з цих принципів все-таки потребує уточнення і роз’яснення, оскільки частина психологів сприймає їх буквально, що в багатьох випадках призводить до непорозумінь і навіть до конфліктів.

За всієї важливості етичних принципів цілком можливі ситуації, коли психолог чудово знає основні етичні вимоги, але фактично не дотримується їх. Також можливі неординарні ситуації, під які складно підібрати той або інший принцип і коли доводиться ухвалювати рішення самостійно. Якраз для такої етичної імпровізації і потрібний моральний стрижень особистості психолога, що дозволяє йому брати відповідальність на себе, зберігати свою професійну честь і совість. На жаль, лише знання етичних принципів не дозволило багатьом психологам гідно зорієнтуватися в умовах соціально-економічної (але насамперед – духовної) кризи, яку переживає українське суспільство. І, як наслідок, багато хто з них так і не зміг стати гідним помічником

для підлітків, які самовизначаються у цьому світі, обмежуючись лише допомогою в адаптації до такої складної ситуації.

Рівень індивідуальної моралі – передбачає певну ціннісно-смислову та духовну зрілість психолога. Цей рівень можливий лише тоді, коли у психолога, з одного боку, немає прагнення нав'язувати свій погляд клієнту, а, з іншого, моральність передбачає і свій власний кут зору (етичний критерій) у ставленні психолога до тих або інших подій навколишнього світу і до самого себе.

При розгляді проблеми моральності можливо також виділити дві основні площини: 1) стосунки психолога з клієнтом, що якраз і відображено в різних етичних кодексах і статутах; 2) ставлення психолога до самого себе, до власного уявлення про гідне і справедливе. Друга площина неминуче передбачає співвіднесення себе із цінностями суспільства, світу.

У здійсненні важливих життєвих виборів і вчинків людина може опиратися на свої уявлення про належне і справедливе. Але, якщо вона не впевнена у своїх уявленнях, то неминуче звертається до подібних уявлень, що склалися в культурі, зокрема про загальнолюдські та духовні цінності. Проте, що саме є “загальнолюдськими та духовними цінностями”, чітко і зрозуміло сказати дуже складно.

Зазвичай високі рівні потреб, пов'язані з ідеалами добра, краси, істини, справедливості та самовдосконалення (самоактуалізації), абсолютно байдужі більшості людей. Їх більше хвилюють прості, зрозумілі та корисні для життя речі, а високі потреби – це лише для обраних. Виділення “первинного блага” визначає відчуття власної гідності, коли за інших рівних умов людські істоти отримують задоволення від реалізації своїх здібностей (вроджених і набутих). Це задоволення зростає з підвищенням рівня здібностей або їхньої складності.

Почуття власної гідності, самоповага включають два аспекти: перший – відчуття людиною своєї власної значущості, її стійке переконання в тому, що її концепція власного блага, життєвого плану заслуговує на реалізацію. Це передбачає володіння раціональним життєвим планом. Людина мусить бути переконаною, що її особистість та справи оцінили і схвалили інші люди. Другий аспект полягає у тому, що особистість мусить бути упевнена у власних здібностях. Для кожної людини повинна знайтися хоча б одна сфера, де б вона могла реалізувати свої здібності і бути гідно оцінена. У суспільному житті слід

уникати оцінок того, чиє життя цінніше, інакше завжди принижуватиметься гідність окремих груп населення або окремих осіб. Це фіксується у своєрідному суспільному (раціональному) договорі, що ґрунтується не на ідеї “загального братства і любові”, яку реалізує Господь Бог (тільки він любить все людство), а на ідеї узгодження різноспрямованих інтересів людей і неминучих компромісів.

У своїх дослідженнях *Є. Клімов виділяє такі загальнолюдські цінності*, що є основою суспільної та індивідуальної моралі:

1) постійне поліпшення, репродукція собі подібних (включно турбота про здоров’я, про материнство і дитинство, а також – охорона природи);

2) поліпшення зовнішнього світу, створення нових засобів виробництва, розширення асортименту товарів і послуг, постійне підвищення їх якості;

3) повага до індивідуальних особливостей кожного, вдосконалення суспільства на основі ідей соціальної справедливості, розвиток правових систем і наближення їх до інтересів і сподівань людей;

4) взаємозбагачення, взаємообмін досвідом і відчуттями, що переживаються, розвиток засобів комунікації між людьми, а також вдосконалення засобів залучення людини до культури (включно і розвиток психолого-педагогічних наук).

Духовний рівень. Здорова логіка Я-духовного проявляється у повноцінній екзистенції, загальній оптимістичній спрямованості життя до досконалості, гармонії, загальнолюдській універсальності особистості (примноженні талантів), актуальності віри, надії, любові та мудрості, реалізації тенденції бути (духовне і моральне самоствердження і самовираження).

Конкретніше ця логіка проявляється на емоційно-ціннісному рівні:

1) у володінні особистістю духовним ідеалом; божественному стані радості; чистоті сумління (відчуття власної гріховності, сповідь та каяття); актуальності переживань (переживання сенсу життя, вічності) і глибинних переживань (своєї самостійності, індивідуальності, самоцінності), душевному спокої, тихій внутрішній радості;

2) відчутті своєї реальності: самосприйняття, спроможності (я досягаю мети, впливаю на світ, змінюю його на краще);

3) єдності з іншими людьми (переконаність, що людина не може жити без інших людей); здатності перейматись проблемами всього людства;

- 4) здатності бути собою, самостверджуватись; відчувати внутрішню і зовнішню свободу, яка пов'язана з особистісною відповідальністю;
- 5) стані творчого піднесення;
- 6) постійному спілкуванні з Богом (молитва, сповідь, спокута), самотрансцендентуванні (виході за межі свого "Я");
- 7) володінні високим духовним потенціалом;
- 8) відсутності егоїстичного самолюбства, безумовному прийнятті іншого (духовна цінність іншого), потреби в егоїстичному самостверженні тощо.

На раціональному рівні логіка Я-духовного проявляється:

- 1) у ясній свідомості, відчутті потенціалу;
- 2) творчій інтуїції;
- 3) володінні оптимальним інтелектуальним стилем;
- 4) володінні духовним ідеалом;
- 5) постійному самопізнанні тощо.

У поведінці здорова логіка Я-духовного проявляється:

- 1) у творенні особистістю добра для себе, для рідних, для інших людей, для загального блага; здатності творити милосердя;
- 2) активній і свідомій боротьбі зі злом; негідатливості спокусам;
- 3) справедливій вдячності, покорі, чесності;
- 4) визначеності та регулюванні життєвого шляху;
- 5) постійному самовдосконаленні (безперервна робота над собою) та ін.

Протилежною є логіка Я-бездуховного (негативна логіка). Вона проявляється у неповноцінності екзистенції (несамореалізованість, ізоляція від світу та людей, безглуздість, несвобода, деструктивність, конфліктність тощо), логіці мати (володіти багатством, мати владу), відсутності духовного ідеалу, відсутності конструктивного життєвого шляху (стагнація, просте фізичне функціонування, алкоголізм, наркоманія тощо).

На емоційно-ціннісному рівні Я-бездуховне проявляється:

- 1) у відсутності сповіді та каяття;
- 2) самолюбстві, егоїзмі, потворності, акценті на індивідуальності та одночасній ізольованості від загальнолюдського, зосередженості на власному "Я", насамперед тілесному (відсутність самотрансцендентності, анархічність, несвобода тощо);

На поведінковому рівні Я-бездуховне проявляється:

- 1) у заподіянні зла чи потуранні йому;

- 2) потуранні гріховним спокусам;
- 3) егоїстичному самоствердженні;
- 4) деструктивних стосунках з іншими людьми (маніпулювання, неповага, ставлення до іншого як до засобу задоволення власних потреб, ізолюваність від інших людей) та ін.

2. Основні принципи, що покладені в основу Етичного кодексу психолога

Етичний кодекс психолога України був прийнятий на I Установчому з'їзді Товариства психологів України, який відбувся 20 грудня 1990 року в м. Київ. У документі зазначено, що він є сукупністю етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми мають бути теплими, доброзичливими, цілющими. Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення психологами Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього кодексу як зобов'язання перед громадськістю, як одного з важливих актів чинного законодавства.

Кодекс складається із семи частин (додаток Ж):

1. Відповідальність.
2. Компетентність.
3. Захист інтересів клієнта.
4. Конфіденційність.
5. Етичні правила психологічних досліджень.
6. Кваліфікована пропаганда психології.
7. Професійна кооперація.

3. Етичний кодекс психолога-консультанта. Етичні норми поведінки психологів-консультантів в галузі індивідуального і родинного психологічного консультування

Етичний кодекс психологів-консультантів в галузі індивідуального і родинного психологічного консультування (далі по тексту "психолог-консультант") покликаний:

захистити суспільство від небажаних наслідків безконтрольного і некваліфікованого використання психологічних знань;

захистити психологів-консультантів і психологію від дискредитації і маніпуляцій.

Етичні норми встановлюють обов'язкові правила професійної психологічної діяльності психолога-консультанта. Етичні норми не вичерпують всіх ситуацій професійної діяльності психолога-консультанта.

Етичний кодекс поширюється лише на той вид психологічної діяльності, який відноситься до індивідуального і родинного психологічного консультування.

Під індивідуальним психологічним консультуванням розуміється надання професійної психологічної допомоги людині (сім'ї) за допомогою організації такої взаємодії консультанта і клієнта, побудованого на базі науково-обґрунтованих концептуальних і процесуальних моделей, при якому відбувається трансформація страждання клієнта в посилення його здібності до розвитку і усвідомленого вибору, а також вирішення особистих проблем і подолання життєвих криз.

При ухваленні рішень про професійну поведінку, на додаток до чинного законодавства, психологи-консультанти повинні керуватися Етичним кодексом. Якщо окремі норми поведінки Етичного Кодексу відмінні від норм чинного законодавства, психологи-консультанти в професійній діяльності обирають ті, що відповідають вищим стандартам.

За порушення Етичного кодексу психолог-консультант може втратити сертифікат Асоціації психологів України, а також до нього можуть бути застосовані такі санкції, як суспільний осуд і виключення з членів Асоціації психологів України. В разі серйозних порушень Етичного кодексу Асоціації психологів України може клопотати про притягнення психолога-консультанта до суду. Для затвердження норм Етичного кодексу і відповідно до них Асоціація психологів України може виступати в суді як суспільний обвинувач або захисник.

ЕТИЧНІ НОРМИ

1. Загальні норми

1.1. Кордони компетентності:

а) психологи-консультанти займаються професійною діяльністю лише у межах своєї компетентності, яка визначається освітою, формами підвищення кваліфікації і відповідним професійним досвідом;

б) психологи-консультанти здійснюють професійну діяльність в нових галузях або використовують нові методи лише після їх відповідного вивчення, проходження навчання, супервізорства і (або) консультування в компетентних у цих областях або методиках фахівців;

в) у сферах діяльності, в яких ще не вироблені прийнятні стандарти підготовки, психологи-консультанти роблять все можливе для підвищення компетентності своєї роботи і захисту клієнтів від можливої шкоди і тому подібне;

г) психолог-консультант, приймаючи рішення, пов'язане з професійною діяльністю, повинен враховувати свою кваліфікацію і досвід роботи з клієнтами, їх певні індивідуальні відмінності (вік, стать, національність, віросповідання, сексуальна орієнтація, різновид психологічної проблеми, фізичний або психічний розлади, мову або соціо-економічний статус тощо);

д) психологи-консультанти наділяють своїх підлеглих, що супервізуються, і асистентів лише тією відповідальністю, з якою ті можуть впоратися на основі їх компетенції (освіти, досвіду, підготовки і тому подібне), незалежно від того чи будуть вони діяти самостійно або під наглядом.

1.2. Опис і пояснення результатів психологічної роботи:

а) у роботі з клієнтами-непрофесіоналами психологи-консультанти використовують зрозумілі для них терміни і пояснення;

б) якщо за будь-яких причин (контракт про нерозголошення отриманих результатів, незаконність повідомлення результатів певній групі осіб) психологи-консультанти не можуть повідомляти інформацію тим, кому вона потрібна і кого стосується, то вони повинні заздалегідь їх попередити про неможливість користування цією інформацією.

1.3. Повага права інших залишатися собою.

У своїй професійній діяльності психологи-консультанти з повагою ставляться до прав інших людей на установки, думки, моральні норми тощо, відмінні від їх власних.

1.4. Недискримінація.

У своїй професійній діяльності психологи-консультанти уникають будь-якої дискримінації на основі віку, статі, національності, віросповідання, сексуальної орієнтації, того або іншого фізичного або психічного розладу, мови, соціо-економічного статусу або іншої ознаки, обумовленої в законі.

1.5. Посягання на честь і гідність клієнтів.

Психологи-консультанти не мають права здійснювати дії, які можуть образити або принизити честь і гідність клієнтів.

1.6. Ставлення до особистих проблем:

а) психологи-консультанти добре знають, що їхні особисті проблеми можуть впливати на ефективність професійної діяльності. Тому вони уникають тих сфер своєї професійної діяльності, в яких ці проблеми можуть відбитися особливо гостро і завдати шкоди клієнтам;

б) психологи-консультанти зобов'язані робити все можливе для розпізнавання на ранніх етапах формування і наявності своїх особистих проблем, які можуть явитися перешкодою в здійсненні їх професійної діяльності;

в) для усунення виявлених внутрішньоособистісних перешкод у здійсненні своєї професійної діяльності психологи-консультанти звертаються за професійною допомогою до колег і визначають на цей час обмеження, що накладаються на професійну діяльність.

1.7. Запобігання шкоди.

Психологи роблять все можливе, аби запобігти або зменшити небажані наслідки від своєї професійної діяльності, а також позбавити і захистити клієнтів від подібних наслідків.

1.8. Неправильне використання психологічних знань.

Визнаючи силу психологічних знань, психологи-консультанти роблять все можливе для запобігання будь-якому особистому, фінансовому, соціальному, організаційному і політичному впливу з метою примусу до неправильного використання психологічних знань.

1.9. Неправильне використання психологами-консультантами результатів їхньої роботи:

а) психологи-консультанти не беруть участь в діяльності, результати якої можуть бути використані для дискредитації психології;

б) якщо психологам-консультантам стає відомо про неправильне використання результатів їхньої роботи, вони роблять все можливе для усунення і виправлення допущених помилок.

1.10. Бартер з клієнтами.

Психологи, як правило, утримуються від дарунків і послуг від клієнтів замість наданої їм допомоги, оскільки така практика є серйозним джерелом конфліктів, експлуатації і девальвації професійних

стосунків. Психолог-консультант може брати участь в бартері лише в тих випадках, коли це не заважає професійної діяльності і не приводить до маніпуляції.

1.11. Грошова винагорода.

Питання грошової винагороди як оплати своєї праці психологи-консультанти вирішують на ранніх стадіях психологічної взаємодії з клієнтом, але в будь-якому разі до моменту психологічного втручання (інтервенції).

1.12. Психологи-консультанти належним чином документують свою професійну роботу з метою узагальнення і поширення свого досвіду, полегшення подальшої діяльності, а також для можливості пред'явити свою роботу в інших інстанціях.

2. Прилюдні виступи і публікації

Прилюдні виступи і публікації включають брошури, газетні і наукові статті, резюме, інтерв'ю в ЗМІ, лекції та усні виступи, платну або безкоштовну рекламу, а також будь-які матеріали, поширювані електронним шляхом (інтернет, електронні конференції та ін.).

2.1. Уникнення помилкових або невірних тверджень:

а) психологи-консультанти в прилюдних виступах і публікаціях не допускають помилкових і невірних висловів і не користуються неперевіреною інформацією;

б) для підтвердження свого професійного статусу психологи-консультанти використовують лише ті документи, які офіційно визнаються державою і психологічним співтовариством.

2.2. Свідоцтва і підтвердження.

Психологи-консультанти не використовують і не апелюють до свідчень і підтверджень клієнтів, робота з якими не закінчена.

3. Тестування, оцінка і втручання

3.1. Оцінка і діагноз:

а) психологи-консультанти здійснюють оцінювання, діагностичні роботи і втручання лише в рамках, визначених професійними стосунками;

б) психологічні висновки, звіти, рекомендації і діагнози будуються лише на інформації, отриманій за допомогою валідного психологічного інструментарію.

3.2. Використання психологічного інструментарію:

а) використовуючи будь-який психологічний інструментарій, психологи-консультанти мають бути упевнені, що даний інструментарій адекватний вирішенню поставлених завдань, а його використання враховує кордони застосування;

б) психологи-консультанти, що користуються інструментарієм, знають межі достовірності, валідизації, стандартизації та інші особливості його вживання;

в) психологи-консультанти не допускають некваліфікованого використання психологічного інструментарію;

г) коли постає питання про діагноз, оцінку і прогноз щодо клієнта, психологи-консультанти звертають особливу увагу на обмеження у вживанні інструментарію та інтерпретацію отриманих за його допомогою даних;

д) психологи-консультанти роблять все можливе для визначення ситуацій, в яких психологічна техніка або інструментарій можуть бути використані неадекватно або на їхнє використання мають бути накладені відповідні обмеження.

3.3. Інтерпретація даних

При інтерпретації даних, у тому числі і при автоматизованих інтерпретаціях, психологи-консультанти прагнуть враховувати чинники залежно як від даного інструментарію, так і від конкретного випробовуваного, що може вплинути на психологічний висновок або достовірність інтерпретацій. Психологи-консультанти відзначають будь-які значимі чинники, які впливають на достовірність або обмеження інтерпретацій.

3.4. Створення тестових оцінок і інтерпретацій

Психологи-консультанти, що поширюють психологічний інструментарій серед інших професіоналів, повинні точно вказати цілі, норми, валідність, достовірність, застосування процедур і необхідну кваліфікацію для користування даним інструментарієм і несуть відповідальність за правильне вживання й інтерпретацію результатів, незалежно від того, чи проводили вони підрахунок і інтерпретацію самі, чи це робилося автоматизовано.

3.5. Пояснення отриманих результатів

Результати обстеження мають бути пояснені клієнтам на доступній їм мові, незалежно від того, ким проводилося дослідження – психологом-консультантом, асистентом або в автоматичному режимі.

3.6. Забезпечення безпеки психологічного інструментарію

Психологи-консультанти роблять все можливе для збереження цілісності і безпеки психологічного інструментарію відповідно до закону, узятих зобов'язань і стандартів Етичного кодексу.

4. Процедурні норми

4.1. Інформування клієнта:

а) при встановленні професійних стосунків між психологом-консультантом і клієнтом необхідно якомога раніше обговорити те, що відбуватиметься під час сесії(ій), як дотримуватиметься конфіденційність і як вирішуватимуться фінансові питання;

б) якщо в роботі психолога-консультанта бере участь супервізор, то цей факт обумовлюються в попередньому обговоренні, із зазначенням прізвища, імені та по батькові супервізора, якщо він несе відповідальність за даний випадок;

в) психологи-консультанти, щоб уникнути будь-якого непорозуміння роблять все, аби відповісти на питання клієнтів про майбутнє консультування.

4.2. Усвідомлена згода:

а) психологи-консультанти повинні отримати усвідомлену згоду на консультування, користуючись зрозумілою для учасників консультування мовою. Зміст угоди, що укладається, залежатиме від багатьох обставин; проте усвідомлена згода в загальному вигляді відображає, що клієнт: здатний дати згоду; отримав значущу інформацію щодо усіх процедур; дав свою згоду на основі вільного волевиявлення і без тиску з боку; дана згода правильно оформлена;

б) у тих випадках, коли клієнт офіційно не може дати усвідомлену згоду, психологи-консультанти отримують усвідомлений дозвіл від тих, хто відповідно до закону несе за клієнта відповідальність;

в) додатково, психологи-консультанти: інформують недієздатних клієнтів про втручання, що проводяться, враховуючи їх психічний стан та особливості; прагнуть дістати їх схвалення і враховують особисті пристрасті й інтереси.

4.3. Взаємини з парою та із сім'єю:

а) у тих випадках, коли психологи-консультанти надають послугу відразу декільком людям, між якими існують близькі і родинні стосунки

(чоловік і дружина, батьки і діти, наречені тощо), психологи-консультанти на самому початку прагнуть прояснити: хто з них є клієнтом і які стосунки будуть у психолога-консультанта з кожним з учасників консультації;

б) як тільки психолог-консультант стикається з виконанням потенційно суперечливих ролей (наприклад, родинного консультанта чоловіка, дружини, свідка однієї із цих сторін при розлученні), він повинен зробити вибір щодо одного з них.

4.4. Здійснення роботи з клієнтами, що контролюються іншими психологами

При ухваленні рішень про надання послуг тим, хто вже отримує підтримку відносно психічного здоров'я, психологи-консультанти ретельно зважують лікувальні питання та їх вплив на благополуччя клієнта. Психологи-консультанти з'ясовують у клієнтів або тих, хто офіційно представляє їх права, інформацію, направлену на зменшення ризику нерозуміння або конфлікту з тими, хто вже надає психологічні послуги, і для того, щоб не порушити терапевтичного процесу.

4.5. Консультації і взаємодія з колегами

Психологи-консультанти організовують необхідні консультації і взаємодію з колегами, виходячи з інтересів своїх клієнтів і з їх згоди.

4.6. Припинення допомоги:

а) психологи-консультанти планують можливість продовження роботи з клієнтами у випадках несподіваного припинення своїх послуг, викликаних хворобою, втратою працездатності, переїздом або фінансовими обмеженнями, про що заздалегідь повідомляють клієнта;

б) якщо стосунки між клієнтом і психологом-консультантом визначаються контрактом або договором про найм, то останні в разі закінчення терміну дії контракту або договору вживають заходів для подальшого надання допомоги клієнтам.

4.7. Закінчення професійних стосунків:

а) психологи-консультанти не залишають клієнтів;

б) психологи-консультанти припиняють своє втручання, коли стає зрозуміло, що клієнт не потребує більше їхніх послуг і подальша робота не приносить результату, а її продовження може завдати шкоди клієнтові;

в) перед припиненням терапії психолог-консультант з'ясовує актуальний стан клієнта і проводить відповідну підготовку до припинення роботи або прикладає зусиль щодо передачі клієнта іншим фахівцям.

5. Неформальні стосунки

5.1. Непрофесійні стосунки з клієнтами:

а) у ситуаціях, коли психологи-консультанти не можуть уникнути непрофесійних стосунків з клієнтами, вони мають бути особливо обережні та уважні і враховувати силу свого впливу;

б) психологи-консультанти мають уникати непрофесійних контактів з клієнтами в ситуаціях, здатних завдати їм шкоди;

в) якщо ж через обставини психолог-консультант не може запобігти шкоді від непрофесійних стосунків, то проблема має вирішуватися, з пріоритетом інтересів слабшої сторони, і відповідно до норм Етичного кодексу.

5.2. Сексуальні стосунки:

а) психологи-консультанти поважають сексуальну недоторканість всіх людей і прагнуть не допускати її порушення;

б) психологи-консультанти не вступають у сексуальні стосунки з клієнтами, студентами або підлеглими.

5.3. Консультування колишніх сексуальних партнерів

Психологи-консультанти не консультують клієнтів, з якими були у них сексуальні стосунки.

6. Конфіденційність

6.1. Обговорення обмежень конфіденційності:

а) психологи-консультанти обговорюють з клієнтами і організаціями, з якими вони встановлюють професійні стосунки:

питання конфіденційності; необхідні обмеження на можливе використання інформації, отриманої під час роботи;

б) обговорення питань конфіденційності має проходити на ранніх етапах психологічної роботи;

в) отримані з відома клієнта будь-які види запису сесії охороняються від неправильного їх використання клієнтами.

6.2. Збереження конфіденційності

Психологи-консультанти охороняють право на конфіденційність усіх клієнтів, з якими їм довелося працювати.

6.3. Мінімізація вторгнення у внутрішній світ:

а) для мінімізації вторгнення у внутрішній світ клієнта психологи-консультанти в письмові і усні звіти, висновки і тому подібне включають лише ту інформацію, за ради якої і здійснювалася професійна взаємодія;

б) психологи-консультанти обговорюють конфіденційну інформацію, отриману від клієнтів, студентів, учасників експериментів, супервізорів лише відповідно до наукових або професійних завдань і лише з тими, хто чітко уявляє кордони обговорення цієї інформації.

6.4. Забезпечення збереження і недоторканості зібраної інформації

Психологи-консультанти несуть відповідальність за необхідний рівень конфіденційності при зборі, обробці, перенесенні і збереженні письмової, автоматизованої або наявної в іншому вигляді інформації. Психологи-консультанти зберігають і використовують зібрану ними конфіденційну інформацію відповідно до різних нормативно-правових актів і Етичного кодексу.

6.5. Розголошення інформації:

а) психологи-консультанти розкривають конфіденційну інформацію без згоди клієнта лише у випадках, передбачених законом, а також, якщо це направлено на: забезпечення необхідної професійної допомоги клієнтам; проведення необхідних професійних консультацій; захист клієнтів;

б) психологи-консультанти можуть розголошувати конфіденційну інформацію за наявності відповідного дозволу від клієнта;

в) при консультації з колегами, психологи не діляться конфіденційною інформацією, яка могла б привести до ідентифікації клієнта, за винятком випадків, коли на розголошення конфіденційної інформації було отримано дозвіл або розголошення не заборонялося. Психологи-консультанти надають лише ту інформацію, яка необхідна для проведення консультації.

6.6. Конфіденційна інформація у базі даних:

а) при введенні конфіденційної інформації в базу даних або в систему записів, які доступні людям, відносно яких з клієнтами не обмовлявся доступ до конфіденційної інформації, психологи-консультанти мають використовувати кодування або інші технічні прийоми для запобігання вторгненню в особисті дані;

б) надаючи записи третім особам, психолог-консультант має потурбуватися про те, аби в них була відсутня інформація, що дозволяє ідентифікувати учасників цих записів;

в) якщо з носіїв інформації неможливо стерти інформацію, що ідентифікує учасників, психолог-консультант має отримати від учасників, що ідентифікуються, дозвіл на надання цієї інформації третім особам, інакше – дані носії інформації не підлягають передачі третім особам.

6.7. Використання конфіденційної інформації в навчанні, публікаціях і прилюдних виступах:

а) у публікаціях, лекціях або інших прилюдних виступах психологи-консультанти не розголошують конфіденційну інформацію, в якій можлива ідентифікація клієнтів, якщо лише на це не було отримано їх письмової або усної згоди;

б) під час наукового або професійного спілкування психологи-консультанти мають настільки змінити конфіденційну інформацію про обговорюваних осіб, аби вони не могли бути ідентифіковані третіми особами, а обговорення не нашкодило їм, якщо вони визнають самі себе.

6.8. Захист записів і даних

Психолог-консультант має бути заздалегідь готовий до захисту конфіденційної інформації на випадок втрати своєї працездатності або смерті, а також вилучення або крадіжки записів і даних.

7. Вирішення етичних питань

7.1. Знання Етичного кодексу

Психологи-консультанти мають знати вимоги Етичного кодексу та інших положень, що ставлять етичні питання, і узгодити відповідність цих норм зі своєю роботою. Незнання, нерозуміння або помилка в етичних нормах не може бути виправданням неетичної поведінки.

7.2. Виникнення етичних питань

Якщо психолог-консультант самостійно не може вирішити етичні питання щодо своїх дій в будь-якій ситуації, він звертається за допомогою до інших психологів, досвідченіших в етичних питаннях, а також до психологічних суспільних об'єднань або державних організацій.

7.3. Протиріччя між етичними нормами і службовими обов'язками

Якщо службові обов'язки психолога-консультанта входять в протиріччя з Етичним Кодексом, він повинен якомога раніше виявити суть протиріччя і усунути його на користь професійних етичних норм.

7.4. Неформальне усунення етичних порушень

У тих випадках, коли психологам-консультантам стає відомо про етичні порушення іншого психолога-консультанта, вони звертають його увагу на такі порушення і обмежуються цим, якщо подібне звернення призвело до прийнятного вирішення ситуації.

7.5. Повідомлення про етичні порушення

Якщо етичне порушення не може бути усунене неформальним шляхом або воно не було усунене в прийнятній формі, психологи-консультанти спрямовують дії на підключення психологічної громадськості з метою припинення цих порушень.

7.6. Співпраця у вирішенні етичних питань

У вирішенні етичних питань психологи-консультанти співпрацюють перш за все із Сертифікаційною радою у сфері індивідуального і родинного психологічного консультування Асоціації психологів України.

7.7. Необгрунтовані претензії

Психологи-консультанти не допускають розглядів з приводу етичних претензій, які недостатньо обгрунтовані, анонімні або такі, що переслідують мету дискредитації іншого психолога-консультанта.

Отже, відповідно до розгляду основних етичних регуляторів діяльності практичного психолога можна виділити правовий рівень, рівень суспільної моралі, рівень індивідуальної моралі, духовний рівень.

Основними принципами, що покладені в основу Етичного кодексу психолога є: відповідальність, компетентність, захист інтересів клієнта, конфіденційність, етичні правила психологічних досліджень, кваліфікована пропаганда психології, професійна кооперація.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає зміст правової та моральної регуляції професійної діяльності психологів-практиків?
2. Дайте характеристику основних принципів, які покладені в основу Етичного кодексу психолога.
3. Якими є рівні етичних регуляторів діяльності практичного психолога?
4. Які Є. Клімов визначає загальнолюдські цінності?
5. Етика та мораль у роботі психолога-практика.
6. Яке значення Етичного кодексу психолога для психолога ДПСУ.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

- Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості. Харків, 1996.
- Бочелюк В. Й., Зарицька В. В. Психологія: вступ до спеціальності : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
- Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія : вступ до спеціальності. 2-е вид. : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 256 с.
- Панок В. Г. Концепція психологічної служби в системі освіти України. *Барви творчості*. Київ; 1995.
- Потапчук Є. М. Психічне здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 323 с.
- Психологічна газета*. 2006. липень № 13(61).
- Савчин М. В., Гаврик З. С. Вступ до спеціальності: психолог, практичний психолог : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 400 с.

Додаткова

- Бондарчук Е. И., Бондарчук Л. И. Основы психологии и педагогики : курс лекций. Київ : МАУП, 2002. 168 с.
- Гульданд В. В., Назаренко Ю. В. Психологическая служба в системе здравоохранения : состояние и перспективы. *Вопросы психологии*. 1991. № 3. С. 5–9.
- Дубровина И. В. Предмет и задачи школьной психологической службы. *Вопросы психологии*. 1988. № 5. С. 47–54.
- Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : основні положення : навч. посіб. Київ : “ЕксОб”, 1999. 304 с.
- Немов Р. С. Основы психологического консультирования : учебник для студентов педвузов. Москва : Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 1999. 528 с.
- Онищенко І. М. Психологічна підготовка спортсмена. Київ : Здоров'я, 1989. 115 с.

Панок В. М. Професійні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 14–17.

Психологія : підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-тє вид., стереотип. Київ : Либідь, 2001. 560 с.

Психология : словарь / под ред. Петровского А. В., Ярошевского М. Г. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.

Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Е. Г. Силаевой. Москва : Издательский центр “Академия”, 2002. 192 с.

Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. Минск : Харвест, Москва : АСТ, 2001. 976 с.

Інформаційні ресурси

<http://psy-science.kiev.ua/PsDomRu.html> – Інститут психології ім. Г. С. Костюка.

<http://www.ln.com.ua/~alex-ed/> – сторінка психолога.

<http://www.dopomoha.kiev.ua/forum326/list.php?f=15> – медичний портал “Швидка допомога”.

<http://www.koob.ru/> – електронне сховище психологічних книг.

<http://pidruchniki.ws/> – книги різних галузей.

<http://darwin-library.com/library.html/> – навчальна література.

<http://psylib.ukrweb.net/books/index.htm/> – психологічна електронна бібліотека.

http://www.naiou.kiev.ua/nnipp/files/Kafedri/Kppd/nav_prog/NP-7.Vstup.doc

---

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Активність – загальна характеристика живих істот, їх власна динаміка як джерело перетворення або підтримки ними життєво значущих зв'язків з навколишнім світом. Активність виступає у співвідношенні з діяльністю, як динамічна умова її становлення, реалізації і видозміни, як властивість її власного руху.

Аналітична психологія – система поглядів швейцарського психолога К. Г. Юнга, в якій дослідник приділяє значну увагу несвідомому. Крім особистісного несвідомого К. Г. Юнг виділяє і колективне несвідоме.

Валідність (в перек. з англ. – придатний) – один з основних критеріїв якості тесту. Проблема валідності виникає в процесі розробки і практичного застосування тесту, коли ставиться задача встановити відповідність між ступенем вираженості властивості особи, що цікавить, і методом її вимірювання. Чим вдаліший тест, тим краще відображається в ньому та якість (властивість), за ради вимірювання якої він створювався. Визначення валідності тесту завжди вимагає додаткових питань: для чого? з якою метою? за яким критерієм? Отже, поняття “валідність” стосується не тільки тесту, а й критерію оцінки його якості. Чим вище коефіцієнт кореляції тесту з критерієм, тим вище він за валідністю. Тільки перевірені на валідність тести можуть використовуватися в профорієнтації, профвідборі, у наукових дослідженнях.

Диспозиція – готовність, схильність суб'єкта до поведінкового акту, дії, вчинку, їх послідовності. Термін “диспозиція” використовується переважно для позначення усвідомленої готовності особистості до оцінок ситуації і поведінки, обумовлених її попереднім досвідом.

Діагноз психологічний (з грец. – розпізнавання) – кінцевий результат діяльності психолога, спрямований на опис і з’ясування суті індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки її актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, окреслених задачею психодіагностичного обстеження. Предметом психологічного діагнозу є встановлення індивідуально-психологічних відмінностей як в нормі, так і при патології. Найважливішим елементом психологічного діагнозу є необхідність визначення у кожному конкретному випадку того, чому дані прояви виявляються в поведінці обстежуваного, які їх причини і наслідки.

Досліджуваний – людина, яка вивчається методами психологічного дослідження.

Замовник – людина, яка звертається до психолога за психологічною інформацією (про себе, свою організацію чи інших людей).

Здібності – індивідуально-психологічні особливості людини, що визначають успішність виконання нею будь-якої діяльності і обумовлюють швидкість і легкість засвоєння знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання цієї діяльності. Проте слід враховувати і той факт, що слово “здібності” у психологічній літературі нерідко вживають і в іншому значенні: можливість, уміння що-небудь робити як результат накопиченого досвіду.

Індивід – людина як одинична природна істота або окремий представник людської спільності.

Індивідуальність – сукупність індивідуально-психологічних особливостей людини, через які виявляється її своєрідність і неповторність, що відрізняє її від інших людей.

Клімат соціально-психологічний – якісна характеристика міжособистісних стосунків, які виявляються у вигляді сукупності психологічних умов, що сприяють або перешкоджають продуктивності спільній діяльності і всебічному розвитку особистості в групі.

Клієнт – людина, яка передає психологові знання про себе та про інших людей; при цьому вважає себе прямо або опосередковано відповідальною за зміст цієї психологічної інформації.

Когнітивний компонент – сукупність знань, необхідних для професійної діяльності.

Колектив (з лат. – збірний) – група людей зі спільними цілями та завданнями.

Комунікація (з лат. – роблю загальним, зв’язую, спілкуюся) – смисловий аспект соціальної взаємодії.

Консультант – прихильник поведінкового підходу працює передовсім з поведінкою клієнта.

Конфлікт (з лат. – зіткнення) – зіткнення протилежно спрямованих цілей, поглядів, думок, інтересів, позицій опонентів або суб’єктів взаємодії.

Кореляція – математичне поняття, що вказує на статистичний зв’язок між явищами, що вивчаються. Цей зв’язок може бути повним, неповним або нульовим. Кореляція може бути позитивною, або негативною, якщо ці зміни протилежні.

Користувач – людина, яка одержує від психолога психологічну інформацію.

Мотив – спонування до діяльності; психологічна причина, що спонукає людину до активності; те, за ради чого здійснюється дія, досягається мета.

Мотиваційний компонент – сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням професійної діяльності.

Навичка – повністю або частково автоматизована дія, що не вимагає свідомого контролю і вольових зусиль для її виконання.

Надійність – властивість методики (тесту), що характеризує точність психодіагностичних вимірювань; виявляється в стійкості результатів тесту до впливу сторонніх випадкових чинників.

Наукова психологія – галузь психології, що досліджує процеси виникнення, функціонування й розвитку психіки як форми активного відображення дійсності. Результатом у науці є встановлений науковий факт, закон, модель того чи іншого процесу.

Національна система соціально-психологічної служби – об'єднання державних органів й організацій, що виконують практичну роботу в галузі соціальної педагогіки, прикладної психології та прикладної соціології.

Основна мета Національної системи соціально-психологічної служби – забезпечення необхідних соціально-психологічних умов підвищення ефективності діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (від сімейних стосунків та міжособистісних взаємодій до політики й управління державою) і водночас – підтримка розвитку і захист психічного здоров'я особистості громадян України.

До Національної системи соціально-психологічної служби входять: психологічні та соціально-психологічні служби і підрозділи, які функціонують у різних відомствах; соціально-психологічні служби державної адміністрації; територіальні (муніципальні) структури (об'єднання), які надають соціально-психологічні послуги населенню.

Вищим органом управління Національної системи соціально-психологічної служби є Рада головних психологів відомств і областей, яка визначає її напрями та зміст діяльності тощо.

Норми – правила загальноприйнятої і очікуваної поведінки, соціально схвалювані форми поведінки, яких слід дотримуватися людям.

Особа – людина з індивідуальним складом характеру, інтересів, здібностей, а також інших рис і якостей.

Операційний компонент – сукупність умінь та навичок практичного вирішення професійних завдань.

Особистісний компонент – сукупність важливих для психолога особистісних рис.

Практична психологія – галузь професійної діяльності, яка має на меті визначення психологічних особливостей життєвої позиції та індивідуальності людини або групи, внесення позитивних змін у процес взаємодії між ними і профілактику небажаних форм поведінки для найбільш повного розкриття сутнісних сил людини, оптимізацію її індивідуального розвитку та збереження її індивідуальності.

Прикладна психологія – науково-методичне забезпечення діяльності спеціалістів-практиків; вид науково-методичної праці з трансляцією досягнень науки у практичні технології роботи з людьми. Реалізацію завдань прикладної психології реалізує у своїй діяльності психолог.

Професійна орієнтація (з франц. – настанова) – комплекс психолого-педагогічних і методичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу працевлаштування молоді відповідно до бажань, схильностей і здібностей, що сформувалися, і з урахуванням потреби у фахівцях.

Професійна придатність – сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення суспільно прийнятної ефективності в тій чи іншій професії. Професійна придатність формується в процесі навчання і подальшої професійної діяльності за наявності позитивної мотивації; її виникненню і зміцненню сприяють система матеріальної і моральної стимуляції, задоволення від діяльності, усвідомлення суспільної значимості її результатів тощо.

Професійний відбір – різновид відбору психологічного. Відбір людей для професійного навчання або для виконання певної трудової діяльності.

Професіограма – сукупність психологічних характеристик, потрібних для успішного оволодіння професією.

Психодіагностика – оцінка психічних властивостей, станів особистості, особливостей психічних процесів на підставі чинних норм за допомогою психодіагностичних методик.

Психологія – це наука про закономірності формування і розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності.

Психологічна допомога – це надання послуг психолога тим, хто має серйозні труднощі в соціалізації, адаптації (наприклад, у школі тим, хто має проблеми з навчанням).

Психологічний діагноз – опис індивідуальних особливостей психіки конкретної людини (або соціально-психологічних особливостей конкретної соціальної групи).

Психічний образ – це ідеальне явище, тобто таке, що виникає та існує у психіці та свідомості людини, формується в процесі її активної діяльності.

Психологічне сприяння – це нова позиція психолога, коли він працює не тільки з тими, в кого вже є проблеми, а зі всіма людьми, спонукаючи їх до розвитку.

Психокорекція – психологічна допомога з подолання недоліків психічного розвитку.

Психологічна готовність психолога до професійної діяльності – це складна багаторівнева система психічних особливостей суб'єкта, що виступають як суб'єктивні умови його успішної роботи.

Психологічна служба – система практичного застосування психології для вирішення комплексних задач психологічної експертизи, діагностики, консультації в сферах виробництва, транспорту, освіти, медицини, спорту, охорони правопорядку тощо. Прообразом психологічної служби є лабораторії, які існували на підприємствах і в установах в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Об'єктами діяльності психологічної служби у різного роду організаціях є: організація

як така, групи, її складові, і особистості. У роботі психологічних служб вирішують два основних завдання: опис стану об'єктів (психологічна діагностика) і дія (за допомогою рекомендацій або застосування соціальних технологій перетворення стану того чи іншого соціального об'єкта). Створення і функціонування психологічної служби – важливий інструмент соціального розвитку і гуманізації системи суспільних відносин, перетворення наукової психології в елемент культури суспільства.

Психологічна служба промислового підприємства спеціалізований підрозділ в структурі підприємства, призначений для проведення практичної психологічної роботи, один з найрозвиненіших різновидів психологічної служби.

Психологічна служба школи – спеціалізований підрозділ в системі освіти, основним завданням якого є забезпечення умов, які сприяють повноцінному психічному і особистісному розвитку кожної дитини, порушення яких заважає своєчасній реалізації вікових за індивідуальних можливостей учнів і веде до необхідності психолого-педагогічної корекції.

Психологічний фактор – узагальнене поняття, в якому фіксується динамічна сукупність психічних властивостей окремих індивідів, соціальних груп і в цілому суспільства. У цьому понятті конкретизується поняття “людський фактор”.

Психологічне консультування – на основі спеціальних професійно-наукових знань надання психологом-фахівцем безпосередньої допомоги через створення умов, за яких клієнт відкриває, (усвідомлює) нові можливості у розв'язанні своїх психологічних проблем. Існують такі його види: інтимно-особистісне; сімейне; ділове. За тривалістю: разове, короткотермінове, середньотермінове, тривале.

Психопрофілактика – система заходів, спрямованих на попередження психогенних і психосоматичних захворювань, а також поведінки, яка має відхилення.

Психотерапія – комплексна лікувальна дія на людину, за допомогою психологічних засобів з метою усунення або ослаблення хворобливих симптомів і зміни ставлення до себе, свого захворювання і навколишнього середовища. Спрямована на відновлення і підтримку психічного здоров'я людини.

Психотерапевтичні групи – невеличкі тимчасові об'єднання людей під керівництвом психолога або соціального працівника, які мають спільну мету міжособистісного дослідження, особистісного зростання та саморозкриття.

Просвітницька робота – психологічна просвіта людей (у широкому значенні); цілеспрямовані дії психологів, пов'язані із поширенням психологічних знань (у вузькому значенні).

Репрезентативність – здатність вибіркової сукупності відтворювати, основні характеристики генеральної сукупності.

Самоактуалізація – прагнення людини до можливо повнішого виявлення і розвитку своїх задатків, здібностей, особистих можливостей.

Самореалізація – реалізація індивідом свого унікального, неповторного “Я”, своєї особистості.

Стрес – стан нервово-психічної напруженості, що виникає у важких, екстремальних ситуаціях, при дії на людину сильних і надсильних подразників навколишнього середовища.

Соціальні служби – служби з надання соціальної допомоги населенню. В цих службах також працюють практичні психологи. При центрах соціальних служб для молоді діють близько 1 250 формувань: служби негайної психологічної допомоги – “телефон довіри”; центри ресоціалізації та реабілітації дітей та молоді; клуби дітей-інвалідів; консультативно-діагностичні служби для тих, хто вступає в шлюб; школи лідерів дитячих громадських організацій; соціальні служби “Пошта довіри”; клуби “Молода сім'я”; молодіжні біржі праці та агентства тощо.

Соціально-психологічна профілактика – система заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я; попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку.

Тест (проба, випробування) – стандартизована психодіагностична методика, призначена для вивчення психічних функцій і якостей людини, припускаючи виконання нею певних завдань.

Тренінг – навчання практичного характеру, яке спрямоване на формування знань, умінь і навичок, на розвиток інтелектуальних і особистісних якостей.

Я-концепція – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і як ставить-ся до себе.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ) – декларація, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року в Паризькому палаці Шайо. Декларація стала результатом безпосереднього досвіду Другої світової війни і представляє першогоlobalне вираження невід’ємних прав, які мають усі люди. Повний текст опублікований Організацією Об’єднаних Націй на її веб-сайті.

Декларація складається з 30 статей, які покладені в основу наступних міжнародних договорів, регіональних документів з прав людини, національних конституцій та інших законів. Міжнародний законопроект з прав людини складається з Всесвітньої Декларації Прав Людини, Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та двох факультативних протоколів до нього. У 1966 році Генеральна Асамблея прийняла два докладних договори, які завершують Міжнародний законопроект про права людини. У 1976 році, після того як договори були ратифіковані достатнім числом окремих націй, законопроект набув статусу міжнародного права.

Преамбула

Врахувати, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім’ї, і рівних та невід’ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру;

зневага і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, тому створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань, будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей:

необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення;

необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами;

народи Об’єднаних Націй підтвердили в Статуті (995_010) свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресу і поліпшенню умов життя при більшій свободі;

держави-члени зобов’язались сприяти у співробітництві з Організацією Об’єднаних Націй загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод;

загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов’язання.

Генеральна Асамблея проголосує Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти повазі цих прав і свобод та забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання та здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.

Також не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 6

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то

не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8

Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9

Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Стаття 12

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Стаття 13

1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.

2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

Стаття 14

Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 15

1. Кожна людина має право на громадянство.
2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.
2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.
3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

Стаття 17

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.
2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 20

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.
2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 21

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.

3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Стаття 22

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.

2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

3. Кожний працюючий має право на справедливую і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне існування людини та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Стаття 26

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безоплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою.

Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості та збільшення поваги до прав людини й основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Стаття 28

Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 30

Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації.

Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року прийняла і проголосила Загальну декларацію прав людини. (Док.ООН/PES/217 А)

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (переглянута)

Страсбург, 3 травня 1996 року

{Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006, ВВР, 2006, № 43, ст. 418}

{Додатково див. Протоколи: від 05.05.1988, від 21.10.1991, від 09.11.1995}

{Додатково див. Лист Міністерства соціальної політики № 6887/0/2-17/17 від 31.03.2017}

Преамбула

Уряди, які підписали цю Хартію, будучи членами Ради Європи, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу, зокрема, шляхом збереження та подальшого здійснення прав людини та основних свобод;

беручи до уваги, що в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка була підписана у Римі 4 листопада 1950 року, та Протоколах до неї держави-члени Ради Європи домовились забезпечити для свого населення громадянські та політичні права і свободи, визначені у цих документах;

враховуючи, що в Європейській соціальній хартії, яка була відкрита для підписання у Турині 18 жовтня 1961 року, і Протоколах до неї держави-члени Ради Європи домовились забезпечити для свого населення визначені у цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення;

{Протоколи до хартії: від 05.05.1988, від 21.10.1991, від 09.11.1995}

нагадуючи, що Конференція з прав людини на рівні міністрів, яка відбулась у Римі 5 листопада 1990 року, наголосила на необхідності, з одного боку, збереження невід’ємного характеру всіх прав людини, як громадянських, політичних, економічних, соціальних, так і культурних, а з іншого боку, надання Європейській соціальній хартії нового імпульсу;

сповнені рішучості, як було вирішено на Конференції на рівні міністрів, яка відбулася у Турині 21–22 жовтня 1991 року, оновити та адаптувати основний зміст Хартії з метою врахування, зокрема, основних соціальних перетворень, які відбулися після прийняття її тексту;

визнаючи переваги включення до переглянутої Хартії, яка має поступово замінити Європейську соціальну хартію, прав, гарантованих Хартією з внесеними до неї змінами та доповненнями, прав, гарантованих Додатковим протоколом 1988 року, і нових прав;

домовились про таке:

Частина I

Сторони визнають метою своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися такі права та принципи:

1. Кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя професією, яку вона вільно обирає;

2. Усі працівники мають право на справедливі умови праці;

3. Усі працівники мають право на безпечні та здорові умови праці;

4. Усі працівники мають право на справедливу винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей;

5. Усі працівники та роботодавці мають право на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;

6. Усі працівники та роботодавці мають право на укладання колективних договорів;

7. Діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються;

8. Працюючі жінки у разі материнства мають право на особливий захист;

9. Кожна людина має право на належні умови для професійної орієнтації, метою якої є допомогти їй вибрати професію згідно зі своїми особистими здібностями та інтересами;

10. Кожна людина має право на належні умови для професійної підготовки;

11. Кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є можливим;

12. Усі працівники та особи, які знаходяться на їхньому утриманні, мають право на соціальне забезпечення;

13. Кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу;

14. Кожна людина має право користуватися послугами соціальних служб;

15. Особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства;

16. Сім'я як головний осередок суспільства має право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення її всебічного розвитку;

17. Діти та підлітки мають право на належний соціальний, правовий та економічний захист;

18. Громадяни будь-якої зі Сторін мають право займатися будь-якою прибутковою діяльністю на території держави будь-якої іншої Сторони на засадах рівності з громадянами останньої з урахуванням обмежень, які ґрунтуються на безперечних економічних або соціальних причинах;

19. Трудящі-мігранти, які є громадянами будь-якої Сторони, і члени їхніх сімей мають право на захист і допомогу на території держави будь-якої іншої Сторони;

20. Усі працівники мають право на рівні можливості та рівне ставлення до них у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі;

21. Працівники мають право отримувати інформацію і консультації на підприємстві;

22. Працівники мають право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві;

23. Кожна особа похилого віку має право на соціальний захист;

24. Усі працівники мають право на захист у випадках звільнення;

25. Усі працівники мають право на захист своїх вимог у разі банкрутства їхнього роботодавця;

26. Усі працівники мають право на гідне ставлення до них на роботі;

27. Усі особи із сімейними обов'язками, які працюють або бажають працювати, мають право робити це без дискримінації та, наскільки це можливо, таким чином, щоб їхні службові обов'язки не суперечили сімейним;

28. Представники працівників на підприємствах мають право на захист від дій, що завдають їм шкоди, і для них мають створюватися належні умови для виконання ними своїх обов'язків;

29. Усі працівники мають право отримувати інформацію та консультації під час колективного звільнення;

30. Кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження;

31. Кожна людина має право на житло.

Частина II

Сторони зобов'язуються, як це передбачено у частині III, вважати обов'язковими для себе зобов'язання, визначені у нижченаведених статтях і пунктах.

Стаття 1. Право на працю

З метою забезпечення ефективного здійснення права на працю Сторони зобов'язуються:

1. Визнати однією зі своїх найголовніших цілей і одним зі своїх найголовніших обов'язків досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості;

2. Ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає;

3. Створювати безкоштовні служби працевлаштування для всіх працівників або забезпечувати їхнє функціонування;

4. Забезпечувати належну професійну орієнтацію, підготовку та перекваліфікацію або сприяти їм.

Стаття 2. Право на справедливі умови праці

З метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливі умови праці Сторони зобов'язуються:

1. Встановити розумну тривалість робочого дня та тижня і поступово скорочувати робочий тиждень настільки, наскільки це дозволяє підвищення продуктивності праці та інші відповідні фактори;

2. Встановити оплачувані державні святкові дні;

3. Встановити щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів;

4. Усунути ризики, що властиві роботам з небезпечними або шкідливими для здоров'я умовами праці, а у випадках, коли усунути або достатньою мірою зменшити такі ризики ще неможливо, встановити для працівників, зайнятих на таких роботах, скорочену тривалість робочого часу або додаткові оплачувані відпустки;

5. Забезпечити щотижневий відпочинок, який по можливості має збігатися з днем, що за традиціями або звичаями відповідної країни чи регіону визнається днем відпочинку;

6. Забезпечити, щоб працівники були письмово поінформовані якнайшвидше і у будь-якому разі не пізніше ніж через два місяці після дати початку виконання ними своїх службових обов'язків про головні аспекти договору або трудових відносин;

7. Забезпечити, щоб працівники, зайняті на роботах у нічний час, користувалися заходами, які враховують особливий характер такої роботи.

Стаття 3. Право на безпечні та здорові умови праці

З метою забезпечення ефективного здійснення права на безпечні та здорові умови праці Сторони зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1. Розробити, здійснювати і періодично переглядати послідовну національну політику в галузі охорони праці, виробничої гігієни і виробничого середовища. Головною метою цієї політики є поліпшення охорони праці і виробничої гігієни, а також запобігання нещасним випадкам та травматизму, що виникають внаслідок виробничої діяльності, пов'язані з нею або мають місце у процесі її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу;

2. Прийняти правила з техніки безпеки та гігієни праці;
3. Забезпечити виконання таких правил шляхом заходів нагляду за дотриманням їхніх вимог;
4. Сприяти поступовому розвитку призначених для всіх працівників служб виробничої гігієни, головне завдання яких полягає у здійсненні профілактичних і консультативних функцій.

Стаття 4. Право на справедливую винагороду

З метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливую винагороду Сторони зобов'язуються:

1. Визнати право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень;
2. Визнати право працівників на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час з урахуванням винятків, передбачених для окремих випадків;
3. Визнати право працюючих чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності;
4. Визнати право всіх працівників на розумний строк попередження про звільнення з роботи;
5. Дозволити відрахування із заробітної плати тільки на умовах і в розмірах, передбачених національними законами або правилами чи встановлених колективними договорами або арбітражними рішеннями;

Здійснення цих прав досягається шляхом вільного укладання колективних договорів, запровадження встановленого законодавством механізму визначення заробітної плати або вжиття інших заходів, що відповідають національним умовам.

Стаття 5. Право на створення організацій

З метою забезпечення здійснення або сприяння здійсненню свободи працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та вступати у такі організації, Сторони зобов'язуються, що національне законодавство жодним чином не обмежуватиме цю свободу та не використовуватиметься для її обмеження. Обсяг застосування гарантій, передбачених цією статтею, щодо поліції визначається національними законами або правилами. Порядок застосування цих гарантій до осіб, які входять до складу збройних сил, і обсяг їхнього застосування до осіб цієї категорії також визначаються національними законами або правилами.

Стаття 6. Право на укладання колективних договорів

З метою забезпечення ефективного здійснення права на укладання колективних договорів Сторони зобов'язуються:

1. Сприяти проведенню спільних консультацій між працівниками та роботодавцями;

2. Сприяти, коли це необхідно і доцільно, створенню механізму переговорів на добровільній основі між роботодавцями або організаціями роботодавців та організаціями працівників з метою регулювання умов праці за допомогою колективних договорів;

3. Сприяти створенню та використанню належного механізму примирення та добровільного арбітражу для вирішення трудових спорів;

а також визнають:

4. Право працівників і роботодавців на колективні дії у випадках конфліктів інтересів, включаючи право на страйк, з урахуванням зобов'язань, які можуть впливати з раніше укладених колективних договорів.

Стаття 7. Право дітей та підлітків на захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків на захист Сторони зобов'язуються:

1. Встановити, що мінімальний вік прийняття на роботу становить 15 років, за винятком дітей, які залучаються до виконання робіт, визнаних легкими роботами, які не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моралі або освіті;

2. Встановити, що мінімальний вік прийняття на роботу, де умови праці визнано небезпечними або шкідливими для здоров'я, становить 18 років;

3. Заборонити застосування праці осіб, які ще здобувають обов'язкову освіту, на роботах, що можуть порушити процес їхнього повного навчання;

4. Обмежити тривалість робочого часу для осіб молодше 18 років відповідно до потреб їхнього розвитку, і особливо потреб у професійній підготовці;

5. Визнати право молодих працівників і учнів на справедливую заробітну плату або іншу відповідну допомогу;

6. Встановити, що час, витрачений підлітками за згодою роботодавця на професійну підготовку в нормовані робочі години, зараховується як робочий час;

7. Встановити, що працюючі особи молодше 18 років мають право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів;

8. Заборонити застосування праці осіб молодше 18 років на роботах у нічний час, за винятком деяких робіт, визначених національними законами чи правилами;

9. Передбачити, що особи молодше 18 років, праця, яких застосовується на роботах, визначених національними законами чи правилами, підлягають регулярному медичному оглядові;

10. Забезпечити особливий захист дітей та підлітків від фізичних і моральних ризиків, на які вони наражаються, і зокрема від тих ризиків, що безпосередньо або опосередковано впливають з виконуваної ними роботи.

Стаття 8. Право працюючих жінок на охорону материнства

З метою забезпечення ефективного здійснення права працюючих жінок на охорону материнства Сторони зобов'язуються:

1. Забезпечити працюючим жінкам відпустку на період до і після пологів загальною тривалістю не менше 14 тижнів або з оплатою такої відпустки, або з виплатою достатньої допомоги по соціальному забезпеченню, або з наданням допомоги за рахунок державних коштів;

2. Вважати незаконним, якщо роботодавець надсилає жінці попередження про звільнення з роботи у період від дати повідомлення нею свого роботодавця про вагітність до закінчення її відпустки по вагітності та пологам або якщо він робить попередження про звільнення у такий час, що воно втрачає чинність у цей період;

3. Забезпечити матерям, що мають грудних дітей, перерви, тривалість яких достатня для годування дитини;

4. Регламентувати залучення до робіт у нічний час вагітних жінок; які нещодавно народили дитину; що годують своїх грудних дітей;

5. Заборонити застосування праці вагітних жінок, які нещодавно народили дитину; і що годують своїх грудних дітей, на підземних гірничих роботах і всіх інших роботах, які протипоказані жінкам у зв'язку з небезпечними, шкідливими для здоров'я або важкими умовами праці, і вжити відповідних заходів для захисту трудових прав цих жінок.

Стаття 9. Право на професійну орієнтацію

З метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну орієнтацію Сторони зобов'язуються, у разі необхідності, створити службу або сприяти діяльності служби, яка допомагатиме всім особам, включаючи інвалідів, у вирішенні проблем, пов'язаних із вибором професії та набуттям професійних навичок, з належним урахуванням здібностей кожної особи та потреби в них на ринку праці; така допомога повинна надаватись безкоштовно як підліткам, включаючи школярів, так і повнолітнім особам.

Стаття 10. Право на професійну підготовку

З метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну підготовку Сторони зобов'язуються:

1. У разі необхідності, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників, започаткувати професійно-технічну підготовку або сприяти професійно-технічній підготовці всіх осіб, включаючи інвалідів, а також створити умови для доступу до вищої технічної та університетської освіти виключно на основі особистих здібностей;

2. Започаткувати систему виробничого навчання та інші регулярні програми професійної підготовки підлітків – хлопців та дівчат – з їхніх різних професій або сприяти функціонуванню такої системи;

3. Започаткувати або заохочувати, у разі необхідності:

(а) належні та легкодоступні програми професійної підготовки повнолітніх працівників;

(б) спеціальні програми перепідготовки повнолітніх працівників, необхідність в яких виникає внаслідок технологічного прогресу або нових тенденцій у сфері зайнятості;

4. Започаткувати або заохочувати, у разі необхідності, спеціальні програми перепідготовки та реінтеграції осіб, які є безробітними протягом тривалого часу;

5. Заохочувати повне використання існуючих програм шляхом вжиття таких належних заходів, як:

(а) зменшення або скасування будь-яких внесків або зборів;

(б) надання у відповідних випадках фінансової допомоги;

(с) зарахування до нормованих робочих годин часу, витраченого працівником на вимогу його роботодавця на додаткову професійну підготовку без відриву від виробництва;

(д) забезпечення шляхом адекватного контролю, після консультацій з організаціями роботодавців і працівників, ефективності виробничого навчання та інших програм професійної підготовки молодих працівників і у цілому належного захисту молодих працівників.

Стаття 11. Право на охорону здоров'я

З метою забезпечення ефективного здійснення права на охорону здоров'я Сторони зобов'язуються самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями вживати відповідних заходів для того, щоб, серед іншого:

1. Усунути, у міру можливості, причини слабого здоров'я;

2. Забезпечити діяльність консультативно-просвітницьких служб, які сприяли б поліпшенню здоров'я і підвищенню особистої відповідальності у питаннях здоров'я;

3. Запобігати, у міру можливості, епідемічним, ендемічним та іншим захворюванням, а також нещасним випадкам.

Стаття 12. Право на соціальне забезпечення

З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються:

1. Започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування.

2. Підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення;

3. Докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень;

4. Вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення:

(а) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіям держав Сторін;

(б) надання, збереження та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної зі Сторін.

Стаття 13. Право на соціальну та медичну допомогу

З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу Сторони зобов'язуються:

1. Забезпечити, щоб будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога, а у разі захворювання забезпечувався догляд, якого вимагає стан її здоров'я;

2. Забезпечити, щоб політичні або соціальні права осіб, які отримують таку допомогу, на цій підставі не обмежувалися;

3. Передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення;

4. Застосовувати положення пунктів 1, 2 і 3 цієї статті на засадах рівності між своїми громадянами та громадянами інших Сторін, які на законних підставах перебувають на території їхніх держав, відповідно до своїх зобов'язань за Європейською конвенцією про соціальну та медичну допомогу, яка була підписана у Парижі 11 грудня 1953 року.

Стаття 14. Право на користування послугами соціальних служб

З метою забезпечення ефективного здійснення права на користування послугами соціальних служб Сторони зобов'язуються:

1. Сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які, завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища;

2. Заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб.

Стаття 15. Право осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства

З метою забезпечення особам з інвалідністю, незалежно від їхнього віку та характеру і походження їхньої інвалідності, ефективного здійснення права на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства Сторони зобов'язуються, зокрема:

1. Вжити необхідних заходів для забезпечення особам з інвалідністю орієнтування, освіти та професійної підготовки, коли це можливо, у межах загальних програм або, коли це видається неможливим, у державних або приватних спеціалізованих закладах;

2. Сприяти їхньому доступу до роботи усіма засобами, які можуть заохочувати роботодавців приймати на роботу осіб з інвалідністю і утримувати їх у звичайному виробничому середовищі та пристосовувати умови праці до потреб осіб з інвалідністю, або, коли це видається неможливим у зв'язку з інвалідністю, шляхом облаштування або створення спеціальних робочих місць з урахуванням ступеня інвалідності. У деяких випадках такі заходи можуть вимагати використання спеціалізованих служб працевлаштування та надання допомоги;

3. Сприяти їхній всебічній соціальній інтеграції та участі у житті суспільства, зокрема, шляхом вжиття заходів, включаючи технічну допомогу, що спрямовані на усунення перешкод для спілкування і пересування і що надають доступ до транспорту, житла, культурної діяльності і відпочинку.

Стаття 16. Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист

З метою забезпечення умов, необхідних для всебічного розвитку сім'ї, яка є головним осередком суспільства, Сторони зобов'язуються сприяти економічному, правовому та соціальному захисту сімейного життя такими засобами, як соціальна допомога та допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла, допомога щойно одруженим та інші відповідні засоби.

Стаття 17. Право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків рости в умовах, які сприяють всебічному розвитку їхньої особистості та їхніх фізичних і розумових здібностей, Сторони зобов'язуються самостійно або у співпраці з громадськими і приватними організаціями вживати всіх відповідних і необхідних заходів для:

1. (а) забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, достатніх та адекватних для досягнення цієї мети;

(b) захисту дітей та підлітків від недбайливості, насилля або експлуатації;

(c) надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей;

2. Забезпечення дітям і підліткам безкоштовної початкової і середньої освіти, а також заохочення до регулярного відвідання школи.

Стаття 18. Право займатися прибутковою діяльністю на території держав інших Сторін

З метою забезпечення ефективного здійснення права займатися прибутковою діяльністю на території держави будь-якої іншої Сторони, Сторони зобов'язуються:

1. Застосовувати чинні правила у дусі ліберальності;

2. Спростити існуючі формальності та зменшити або скасувати державне мито й інші збори, які сплачуються іноземними робітниками або їхніми роботодавцями;

3. Лібералізувати в односторонньому порядку або колективно правила, які регулюють працю іноземних робітників;

а також визнають:

4. Право своїх громадян залишати свою країну для того, щоб займатися прибутковою діяльністю на території держав інших Сторін.

Стаття 19. Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу

З метою забезпечення ефективного здійснення права трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу на території держави будь-якої іншої Сторони, Сторони зобов'язуються:

1. Підтримувати або забезпечувати функціонування відповідних і безкоштовних служб, які надавали б таким робітникам допомогу, зокрема в одержанні точної інформації, а також вживати в межах національних законів і правил усіх відповідних заходів для запобігання дезінформації щодо еміграції та імміграції;

2. Вживати в межах своєї юрисдикції відповідних заходів для сприяння від'їзду, переїзду та прийому таких робітників і членів їхніх сімей, а також забезпечувати в межах своєї юрисдикції під час їхнього переїзду відповідні санітарні та медичні послуги і належні гігієнічні умови;

3. Сприяти, у разі необхідності, співробітництву між державними і приватними соціальними службами у країнах еміграції та імміграції;

4. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на території їхніх держав на законних підставах, якщо такі питання регулюються законами або правилами чи підлягають контролю з боку адміністративних властей,

режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується таких питань:

- (а) винагорода та інші умови прийняття на роботу і праці;
- (б) членство у профспілках та користування пільгами колективних договорів;
- (с) житло;

5. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на території їхніх держав на законних підставах, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується податків, зборів чи внесків, які пов'язані з роботою і стягуються щодо працюючих осіб;

6. Сприяти, у міру можливості, об'єднанню сім'ї іноземного робітника, який має дозвіл перебувати на відповідній території;

7. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на території їхніх держав на законних підставах, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується судочинства з питань, згаданих у цій статті;

8. Забезпечити, щоб такі робітники, коли вони мешкають на території їхніх держав на законних підставах, не висилалися, якщо вони не загрожують національній безпеці або не зашкоджують державним інтересам чи суспільній моралі;

9. Дозволяти переказувати в обсягах, передбачених законом, такі частини доходів і заощаджень трудящих-мігрантів, які останні можуть забажати;

10. Поширити захист і допомогу, передбачені у цій статті, на мігрантів, які займаються самостійною підприємницькою діяльністю, у такому обсязі, в якому зазначені положення можуть застосовуватися;

11. Сприяти викладанню національної мови приймаючої держави або, якщо їх декілька, однієї з цих мов трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей;

12. Сприяти, у міру можливості, викладанню рідної мови трудящих-мігрантів їхнім дітям.

Стаття 20. Право на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі

З метою забезпечення ефективного здійснення права на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі Сторони зобов'язуються визнавати це право і вживати відповідних заходів для забезпечення його застосування або для сприяння його застосуванню у таких галузях:

- (а) працевлаштування, захист від звільнення та професійна реінтеграція;
- (б) професійна орієнтація, підготовка, перепідготовка та перекваліфікація;
- (с) умови працевлаштування і праці, включаючи винагороду;
- (д) професійний ріст, включаючи просування по службі.

Стаття 21. Право на інформацію та консультації

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію і консультації на підприємстві Сторони зобов'язуються вживати заходів або заохочувати заходи, які надають можливість працівникам або їхнім представникам згідно з національним законодавством і практикою:

(а) отримувати регулярно або у належний час і у зрозумілий спосіб інформацію про економічний і фінансовий стан підприємства, на якому вони працюють, при тому розумінні, що деяку інформацію може бути заборонено для розголошення або віднесено до розряду конфіденційної, якщо її оприлюднення може завдати шкоди підприємству;

(б) отримувати своєчасно консультації щодо запропонованих рішень, які можуть суттєво вплинути на інтереси працівників, особливо щодо тих рішень, які можуть серйозно впливати на наявність робочих місць на підприємстві.

Стаття 22. Право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві Сторони зобов'язуються вживати заходів або заохочувати заходи, які надають можливість працівникам або їхнім представникам згідно з національними законодавством і практикою сприяти:

(а) визначенню і поліпшенню умов праці, організації праці, а також виробничого середовища;

(б) охороні здоров'я та праці на підприємстві;

(с) організації соціальних і соціально-культурних послуг і заходів на підприємстві;

(д) нагляду за дотриманням нормативних положень, що регулюють ці питання.

Стаття 23. Право осіб похилого віку на соціальний захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист Сторони зобов'язуються, самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями, вживати відповідних заходів або заохочувати відповідні заходи, зокрема, для:

– надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом:

(а) забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;

(б) забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами;

– надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони зажають і зможуть, шляхом:

(a) забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;

(b) забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я;

– забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для пристарілих, гарантій надання належної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов життя у їхньому будинку для пристарілих.

Стаття 24. Право на захист у випадках звільнення

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників на захист у випадках звільнення Сторони зобов'язуються визнати:

(a) право всіх працівників не бути звільненими без поважних причин для такого звільнення, пов'язаних з їхньою працездатністю чи поведінкою, або поточними потребами підприємства, установи чи служби;

(b) право працівників, звільнених без поважної причини, на належну компенсацію або іншу відповідну допомогу.

З цією метою Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб кожний працівник, який вважає себе звільненим без поважної причини, мав право на оскарження в неупередженому органі.

Стаття 25. Право працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб права працівників, що випливають з трудових договорів або трудових відносин, гарантувалися тією чи іншою установою-гарантом або будь-яким іншим ефективним засобом захисту.

Стаття 26. Право на гідне ставлення на роботі

З метою забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі Сторони зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1. Поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про сексуальні домагання на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким домаганням і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки;

2. Поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню

таким діям і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки.

Стаття 27. Право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них

З метою забезпечення здійснення права працюючих чоловіків та жінок із сімейними обов'язками рівними можливостями та рівного ставлення до них, а також між такими працівниками та іншими працівниками Сторони зобов'язуються:

1. Вживати належних заходів для того, щоб:

(а) працівники із сімейними обов'язками мали можливість влаштуватися на роботу і працювати, а також повертатися до роботи після відсутності, зумовленої такими обов'язками, включаючи заходи у галузі професійного орієнтування та підготовки;

(б) враховувати їхні потреби у тому, що стосується умов прийняття на роботу та соціального забезпечення;

(с) створити або розширити мережу державних чи приватних служб, зокрема закладів по догляду за дитиною удень та інших форм догляду за дитиною;

2. Забезпечити обом батькам можливість отримувати в період після відпустки по вагітності та пологах відпустку по догляду за дитиною, тривалість та умови якої мають визначатися національним законодавством, колективними договорами або практикою;

3. Забезпечити, щоб сімейні обов'язки як такі не були поважною причиною для звільнення.

Стаття 28. Право представників працівників на захист на підприємстві та умови, які мають створюватися для них

З метою забезпечення ефективного здійснення права представників працівників на виконання ними своїх обов'язків Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб на підприємстві:

(а) вони мали ефективний захист від дій, що завдають їм шкоди, включаючи звільнення на підставі їхнього статусу або діяльності в якості представників працівників на підприємстві;

(б) їм створювалися такі умови, які можуть бути необхідними для швидкого та ефективного виконання ними своїх обов'язків, з урахуванням системи виробничих відносин країни та потреб, розмірів і можливостей відповідного підприємства.

Стаття 29. Право на інформацію та консультації під час колективного звільнення

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію та консультації у випадках колективного звільнення

Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб роботодавці до такого колективного звільнення завчасно інформували і консультували представників працівників щодо шляхів і засобів запобігання колективному звільненню або обмеження кількості звільнюваних осіб і пом'якшення наслідків звільнення, наприклад шляхом вжиття соціальних заходів, спрямованих, зокрема, на надання відповідним працівникам допомоги у працевлаштуванні або перепідготовці.

Стаття 30. Право на захист від бідності та соціального відчуження

З метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від бідності та соціального відчуження Сторони зобов'язуються:

(а) у рамках загального та узгодженого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги;

(b) переглядати ці заходи з метою їхнього коригування у разі необхідності.

Стаття 31. Право на житло.

З метою забезпечення ефективного здійснення права на житло Сторони зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на:

1. Сприяння доступу до житла належного рівня;
2. запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації;
3. Встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб.

Частина III

Стаття А. Зобов'язання

1. З урахуванням положень нижченаведеної статті В кожна Сторона зобов'язується:

(а) вважати частину I цієї Хартії декларацією цілей, до здійснення яких вона прагнуче всіма відповідними засобами, як зазначено у вступному пункті частини I;

(b) вважати для себе обов'язковими принаймні шість із дев'яти статей частини II цієї Хартії: статей 1, 5, 6, 7, 12, 13, 16, 19 і 20;

(c) вважати обов'язковими для себе додаткову кількість статей або позначених цифрами пунктів частини II Хартії, які вона може визначити, за умови, що загальна кількість статей або позначених цифрами пунктів, які вона вважає обов'язковими для себе, становить не менше 16 статей або 63 позначених цифрами пунктів.

2. Статті або пункти, визначені згідно з підпунктами b) і c) пункту 1 цієї статті, повідомляються Генеральному секретарю Ради Європи під час здачі

на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

3. Будь-яка Сторона в подальшому у повідомленні на ім'я Генерального секретаря може заявити про те, що вона вважає обов'язковими для себе будь-які статті або позначені цифрами пункти частини II Хартії, які вона ще не прийняла згідно з умовами пункту 1 цієї статті. Такі взяті у подальшому зобов'язання вважаються невід'ємною частиною ратифікації, прийняття чи затвердження і набувають такої ж чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання відповідного повідомлення.

4. Кожна Сторона забезпечує функціонування системи інспекції праці, що відповідає національним умовам.

Стаття В. Відношення до Європейської соціальної хартії та Додаткового протоколу 1988 року

1. Жодна Договірна Сторона Європейської соціальної хартії або Сторона Додаткового протоколу від 5 травня 1988 року не може ратифікувати, прийняти або затвердити цю Хартію, якщо вона не вважає обов'язковими для себе принаймні ті положення, які відповідають положенням Європейської соціальної хартії та, у відповідних випадках, Додаткового протоколу, що були для неї обов'язковими.

2. Прийняття зобов'язань за будь-яким положенням цієї Хартії від дати набуття чинності цими зобов'язаннями для відповідної Сторони припиняє застосування до цієї Сторони відповідного положення Європейської соціальної хартії та, у відповідних випадках, Додаткового протоколу до неї 1988 року, якщо ця Сторона є учасницею першого з цих документів чи обох документів.

Частина IV

Стаття С. Нагляд за виконанням зобов'язань, які містяться у цій Хартії

Виконання правових зобов'язань, які містяться у цій Хартії, підлягає такому самому наглядові, як Європейська соціальна хартія.

Стаття D. Колективні скарги

1. Положення Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження, застосовуються до зобов'язань за цією Хартією щодо держав, які ратифікували зазначений Протокол.

2. Будь-яка держава, яка не є учасницею Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження, може під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження цієї Хартії або у будь-який інший

час після цього заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що вона погоджується на здійснення нагляду за виконанням її зобов'язань, що випливають з цієї Хартії, відповідно до процедури, передбаченої у зазначеному Протоколі.

Частина V

Стаття Е. Заборона дискримінації

Здійснення прав, передбачених цією Хартією, забезпечується без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, стану здоров'я, належності до національної меншини, народження або інших обставин.

Стаття Ф. Відступи від зобов'язань під час війни або надзвичайного стану в державі

1. Під час війни або іншого надзвичайного стану в державі, який загрожує життю нації, будь-яка Сторона може вжити заходів, які відступають від її зобов'язань за цією Хартією, виключно в тих межах, які зумовлені гостротою становища, якщо такі заходи не суперечать її іншим зобов'язанням за міжнародним правом.

2. Будь-яка Сторона, яка скористається цим правом відступу від своїх зобов'язань, у розумні строки повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і про причини їхнього вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря про те, коли такі заходи були припинені і з якого часу положення Хартії, які вона прийняла, знову повністю виконуються.

Стаття Г. Обмеження

1. Ефективне втілення в життя прав і принципів, зазначених у частині I, та їхнє ефективне здійснення відповідно до частини II не підлягають жодним обмеженням, за винятком тих, які передбачені цими частинами і тих, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших людей або для захисту державних інтересів, національної безпеки, здоров'я людей чи моралі.

2. Обмеження, які дозволяються згідно з цією Хартією щодо зазначених у ній прав і зобов'язань, застосовуються тільки з метою, з якою вони передбачені.

Стаття Н. Хартія і внутрішньодержавне право чи міжнародні угоди

Положення цієї Хартії не зашкоджують положенням внутрішньодержавного права чи будь-яких двосторонніх або багатосторонніх договорів, конвенцій чи угод, які вже набули або можуть набути чинності і за якими захищеним особам може надаватися більш сприятливий режим.

Стаття І. Виконання взятих зобов'язань

1. Без шкоди для методів виконання зобов'язань, передбачених у цих статтях, відповідні положення статей 1–31 частини II цієї Хартії виконуються за допомогою:

- (а) законів або правил;
- (б) угод між роботодавцями чи організаціями роботодавців та організаціями працівників;
- (с) поєднання цих двох методів;
- (д) інших відповідних засобів.

2. Вважається, що зобов'язання, які випливають з положень пунктів 1, 2, 3, 4, 5 і 7 статті 2, пунктів 4, 6, і 7 статті 7, пунктів 1, 2, 3 і 5 статті 10 та статей 21 і 22 частини II цієї Хартії, виконуються, якщо ці положення застосовуються згідно з пунктом 1 цієї статті до переважної більшості відповідних працівників.

Стаття J. Зміни та доповнення

1. Будь-які зміни або доповнення до частин I та II цієї Хартії, спрямовані на розширення кола прав, гарантованих цією Хартією, а також будь-які зміни або доповнення до частин III–VI, запропоновані тією чи іншою Стороною або Урядовим комітетом, подаються Генеральному секретарю Ради Європи і надсилаються Генеральним секретарем Сторонам цієї Хартії.

2. Будь-які зміни або доповнення, запропоновані відповідно до положень попереднього пункту, розглядаються Урядовим комітетом, який подає ухвалений текст Комітету Міністрів на затвердження після консультацій з Парламентською Асамблеєю. Після затвердження Комітетом Міністрів, текст зміни або доповнення надсилається Сторонам для прийняття.

3. Будь-які зміни або доповнення до частини I і частини II цієї Хартії набувають чинності для тих Сторін, які їх прийняли, у перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку три Сторони поінформували Генерального секретаря про їхнє прийняття.

Для будь-якої Сторони, яка приймає зміни або доповнення після набуття ними, зміна або доповнення набувають чинності у перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку ця Сторона поінформувала Генерального секретаря про їхнє прийняття.

4. Будь-які зміни або доповнення до частин III–VI цієї Хартії набувають чинності у перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку всі Сторони поінформували Генерального секретаря про їхнє прийняття.

Частина VI

Стаття К. Підписання, ратифікація та набуття чинності

1. Ця Хартія відкрита для підписання державами-членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Хартія набуває чинності у перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку три держави-члени Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цієї Хартії відповідно до попереднього пункту.

3. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цієї Хартії після набуття нею чинності, Хартія набуває чинності у перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття Л. Територіальне застосування

1. Дія цієї Хартії поширюється на територію метрополії кожної Сторони. Кожна Сторона, яка підписала цю Хартію, під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження, може визначити у заяві на ім'я Генерального секретаря Ради Європи територію, яка для цілей цієї статті вважається територією її метрополії.

2. Будь-яка Сторона, яка підписала цю Хартію, під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження або в будь-який інший час після цього може заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про поширення дії Хартії цілком або частково на визначену в цій заяві територію (території), яка не входить до складу метрополії і за міжнародні відносини якої вона відповідає або за яку вона несе міжнародну відповідальність. У такій заяві Сторона зазначає статті або пункти частини II Хартії, які вона визнає обов'язковими стосовно територій, зазначених у заяві.

3. Дія Хартії поширюється на територію (території), зазначену у вищезгаданій заяві, починаючи з першого дня місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання повідомлення про таку заяву Генеральним секретарем.

4. Будь-яка Сторона у подальшому може заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що стосовно однієї чи більше з тих територій, на які дію Хартії було поширено згідно з пунктом 2 цієї статті, вона визнає обов'язковими будь-які статті або позначені цифрами пункти, які вона ще не прийняла стосовно цієї території (територій). Такі взяті у подальшому зобов'язання вважаються складовою частиною первісної заяви щодо відповідної території і набувають такої ж чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття М. Денонсація

1. Будь-яка Сторона може денонсувати цю Хартію тільки після закінчення п'ятирічного періоду від дати, на яку Хартія набула для неї чинності, або після закінчення будь-якого наступного дворічного періоду і у будь-якому разі через шість місяців після дати повідомлення Генерального секретаря Ради Європи у письмовій формі про свій намір денонсувати Хартію. Генеральний секретар надсилає відповідну інформацію іншим Сторонам.

2. Будь-яка Сторона може відповідно до положень попереднього пункту денонсувати будь-яку прийнятую нею статтю або будь-який прийнятий нею пункт частини II Хартії, якщо кількість статей або пунктів, які ця Сторона визнала обов'язковими для себе, становить не менше 16 статей та 63 пунктів, і якщо ці статті або пункти включають статті, визначені Стороною з числа тих, спеціальне посилення на які міститься у підпункті (b) пункту 1 статті А.

3. Будь-яка Сторона на умовах, зазначених у пункті 1 цієї статті, може денонсувати цю Хартію або будь-яку статтю чи будь-який пункт частини II Хартії стосовно будь-якої території, на яку дія Хартії поширюється відповідно до заяви, зробленої згідно з пунктом 2 статті L.

Стаття N. Додаток

Додаток до цієї Хартії становить її невід'ємну частину.

Стаття O. Повідомлення

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради та Генерального директора Міжнародного бюро праці про:

- (a) будь-яке підписання;
- (b) заду на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження;
- (c) будь-яку дату набуття чинності цією Хартією згідно зі статтею K;
- (d) будь-яку заяву, зроблену на виконання пунктів 2 і 3 статті A, пунктів 1 і 2 статті D, пункту 2 статті F, пунктів 1, 2, 3 і 4 статті L;
- (e) будь-які зміни або доповнення, зроблені відповідно до статті J;
- (f) будь-яку денонсацію відповідно до статті M;
- (g) будь-який інший акт або повідомлення, які стосуються цієї Хартії.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином на те уповноважені представники підписали цю переглянута Хартію.

Затверджено у Страсбурзі третього дня травня місяця 1996 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає завірені копії цієї переглянута Хартії кожній державі-члену Ради Європи та Генеральному директору Міжнародного бюро праці.

ДОДАТОК ДО ПЕРЕГЛЯНУТОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ

Сфера застосування переглянутої Європейської соціальної хартії щодо захищених осіб

1. Без шкоди для пункту 4 статті 12 і пункту 4 статті 13 особи, на яких поширюється дія статей 1–17 і 20–31, включають тільки тих іноземців, які є громадянами інших Сторін та на законних підставах проживають або працюють на території держави відповідної Сторони, при тому розуміння, що ці статті мають тлумачитися в контексті положень статей 18 і 19.

Таке тлумачення не зашкоджує поширенню будь-якою Стороною аналогічних прав на інших осіб.

2. Кожна Сторона надасть біженцям, як вони визначені у Конвенції про статус біженців, підписаний у Женеві 28 липня 1951 року, та у Протоколі від 31 січня 1967 року, які на законних підставах перебувають на території її держави, якомога сприятливіший режим і у будь-якому разі не менш сприятливий, ніж режим, передбачений зобов'язаннями Сторони за зазначеною Конвенцією і будь-якими іншими існуючими міжнародними документами, які можуть застосовуватися до таких біженців.

3. Кожна Сторона надасть особам без громадянства, як вони визначені у Конвенції про статус осіб без громадянства, укладеній у Нью-Йорку 28 вересня 1954 року, які на законних підставах перебувають на території її держави, якомога сприятливіший режим і у будь-якому разі не менш сприятливий, ніж режим, передбачений зобов'язаннями Сторони за зазначеним документом і будь-якими іншими існуючими міжнародними документами, які можуть застосовуватися до таких осіб без громадянства.

Частина I, пункт 18, Частина II, стаття 18, пункт 1

Встановлюється, що положення цих пунктів не стосуються питання в'їзду на території держав Сторін і не зашкоджують положенням Європейської конвенції про поселення, підписаної у Парижі 13 грудня 1955 року.

Частина II

Стаття 1, пункт 2

Цей пункт не тлумачиться як такий, що забороняє або дозволяє будь-які положення чи будь-яку практику стосовно гарантій збереження прав профспілок.

Стаття 2, пункт 6

Сторони можуть передбачити, що цей пункт не застосовується:

(а) до працівників, які мають трудовий договір або трудові відносини на загальний період, що не перевищує одного місяця, і/або з робочим тижнем, що не перевищує восьми годин;

(b) коли трудовий договір або трудові відносини мають нерегулярний і/або специфічний характер за умови, що у таких випадках його незастосування зумовлюється об'єктивними міркуваннями.

Стаття 3, пункт 4

Встановлюється, що для цілей цього пункту функції, порядок організації та умови функціонування таких служб визначаються національними законами або правилами, колективними договорами або іншими засобами, що відповідають національним умовам.

Стаття 4, пункт 4

Встановлюється, що цей пункт не забороняє негайного звільнення у разі скоєння будь-якого серйозного порушення.

Стаття 4, пункт 5

Встановлюється, що Сторона може взяти на себе зобов'язання за цим пунктом, якщо відрахування із заробітної плати переважної більшості працівник забороняються законом або колективними договорами чи арбітражними рішеннями, за винятком осіб, на яких такі положення не поширюються.

Стаття 6, пункт 4

Встановлюється, що кожна Сторона, у тому, що її стосується, може регулювати законодавчим шляхом здійснення права на страйк за умови, що будь-яке інше можливе обмеження нею цього права може бути виправдане положеннями статті 6.

Стаття 7, пункт 2

Цей пункт не перешкоджає Сторонам передбачати у їхньому законодавстві, що підлітки, які не досягли встановленого мінімального віку, можуть виконувати роботи, які конче необхідні для їхньої професійної підготовки, коли такі роботи виконуються відповідно до умов, визначених компетентним органом, і вживаються заходи для захисту здоров'я таких підлітків і забезпечення їхньої безпеки.

Стаття 7, пункт 8

Встановлюється, що Сторона може взяти на себе зобов'язання за цим пунктом, якщо вона на виконання суті цього зобов'язання у своєму законодавстві забороняє використання праці переважної більшості осіб молодше 18 років на роботах у нічний час.

Стаття 8, пункт 2

Цей пункт не тлумачиться як такий, що передбачає категоричну заборону. Винятковими можуть бути, наприклад, такі випадки:

- a) коли працююча жінка винна у неналежній поведінці, яка виправдовує розірвання трудових відносин;
- b) коли відповідне підприємство припиняє свою діяльність;
- c) коли строк, встановлений трудовим договором, закінчився.

Стаття 12, пункт 4

У вступній частині цього пункту вираз “і відповідно до умов, визначених у таких угодах” означає, серед іншого, що стосується допомоги, яка надається незалежно від будь-яких страхових внесків, Сторона може вимагати в якості умови надання такої допомоги громадянам інших Сторін закінчення встановленого періоду проживання.

Стаття 13, пункт 4

Уряди, які не є Сторонами Європейської конвенції про соціальну та медичну допомогу, можуть ратифікувати Хартію стосовно цього пункту за умови, що вони надають громадянам інших Сторін режим, який відповідає положенням цієї Конвенції.

Стаття 16

Встановлено, що захист, який надається цією статтею, охоплює неповні сім'ї.

Стаття 17

Встановлено, що ця стаття охоплює всіх осіб молодше 18 років, якщо законодавство, що стосується повноліття дитини, не передбачає меншого віку повноліття, без шкоди для інших конкретних положень Хартії, зокрема статті 7.

Це не передбачає зобов'язання надавати обов'язкову освіту до самого вищезазначеного віку.

Стаття 19, пункт 6

Для цілей застосування цього пункту термін “сім'я іноземного робітника” розуміється як такий, що означає принаймні дружину робітника та неodrужених дітей, до тих пір, доки останні вважаються державою, що приймає, неповнолітніми і перебувають на утриманні робітника-мігранта.

Стаття 20

1. Встановлюється, що питання соціального забезпечення, а також інші положення, що стосуються допомоги по безробіттю, допомоги по старості та допомоги у разі втрати годувальника, можуть бути виключені зі сфери застосування цієї статті.

2. Положення, які стосуються захисту жінок, зокрема щодо вагітності, пологів та післяпологового періоду, не вважаються дискримінацією, про яку згадується у цій статті.

3. Ця стаття не перешкоджає вжиттю конкретних заходів, спрямованих на ліквідацію нерівності *de facto*.

4. Професійна діяльність, яка за її характером або умовами виконання може бути доручена тільки особам певної статі, може бути виключена зі сфери застосування цієї статті або деяких її положень. Це положення не повинно тлумачитися як таке, що вимагає від Сторін включення до законів або правил

переліку робіт, які за їхнім характером або умовами виконання можуть бути доручені тільки особам певної статі.

Статті 21 і 22

1. Для цілей застосування цих статей термін “представники працівників” означає осіб, які визнаються такими за національними законодавством або практикою.

2. Вираз “національне законодавство і практика” у відповідних випадках охоплює, крім законів і правил, колективні договори, інші угоди між роботодавцями та представниками працівників, звичаї, а також відповідне прецедентне право.

3. Для цілей застосування цих статей термін “підприємство” розуміється як такий, що означає сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, які можуть бути чи не бути юридичною особою, утворені для виробництва товарів або надання послуг з метою отримання фінансового зиску і мають право визначати свою власну ринкову політику.

4. Встановлюється, що релігійні громади та їхні установи можуть бути виключені зі сфери застосування цих статей, навіть якщо ці установи є “підприємствами” за змістом пункту 3. Заклади, що здійснюють діяльність, яка надихається певними ідеалами або ґрунтується на певних моральних принципах, ідеалах і концепціях, захищених національним законодавством, можуть бути виключені зі сфери застосування цих статей у такому обсязі, який є необхідним для збереження профілю підприємства.

5. Встановлюється, що коли в тій чи іншій державі права, викладені у цих статтях, здійснюються у різних закладах підприємства, відповідна Сторона повинна вважатися такою, що виконує зобов’язання, які випливають з цих статей.

6. Сторони можуть виключити зі сфери застосування цих статей підприємства, на яких кількість працівників менша за кількість, визначену національними законодавством або практикою.

Стаття 22

1. Ця стаття не зашкодить ні повноваженням і зобов’язанням держав щодо прийняття правил з техніки безпеки та гігієни праці на робочих місцях, ні повноваженням та функціям органів контролю за їхнім дотриманням.

2. Термін “соціальні та соціально-культурні послуги і заходи” розуміється як такий, що означає соціальні та/або культурні заходи, що забезпечуються для працівників деякими підприємствами, такі як допомога соціальним забезпеченням, спортивними майданчиками, кімнатами для матерів, що годують грудних дітей, бібліотеками, таборами відпочинку для дітей тощо.

Стаття 23, пункт 1

Для цілей застосування цього пункту вираз “якомога довше” стосується фізичних, психологічних та інтелектуальних можливостей осіб похилого віку.

Стаття 24

1. Встановлюється, що для цілей цієї статті терміни “звільнення” та “звільнений” означають розірвання трудових відносин з ініціативи роботодавця.

2. Встановлюється, що ця стаття охоплює всіх працівників, але Сторона може частково або повністю виключити зі сфери захисту такі категорії працівників:

(а) працівників, найнятих за трудовим договором на визначений період часу або на час виконання конкретної роботи;

(б) працівників, які проходять випробувальний термін або не мають необхідної вислуги років, за умови що тривалість цих періодів є розумною і визначається наперед;

(с) працівників, які приймаються на роботу тимчасово на короткий період часу.

3. Для цілей цієї статті поважними причинами для звільнення не вважаються, зокрема:

(а) членство у профспілках або участь у профспілковій діяльності у неробочий час або, за згодою роботодавця, у робочий час;

(б) намагання отримати повноваження представника працівників, здійснення таких повноважень у теперішній час або у минулому;

(с) подання скарги або участь у процесі, порушеному проти роботодавця у зв'язку зі звинуваченням останнього у порушенні законів чи правил, або звернення до компетентних адміністративних органів;

(д) раса, колір шкіри, стать, сімейний стан, сімейні обов'язки, вагітність, релігія, політичні переконання, національна належність або соціальне походження;

(е) відпустка по вагітності та пологах або по догляду за дитиною;

(ф) тимчасова відсутність на роботі у зв'язку з захворюванням або травмою.

4. Встановлюється, що компенсація або інша відповідна допомога у випадку звільнення без поважних причин визначається національними законами або правилами, колективними договорами або іншими засобами, що відповідають національним умовам.

Стаття 25

1. Встановлюється, що компетентний національний орган, як виняток і після консультацій з організаціями роботодавців і працівників, може виключити деякі категорії працівників зі сфери захисту, що надається цією статтею, з огляду на особливий характер їхніх трудових відносин.

2. Встановлюється, що термін “банкрутство” повинен бути визначений національними законодавством і практикою.

3. Вимоги працівників, що охоплюються цією статтею, включають, принаймні:

(а) вимогу працівниками заробітної плати за встановлений період, який повинен бути не менше трьох місяців за пільговою системою і восьми тижнів за системою гарантій, до банкрутства або звільнення;

(b) вимогу працівниками оплати відпустки, нарахованої за роботу, що була виконана упродовж року, в якому відбулося банкрутство або звільнення;

(с) вимогу працівниками грошових виплат у зв'язку з іншими видами оплачуваної відсутності на роботі упродовж встановленого періоду, який повинен бути не менше трьох місяців за пільговою системою і восьми тижнів за системою гарантій, до банкрутства або звільнення.

4. Національні закони або правила можуть обмежувати захист вимог працівників встановленими грошовими виплатами, розмір яких повинен відповідати соціально прийнятному рівню.

Стаття 26

Встановлюється, що ця стаття не вимагає від Сторін прийняття законодавства.

Встановлюється, що пункт 2 не охоплює сексуальні домагання.

Стаття 27

Встановлюється, що ця стаття застосовується до працюючих чоловіків та жінок, які мають сімейні обов'язки стосовно дітей, що перебувають на їхньому утриманні, а також стосовно інших близьких родичів, які явно потребують їхнього догляду або підтримки, коли такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки до економічної діяльності, започаткування такої діяльності, участі у ній або її розширення. Вирази “діти, які перебувають на їхньому утриманні” та інші близькі родичі, які явно потребують їхнього догляду або підтримки означають осіб, визнаних такими згідно з національним законодавством відповідної Сторони.

Статті 28 і 29.

Для цілей застосування цих статей термін “представники працівників” означає осіб, визнаних такими згідно з національним законодавством або практикою.

Частина III

Встановлюється, що Хартія містить правові зобов'язання міжнародного характеру, виконання яких підлягає виключно наглядові, який передбачається у частині IV Хартії.

Стаття А, пункт 1.

Встановлюється, що позначені цифрами пункти можуть включати статті, які містять тільки один пункт.

Стаття В, пункт 2.

Для цілей пункту 2 статті В положення переглянутої Хартії відповідають положенням Хартії, які містяться у статтях або пунктах, позначених такою самою цифрою, за винятком:

(а) пункту 2 статті 3 переглянутої Хартії, який відповідає пунктам 1 і 3 статті 3 Хартії;

(b) пункту 3 статті 3 переглянутої Хартії, який відповідає пунктам 2 і 3 статті 3 Хартії;

(c) пункту 5 статті 10 переглянутої Хартії, який відповідає пункту 4 статті 10 Хартії;

(d) пункту 1 статті 17 переглянутої Хартії, який відповідає статті 17 Хартії.

Частина V

Стаття Е

Диференційоване ставлення, що ґрунтується на об'єктивних і розумних підставах, не вважається дискримінаційним.

Стаття F

Встановлюється, що вираз “під час війни або іншого надзвичайного стану в державі” розуміється також як такий, що охоплює загрозу війни.

Стаття I

Встановлюється, що працівники, виключені відповідно до додатка до статей 21 і 22, не враховуються при визначенні кількості відповідних працівників.

Стаття J

Термін “зміна або доповнення” охоплює також включення до цієї Хартії нових статей.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ (ратифікована Постановою ВР № 789-12 від 27.02.91)

Преамбула. Держави-учасниці цієї Конвенції, вважаючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті ООН, визнання властивої людині гідності, рівних і невід’ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості і миру на землі, беручи до уваги, що народи Об’єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі, визнаючи, що Організація Об’єднаних Націй у Загальній декларації прав людини та Міжнародних пактах про права людини проголосила і погодилась з тим, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші обставини, нагадуючи, що Організація Об’єднаних Націй в Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, впевнені в тому, що сім’ї як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист і сприяння з тим, щоб вона могла повністю покласти на себе зобов’язання в рамках суспільства, визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння, вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об’єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності, беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, та визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей, беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, “дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження”, посилаючись на положення Декларації

про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та при їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях, Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (“Пекінські правила”) та Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, визнаючи, що в усіх країнах є діти, які живуть у виключно тяжких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги, враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини, визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей в кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються, погодились про нижченаведене:

Частина I. Стаття 1. Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

2. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують те, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки й охорони

здоров'я та з точки зору чисельності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо кономічних, соціальних і культурних прав держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.

2. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина реєструється одразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування.

2. Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я і сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

2. Якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів індивідуальності, держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають у відповідності із застосуванням законом і процедурами, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки

жорстоко поводяться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім зацікавленим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам дитини.

4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого державою-учасницею, наприклад при арешті, тюремному ув'язненні, висилці, депортації чи смерті (включаючи смерть, що настала через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію щодо місця перебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язання держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини чи її батьків на в'їзд у державу-учасницю або виїзд із неї з метою возз'єднання сім'ї повинна розглядатися державами-учасницями позитивним, гуманним і оперативним чином. Держави учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їх сім'ї.

2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб, і сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей з-за кордону.

2. З цією метою держави-учасниці сприяють укладанню двосторонніх або багатосторонніх угод чи приєднуються до діючих угод.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію й ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні: (а) для поваги прав і репутації інших осіб або (б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті і релігії.

2. Держави-учасниці поважають права й обов'язки батьків та у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі і здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.

2. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, тайну кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації й матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою держави-учасниці: (а) заохочують засоби масової інформації до розповсюдження інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях, та в дусі статті 29; (b) заохочують міжнародне співробітництво в галузі підготовки, обміну і розповсюдження такої інформації і матеріалів із різних культурних, національних і міжнародних джерел; (c) заохочують видання і розповсюдження дитячої літератури; (d) заохочують засоби масової інформації до приділення особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншин або корінного населення; (e) заохочують розробку належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи положення статей 13 і 18.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної й однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

2. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними обов'язків з виховання дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.

3. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту у випадку необхідності включають ефективні процедури для розробки соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування і наступних заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також у випадку необхідності початку судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою.

2. Держави-учасниці у відповідності зі своїми національними законами забезпечують зміну догляду за дитиною.

3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання (“кафала”, за ісламським правом), всиновлення або за необхідності направлення у відповідні установи по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини та її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи всиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони:

(а) забезпечують, щоб всиновлення дитини дозволялось лише компетентними властями, які визначають згідно з застосовуваним законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що всиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на всиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;

(б) визначають, що всиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або всиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим;

(с) забезпечують, щоб у випадку всиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі ж гарантії і норми, які застосовуються щодо всиновлення всередині країни;

(д) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у випадку всиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невинуватих фінансових вигод, пов'язаних з цією особою;

(е) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладання двохсторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювалося компетентними властями чи органами.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, з тим щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або такої, що вважається біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародним або внутрішнім правом процедур як такої, що супроводжується, так і такої, що не супроводжується її батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах по правах людини або гуманітарних документах, учасниками яких є зазначені держави.

2. Із цією метою держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають це за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій по захисту такої дитини і надання їй допомоги у пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якої дитини-біженця, з тим щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. В тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий же захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення, як це передбачено в цій Конвенції.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.

2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за умов наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогти, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.

3. На визнання особливих потреб неповноцінної дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається при можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності і доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного,

по можливості, залучення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний.

4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обміну відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загально-освітньої і професійної підготовки, а також доступу до цієї інформації з тим, щоб дозволити державам-учасницям поліпшити свої можливості і знання та розширити свій досвід у цій галузі. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб та відновлення здоров'я.

2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема вживають заходів для: а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності; б) забезпечення надання необхідної медичної допомоги і охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги; с) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в рамках первинної медико-санітарної допомоги, шляхом застосування легкодоступної технології та надання достатньо поживного продовольства і чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища; д) надання матерям належних послуг до охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди; е) забезпечення обізнаності всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також їх доступу до освіти та їх підтримки у використанні цих знань; і) розвитку просвітницької роботи і послуг у галузі профілактичної медичної допомоги та планування розміру сім'ї.

3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних і необхідних заходів з метою скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.

4. Держави-учасниці зобов'язуються заохочувати міжнародне співробітництво і розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають право дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи

психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, що надається дитині, та всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів для досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

2. Батько(-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.

3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів для надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

4. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладанню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема: вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту; заохочують розвиток різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти і надання у випадку необхідності фінансової допомоги; забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів; забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти і професійної підготовки для всіх дітей; вживають

заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.

2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб шкільна дисципліна підтримувалася з допомогою методів, які відображають повагу людської гідності дитини, та у відповідності з цією Конвенцією.

3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути в найповнішому обсязі; виховання поваги до прав людини та основних спрямована на: розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй; виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної; підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення; виховання поваги до навколишньої природи.

2. Жодна частина цієї статті або статті 22 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати навчальні заклади і керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги того, щоб освіта, яка дається в таких навчальних закладах, відповідала мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті і займатися мистецтвом.

2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації і від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоду її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному і соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці приймають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти з тим, щоб забезпечити застосування цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема: встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу; визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умов праці; передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні і соціальні, а також заходи в галузі освіти з тим, щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами і психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати використання дітей у протизаконному виробництві таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язуються захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації і сексуальних розбещень. З цією метою держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому і багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів для запобігання: схиленню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; використанню з метою експлуатації дітей у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці; використанню з метою експлуатації дітей у порнографії й порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому і багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів для відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди у будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб: жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення,

які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років; жодна дитина не була позбавлена свободи незаконним або свавільним чином.

Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якнайкоротшого відповідного періоду часу; кожна позбавлена свободи дитина користується гуманним поводженням і повагою невід'ємної гідності її особистості з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена свободи дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування і побачень, за винятком особливих обставин; кожна позбавлена свободи дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оскаржувати законність позбавлення її свободи перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дм.

Стаття 38.

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання.

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу у свої збройні сили. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам старшого віку.

4. Згідно зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, держави-учасниці зобов'язуються вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких стосується збройний конфлікт, та догляду за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою: будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції) реалізації нею корисної ролі в суспільстві.

2. Із цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб: жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не звинувачувалася і не визнавалася винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення; кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії: презумпцію невинності, поки її вина не буде доказана згідно з законом; негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї й у випадку необхідності через її батьків чи законних опікунів та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці і здійсненні свого захисту, невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно з законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи, і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища, її батьків або законних опікунів; свобода від примусу щодо подання свідчень чи визнання вини; вивчення свідчень свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту і вивчення їх свідчень; якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення і будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів; безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею, повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти встановленню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема: встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство; у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробувального терміну виховання, програми навчання і професійної підготовки та інші форми догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке відповідало б її добробуту, а також її становищу і характеру злочину.

Стаття 41

Ніщо в цій Конвенції не стосується будь-яких положень, які більшою мірою сприяють реалізації прав дитини і можуть міститися: в законі держави-учасниці або в нормах міжнародного права, діючих щодо цієї держави. Частина II, III містять положення про організацію взаємодії між державами-учасницями, їх зобов'язання, порядок підписання, ратифікації, прийняття та внесення змін і поправок до Конвенції.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПСИХОЛОГІЧНУ СЛУЖБУ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністра освіти України № 127

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

30 грудня 1999 р. за № 922/4215 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Психологічна служба (далі – служба) в структурі освіти є складовою частиною державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості.

1.2. Служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Психологічна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, Законом України “Про освіту”, чинним законодавством України та цим Положенням.

1.4. Діяльність служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами (соціальними педагогами), які мають вищу спеціальну освіту. За своїм статусом працівники служби належать до педагогічних працівників і, відповідно до чинного законодавства, користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

1.5. Психологічна служба тісно співпрацює з органами охорони здоров'я, соціального захисту, сім'ї та молоді, внутрішніх справ, іншими зацікавленими відомствами, а також з громадськими і благодійними організаціями.

1.6. Це Положення регламентує загальну структуру та функції психологічної служби в системі освіти України в цілому і є основою для діяльності наявної мережі служби управлінь та відділів освіти державних адміністрацій.

1.7. Посади практичних психологів (соціальних педагогів) уводяться в штати дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів за рішеннями районних (міських) відділів освіти, управлінь (комітетів) професійно-технічної освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат навчальних закладів, згідно з нормативами чисельності практичних психологів (соціальних педагогів) підрозділів системи освіти.

2. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

2.1. Завдання психологічної служби системи освіти України полягають у: сприянні повноцінному особистісному та інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі, у створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку; забезпеченні індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення; профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному та особистісному розвитку дитини.

2.2. Основними видами діяльності психологічної служби є: діагностика – психологічне обстеження дітей і підлітків, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку дітей та учнівської молоді, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання; корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку та поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи; реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності; профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунків, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо; прогностика – розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку дитини, складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні.

2.3. Психологічна служба системи освіти України функціонує на трьох рівнях: науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості дитини з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань в умовах сучасної школи; прикладному, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців; практичному, на якому забезпечує безпосередню роботу психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах.

2.4. Діяльність психологічної служби включає такі головні напрямки: консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання та виховання дітей і підлітків, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності; просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних

зкладах та сім'ї; превентивне виховання (через засоби масової інформації, в ході вивчення шкільних предметів в рамках навчальних програм або як окремих предметів), метою якого є формування в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя та хист психічного здоров'я, профілактика алкоголізму, наркоманії, СНІДу і злочинності серед неповнолітніх.

3. СТРУКТУРА ТА УПРАВЛІННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЮ СЛУЖБОЮ

3.1. Психологічна служба в системі освіти України складається з трьох основних ланок: Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи; обласних, районних (міських) центрів практичної психології і соціальної роботи або головних психологів районних (міських) методичних кабінетів; практичних психологів, соціальних педагогів, які працюють у навчальних закладах.

3.2. Науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти України здійснює Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, який створюється Міністерством освіти України та АПН України і діє на підставі Статуту.

3.3. Обласні центри практичної психології і соціальної роботи створюються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій і методично підпорядковуються Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи.

3.4. Центри можуть функціонувати як структурні підрозділи інститутів удосконалення вчителів або як юридичні особи.

3.5. Районні (міські) центри практичної психології та соціальної роботи створюються районними (міськими) відділами освіти та методично підпорядковуються обласним центрам. Центри можуть функціонувати як структурні підрозділи методичних кабінетів або як юридичні особи. Районні і міські центри створюються при наявності у навчальних закладах освіти району (міста) від 20 тис. і більше дітей віком до 18 років. Якщо чисельність дітей, які відвідують дошкільні заклади або навчаються в загальноосвітніх школах району (міста), менша, то у методичному кабінеті вводиться посада головного психолога. Відділи освіти таких районів на паритетних засадах можуть створювати міжрайонні центри практичної психології і соціальної роботи.

3.6. Атестація практичних психологів (соціальних педагогів) проводиться атестаційними комісіями, що створюються при районних (міських) центрах та методичних кабінетах, для встановлення (підтвердження) їх кваліфікаційних категорій згідно з Положенням про атестацію педагогічних працівників, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 20.08.93 № 310 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 02.12.93 за № 176.

3.7. Обласним, районним (міським) центрам в установленому порядку затверджується штатний розпис згідно з нормативами чисельності практичних психологів (соціальних педагогів).

3.8. Обласні, районні (міські) центри здійснюють свою діяльність відповідно до Положення або Статуту, якщо вони є юридичними особами.

4. ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи є головною організацією психологічної служби системи освіти України. Він здійснює організаційні, координаційні та науково-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної роботи. До числа його повноважень належить: науково-методичне забезпечення психологічної служби системи освіти; участь в експертизі діяльності, ліцензуванні державних і недержавних навчальних закладів та підрозділів психологічної служби системи освіти; здійсненні психометричного нагляду, забезпечення діяльності психометричної комісії, організація соціально-психологічної експертизи методів, методик, новацій у галузі освіти; дотримання державних вимог до змісту діяльності психологічної служби, координація науково-прикладних досліджень та методичних розробок.

4.2. Центри практичної психології і соціальної роботи (головний психолог) є основними організаційно-методичними структурами психологічної служби освіти в області, районі (місті). Вони здійснюють організаційні, координуючі та навчально-методичні функції у галузі практичної психології і соціальної роботи. Обласні, районні (міські) центри (головні психологи): забезпечують діяльність психологічної служби освіти регіону згідно з державними вимогами; надають методичну інформаційну підтримку практичним психологам, соціальним педагогам; беруть участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів служби, їх атестації та професійному зростанні, кадровому забезпеченні служби, сертифікації фахівців; організують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів; координують науково-дослідні, практичні дослідження за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби; беруть участь в оцінці, прогнозуванні та формуванні освітньої політики в регіоні впроваджують досягнення психологічної науки та передового досвіду. Центри практичної психології і соціальної роботи (головні психологи) організують діяльність “Телефонів довіри”, кабінетів корекції кризових станів, психологічних (сімейних) консультацій, профільних консультпунктів, реабілітаційних центрів залежно від соціально-психологічних потреб регіону.

4.3. Практичний психолог навчального закладу: бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи спрямованої на забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей і учнівської молоді, збереження їх повноцінного

психічного здоров'я; проводить психолого-педагогічну діагностику готовності дитини до навчання в період її переходу з однієї вікової групи до іншої, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем психічного розвитку дитини; розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, статевих, вікових особливостей різних категорій дітей; сприяє відбору підлітками професій з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя; здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших залежностей і шкідливих звичок серед підлітків; проводить психологічну експертизу і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки неповнолітніх; формує психологічну культуру вихованців, учнів, педагогів, батьків, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

4.4. Посада практичного психолога вводиться в дошкільних закладах (у т. ч. компенсувального типу), загальноосвітніх школах та школах-інтернатах усіх типів, професійно-технічних училищах згідно з нормативами.

4.5. Соціальний педагог навчального закладу: здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей та підлітків; сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді; залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян; впливає на подолання особистісних, міжособистісних, внутрішніх конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, дітям, які потребують піклування, тощо.

4.6. Соціальний педагог зараховується у загальноосвітні школи, школи-інтернати для дітей, які потребують особливих умов виховання, професійно-технічні училища згідно з нормативами. Соціальні педагоги зараховуються до цих навчальних закладів на вакантні посади практичних психологів.

4.7. Працівник психологічної служби повинен: керуватися Етичним кодексом психолога; дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність дитини, захищати її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства; будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри у тісному співробітництві з усіма учасниками педагогічного процесу; пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків; зберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих

у процесі діагностики або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди дитині чи її оточенню; постійно підвищувати свій професійний рівень, запобігати випадкам здійснення психодіагностичної, розвивально-корекційної, консультативно-методичної роботи особами, які не мають відповідної фахової підготовки або права на таку діяльність; знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку дітей, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрямки і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

4.8. Тривалість робочого тижня практичного психолога (соціального педагога) – 40 год. Із них 20 год відводиться для роботи у навчальному закладі (індивідуальна і групова психодіагностика, консультування учнів, батьків, вчителів, корекційно-розвивальна робота тощо) і 20 год – на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо.

5. ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ

5.1. Фінансування діяльності Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи здійснюється Міністерством освіти України та Академією педагогічних наук України згідно з установчим договором.

5.2. Фінансування діяльності обласних центрів здійснюється Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій.

5.3. Фінансування діяльності районних (міських) центрів практичної психології і соціальної роботи (головних психологів) здійснюється районними (міськими) відділами освіти.

5.4. Оплата праці практичних психологів (соціальних педагогів), працівників центрів, головних психологів здійснюється згідно з чинним законодавством.

5.5. Працівникам психологічної служби закладів освіти виділяється окреме приміщення для проведення діагностичної, консультативної, розвивальної і корекційної роботи.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПСИХОЛОГІЧНИЙ КАБІНЕТ ДОШКІЛЬНИХ, ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ІНШИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (далі навчальних закладів) – це спеціально обладнане приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога).

1.2. У кабінеті забезпечується своєчасне і систематичне вивчення психофізичного, соціального розвитку дітей та учнів, мотивів їхньої поведінки та діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Кабінет діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку і саморозвитку дітей та учнів, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Робота в психологічному кабінеті здійснюється відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.1999 № 127 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 за № 922/4215), із змінами і доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 № 439 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 09.07.2001 за № 570/5761), у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними кабінетами, з використанням технічних засобів, методичного, довідкового та роздаткового матеріалу.

1.4. Навчальний заклад забезпечує організаційні, фінансові та матеріальні умови, необхідні для функціонування психологічного кабінету. Приміщення, обладнання, майно кабінету утримується навчальним закладом на безстроковому користуванні та оперативному управлінні.

1.5. У психологічному кабінеті можуть надаватися користувачам додаткові платні послуги згідно з законодавством України.

1.6. Це Положення є обов'язковим для навчальних закладів незалежно від форм власності і визначає загальні вимоги щодо розташування, обладнання, оформлення психологічного кабінету та ведення документації.

1.7. Діяльність у психологічному кабінеті регламентується законами України, іншими законодавчими актами, нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти України, затвердженими в установленому порядку навчальними програмами і планами, а також цим Положенням.

2. ПРИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КАБІNETУ ТА ВИМОГИ ДО ЙОГО ОФОРМЛЕННЯ

Психологічний кабінет займає два приміщення: робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) та навчальний психологічний кабінет.

2.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) призначений для проведення індивідуальної психодіагностичної, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи; індивідуальної консультаційної роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками, а також для підготовки до занять, тренінгів, виступів; обробки результатів психологічних обстежень та оформлення висновків та рекомендацій. Під робочий кабінет відводиться кімната площею не менше 12 кв. м у зручному для відвідувачів місці. На вхідних дверях вивіщується табличка “Практичний психолог” (“Соціальний педагог”), на видному місці – графік роботи, затверджений керівником навчального закладу.

2.2. Навчальний психологічний кабінет призначений для проведення занять з дітьми та учнями (навчальні курси, факультативні заняття, психологічні гуртки, практикуми, тренінги); групової діагностичної, розвивальної та психокорекційної роботи з учнями (дітьми), психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків; систематичного підвищення рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу. Навчальний психологічний кабінет розміщується поруч із робочим кабінетом практичного психолога (соціального педагога). На вхідних дверях вивіщується табличка “Навчальний психологічний кабінет”.

2.3. Оформлення психологічного кабінету має відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітленості, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам.

Психологічний кабінет влаштовують у приміщеннях з достатнім природним та штучним освітленням, звуковою ізоляцією, необхідною кількістю розеток. Кімнати мають забезпечувати психотерапевтичний ефект. Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, зображення природи тощо. Для кращого розсіювання та відбиття світла стелю рекомендується фарбувати у білий колір. Якщо вікна у приміщенні виходять на сонячний бік, то стіни краще фарбувати у холодні кольори: блакитний, зеленкуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світлооранжевий, кремовий. Підлога, незалежно від матеріалу, з якого вона зроблена, має бути темнішою, ніж стіни. Приміщення слід обладнувати з урахуванням вимог сучасного дизайну. При оформленні психологічного кабінету рекомендується створення колірно-світлової композиції з урахуванням психофізіологічного ефекту кольорів.

3. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ОСНАЩЕННЯ

3.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) рекомендується укомплектувати:

меблями: письмовий та журнальний стіл, стільці, 2–3 крісла, шафи секційні для зберігання книжок, навчально-методичних матеріалів, додаткової інформаційної документації, архіву тощо; учбового використання, аудіо-, відео касет, дискет тощо;

килимами для підлоги та пілососом для їх чищення;

оргтехнікою: комп'ютером, принтером, ліцензованим програмним забезпеченням, сканером, ксероксом, телевізором, диктофоном, аудіо- та відеотехнікою з достатньою кількістю касет, діагностичними засобами, проекційною апаратурою та засобами для її використання (екран, зашторювання, пульт дистанційного управління та ін.), кольорово-освітлювальною системою, освіжувачем та іонізатором повітря, засобами зв'язку тощо;

канцелярським приладдям; папером (білим та кольоровим) формату А-4, блокнотом А-3, фліп-чартом, маркерами, фломастерами, матеріалами для творчих занять (клей, пластилін, фарби, іграшки та ін.) тощо.

3.2. Робочі місця учнів (дітей) і практичного психолога (соціального педагога) обладнуються відповідно до вимог наукової організації праці, ергономіки з дотриманням правил техніки безпеки, з урахуванням специфіки діяльності кабінету: психодіагностична робота, викладання спеціальних курсів, психологічна просвіта учасників навчально-виховного процесу. Робочі місця (учнів) дітей – столи, які зручно переміщувати по кабінету, шафи, пересувні полицьки і напівполицьки; психологічні тренінги, практикуми, розвантаження, психотерапія. Пріміщення устатковується 10–15 м'якими кріслами з високими підголівниками і вмонтованими в них гніздами для підключення індивідуальних навушників, килимом для підлоги, природно-декоративними елементами (рослини, акваріуми, фонтани) тощо. Навчальний психологічний кабінет багатопрофільного використання може обладнуватися й іншим устаткуванням, залежно від специфіки діяльності та функціонального призначення.

3.3. Психологічний кабінет забезпечується комплектами підручників, навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій, затверджених навчальних програм, фахових періодичних видань (журнали “Практична психологія та соціальна робота”, “Журнал для батьків”, “Обдарована дитина” та ін.), тестових методик, бланків, допоміжних матеріалів.

3.4. Облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету навчальних закладів здійснюється в установленому порядку.

4. МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТАЦІЯ КАБІНЕТУ

Матеріали та документація психологічного кабінету поділяються за категоріями: нормативно-правова; навчально-методична; довідково-інформаційна; обліково-статистична; для службового використання.

4.1. До нормативно-правових документів належать закони України, постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження, Положення Міністерства освіти і науки України, управлінь (відділів) освіти і науки місцевих державних адміністрацій щодо діяльності психологічної служби системи освіти України.

4.2. До навчально-методичних матеріалів належать підручники, навчально-методичні посібники, збірники методичних рекомендацій, навчальні програми (плани), фахові періодичні видання тощо.

4.3. До довідково-інформаційних матеріалів належать матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, тематичні проспекти (буклети), доповіді, виступи на педрадах, навчально-тематичні плани роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками тощо.

4.4. До обліково-статистичних документів належать: облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету, плани роботи практичного психолога (соціального педагога) на рік (місяць), форми статистичної звітності встановленого зразка тощо.

4.5. До матеріалів для службового користування належать: індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування, журнали індивідуальних консультацій, протоколи корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи, матеріали психолого-педагогічних консиліумів, тексти (ключі) тестових методик, опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо. Доступ до обліково-статистичних документів та документів для службового користування регулюється завідувачем психологічним кабінетом відповідно до положень Етичного кодексу психолога (за винятком офіційних звернень правоохоронних і судових органів). Крім того, в психологічному кабінеті має бути така інформація:

список телефонів (адреси) місцевих спеціалізованих центрів, служб, консультацій медико-психологічного профілю;

телефони (адреси) районного (міського), обласного центрів практичної психології і соціальної роботи (методистів-психологів).

5. ЗАВДУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИМ КАБІНЕТОМ.

Завідування психологічним кабінетом покладається керівником навчального закладу на практичного психолога (соціального педагога).

5.1. Завідувач кабінетом несе відповідальність за зміст роботи психологічного кабінету, планування діяльності та ведення документації, зберігання та правильне використання обладнання та інших матеріальних цінностей.

5.2. До обов'язків завідувача психологічним кабінетом входить: систематичне поповнення та вдосконалення навчально-матеріальної бази кабінету, забезпечення роботи технічних засобів, дотримання правил санітарії та гігієни, протипожежної безпеки і поводження з електричними приладами.

5.3. За завідування психологічним кабінетом здійснюється доплата згідно з законодавством України.

КВАЛІФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСАДИ ПСИХОЛОГА

Посадові обов'язки

Вивчає вплив психологічних, економічних і організаційних факторів виробництва на трудову діяльність працівників підприємства, організації, установи з метою розробки заходів з покращення умов праці і підвищення ефективності роботи.

Виконує роботу з укладання проектів, планів і програм соціального розвитку; визначає психологічні фактори, які чинять вплив на працюючих.

Проводить спільно з фізіологом дослідження особливостей трудової діяльності робітників і службовців різних професій і спеціальностей, а також індивідуальних якостей працюючих, пов'язаних з професійним відбором, перевіркою психологічних умов праці, виявом інтересів і схильностей, задоволеністю працею.

Бере участь в експериментах з визначення впливу умов праці на психіку робітника.

Аналізує трудові процеси і психологічні стани робітника під час роботи.

Спільно з соціологом та іншими спеціалістами бере участь у визначенні задач соціального розвитку. Здійснює вибір найактуальніших питань і проблем, які вимагають розв'язання (плинність кадрів, порушення трудової дисципліни, малоефективна праця), визначає шляхи усунення причин, які їх викликають.

Розробляє професіограми і детальні психологічні характеристики професій робочих і посад службовців, які визначаються впливом виробничого середовища на нервово-психічну напругу працюючого, дає рекомендації відносно умов оптимального використання особистих трудових можливостей людини з врахуванням перспективи розвитку її професійних здібностей.

Бере участь у реалізації заходів з виробничої і професійної адаптації молодих робітників і спеціалістів. Готує рекомендації і пропозиції з впровадження результатів психологічного дослідження в практику, а також заходи з конкретних напрямів удосконалення управління соціальним розвитком, які сприяють організації оптимальних трудових процесів, встановленню раціональних режимів праці і відпочинку, покращенню морально-психологічного клімату, умов праці і підвищення працездатності людини, здійснює контроль за їх виконанням.

Аналізує причини плинності кадрів, їх підбір та розстановку, виходячи з вимог організації праці і управління виробництвом, розробляє пропозиції з забезпечення стабільності кадрів, прийняття необхідних заходів з адаптації працівників.

Бере участь у формуванні трудових колективів, у проектуванні систем організації праці (організації робочого часу, раціоналізації робочих місць) з урахуванням психологічних факторів і ергономічних вимог.

Консультує керівників підприємств, установ, організацій з соціально-психологічних проблем управління виробництвом і соціальним розвитком колективу, а також робітників, які займаються кадровими і трудовими питаннями.

Повинен знати:

постанови, розпорядження, накази, інші керівні і нормативні документи, які відносяться до питань практичної психології; психологію праці і управління, інженерну і соціальну психологію;

методи вивчення психологічних особливостей трудової діяльності робітників; технічні засоби, які застосовуються при вивченні умов праці;

передовий вітчизняний і зарубіжний досвід роботи психологів;

основи технології виробництва; основи економіки, організації виробництва, праці і управління;

основи профорієнтаційної роботи;

законодавство про працю;

правила внутрішнього трудового розпорядку;

правила і норми охорони праці.

Вимоги до кваліфікації. Психолог 1 категорії: вища професійна (психологічна) освіта і стаж роботи на посаді психолога 2 категорії не менше 3-х років. Психолог 2 категорії: вища професійна (психологічна) освіта і стаж роботи на посаді психолога не менше 3-х років. Психолог: вища професійна (психологічна) освіта без вимог до стажу роботи.

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС ПСИХОЛОГА

Прийнятий на 1 установчому з'їзді Товариства Психологів України 20.12.1990 в м. Київ.

Об'єктом досліджень і впливу психолога є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими та цілющими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема шкільним психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів. Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильність тлумачення психологами етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього кодексу і зобов'язання перед громадськістю як одного з важливих актів чинного законодавства.

I. Відповідальність

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи; не мають права використовувати свої знання і з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.

1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень, соціального статусу.

II. Компетентність

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неспосильності завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики ще апробуються (з дозволу контрольних органів Товариства психологів), проводять експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевірених методів або про свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або вносить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої матеріальної вигоди, недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик. Психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись.

III. Захист інтересів клієнта

3.1. Психологи суворо дотримуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм. Обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво.

3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи, вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування, домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність із психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється

додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної та корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладатися на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок так, щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, повинні вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів – постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному та неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

IV. Конфіденційність

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя, життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу. Конфіденційності можна не дотримуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди, задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання

професійного завдання. Запис, фотографування і занесення інформації до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, дотримуватись анонімності імені клієнта. Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

4.4. Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта, і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також інформацію, занесену до комп'ютера). У разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6. Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, що не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

V. Етичні правила психологічних досліджень

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження, чітке й однозначне формулювання його мети і завдань, встановлення контингенту обстежуваних, прогнозування можливості використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу). Психолог самостійно обирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються

обмежень у використанні інформації про дослідження. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний презумпції невинуватості. Вина психолога в порушенні етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників дослідження. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, піклувальників, які налягають пройти обстеження).

VI. Кваліфікована пропаганда психології

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. У рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки й успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилянь на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації.

Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати

ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

VII. Професійна кооперація

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи. Він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги в психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика виявляється суб'єктивною, упередженою, член Товариства має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності, привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутиим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємовідноси будуються на основі закону про авторські права.

7.5. У вирішенні проблемних питань психолог керується положеннями даного Етичного кодексу. Арбітром може бути комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення:

попередження;

догана;
виключення з членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване президією або з'їздом Товариства психологів.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
Тема 1. Загальні засади курсу “Вступ до спеціальності” для психологів	5
Заняття 1. “Вступ до спеціальності” для психологів як предмет курсу	5
1. Предмет курсу. Структура, функції та завдання курсу.....	5
2. Соціальне замовлення на діяльність психолога.....	9
Питання для самоконтролю	13
Тема 2. Психологія як теоретична основа психологічної практики	14
Заняття 1. Основні напрями розвитку психологічних знань	14
1. Предмет психології, її завдання.....	14
2. Характеристика основних напрямів діяльності психолога.....	16
Питання для самоконтролю	27
Тема 3. Методологічні основи наукової, практичної та побутової психології	28
Заняття 1. Наукова, практична, побутова психологія	28
1. Принципи психології.....	28
2. Професійна і непрофесійна практична психологія.....	29
Питання для самоконтролю	38
Тема 4. Структура, завдання та методи психології	39
Заняття 1. Структурні елементи наукової та практичної психології.....	39
1. Складові психології. Специфіка та завдання різних видів психологічних знань.....	39
2. Методи психології.....	49
Питання для самоконтролю	57
Тема 5. Провідні психологічні напрями	58
Заняття 1. Основні напрями психологічної науки	58
1. Психодинамічний та психоаналітичний підходи в психологічній практиці. Біхевіоризм	58
2. Психолог-практик у межах екзистенційної, когнітивної та гуманістичної психології.....	62
3. Гештальтпсихологія та нейролінгвістичне програмування (НЛП) у практиці психолога	66
Питання для самоконтролю	67
Тема 6. Національна система психологічної служби	69
Заняття 1. Національна соціально-психологічна служба, її структура та функції.....	69
1. Основні завдання і напрями роботи НСПС.....	69

2. Професійна підготовка працівників НСПС.....	73
Питання для самоконтролю	76
Тема 7. Організаційні форми діяльності психолога	77
Заняття 1. Психолог: основні напрями та сфери професійної діяльності	77
1. Загальне уявлення про професію психолога.	77
2. Зміст роботи психолога в прикордонних підрозділах.	88
Питання для самоконтролю	99
Тема 8. Соціальні та моральні складові змісту діяльності психолога	100
Заняття 1. Діяльність психолога у контексті соціального та морального	100
1. Етичні проблеми у психології.....	100
2. Принципи професійної діяльності психолога.	104
Питання для самоконтролю	107
Тема 9. Особистість психолога	108
Заняття 1. Особистість психолога: її розвиток, риси, вимоги до діяльності	108
1. Особистість психолога і його спосіб життєдіяльності.....	108
2. Розвиток особистості психолога у професії.	112
Питання для самоконтролю	118
Тема 10. Професійна підготовка та професійне вдосконалення психолога	119
Заняття 1. Становлення курсанта-психолога як суб'єкта навчально-професійної діяльності та фахівця	119
1. Формальні та змістові аспекти вищої психологічної освіти.....	119
2. Шляхи та основні напрями професійного розвитку та самовдосконалення випускника-психолога.	128
Питання для самоконтролю	131
Тема 11. Етичні засади діяльності психолога-практика	132
Заняття 1. Правова, етична та моральна регуляція професійної діяльності психолога.....	132
1. Сутність правової та моральної регуляції професійної діяльності психологів-практиків	132
2. Основні принципи, що покладені в основу Етичного кодексу психолога.....	137
3. Етичний кодекс психолога-консультанта. Етичні норми поведінки психологів-консультантів в галузі індивідуального і родинного психологічного консультування.....	137
Питання для самоконтролю	148
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	149
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	151

ДОДАТКИ:

А Загальна декларація прав людини	160
Б Європейська соціальна хартія	166
В Конвенція про права дитини	194
Г Положення про психологічну службу системи освіти України	209
Д Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів	215
Е Кваліфікаційна характеристика посади психолога	220
Ж Етичний кодекс психолога	222

**Валентина Чеславівна Купчишина
Наталія Анатоліївна Голярдик
Валентин Володимирович Демський**

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ: КУРС ЛЕКЦІЙ

**Навчальний посібник
Електронне навчальне видання**

Редактор О. В. Селіванова
Коректори: Л. А. Зборовська, А. І. Дияк
Комп'ютерна верстка О. В. Філіпенко

Здано до набору 17.05.2019
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 13,49. Обл.-вид. арк. 13,92

Видавництво Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3010 від 22.10.2007